

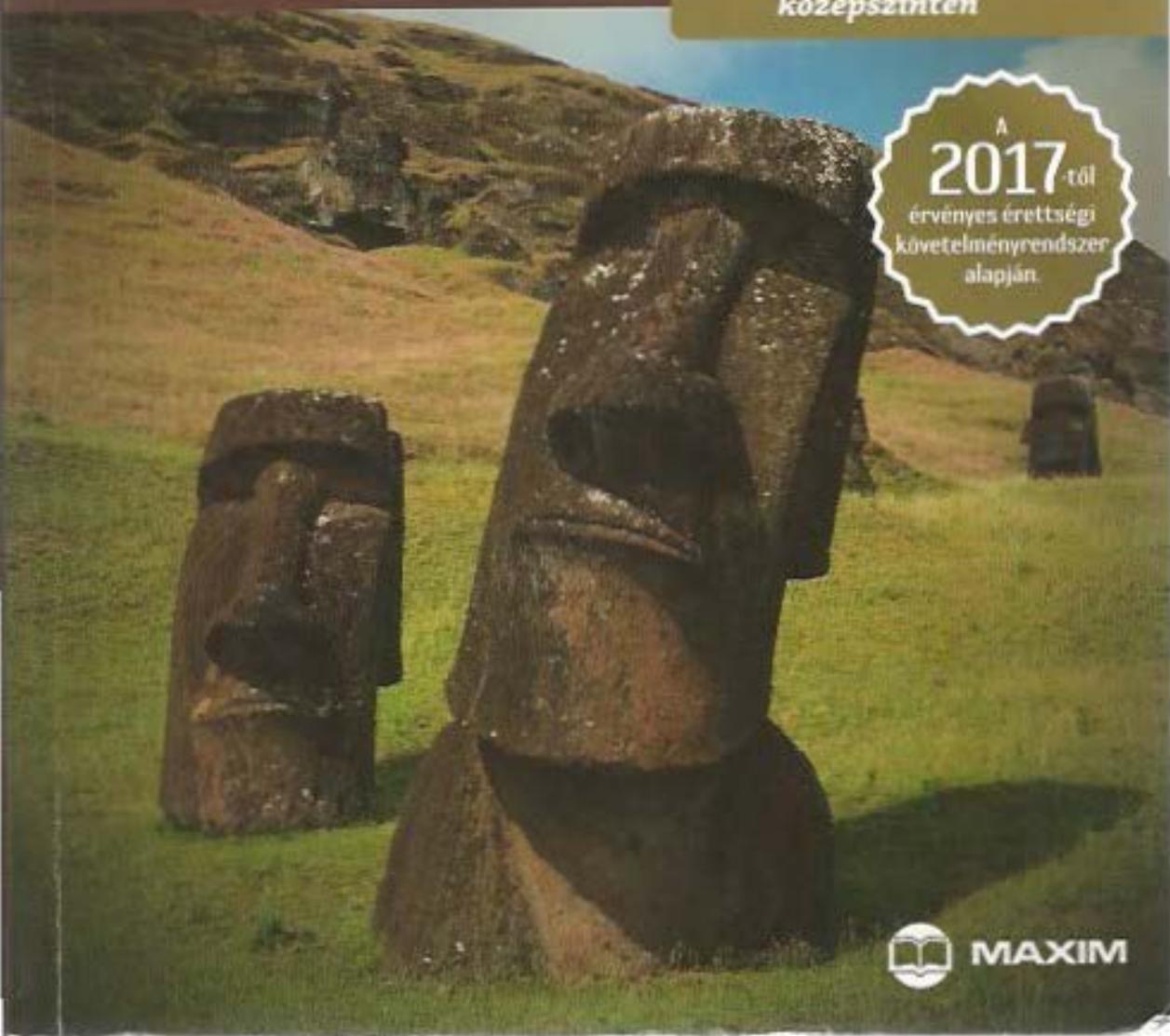
DR. BORONKAI SZabolcs

ÉRETTSÉGI TÉMAKÖRÖK VÁZLATA TÖRTÉNELEMBŐL

középszinten

A
2017-től
érvényes érettségi
követelményrendszer
alapján

MAXIM

Előszó

Kiadványunk a sikeres középszintű érettségire készít fel, hiszen egy kötetben gyűjtöttük össze a középszintű érettségi témaköröket vázlatpontokban, amelyek összefüggő szöveget alkotnak. Ezek a vázlatok nemcsak az érettségire készítenek fel, hanem a négy év folyamán bármikor segítségünkre lehetnek az adott témakör áttekintésében.

A kötet szerkezetét az érettségi témakörökhöz igazítottuk. A történelem érettségi anyaga tizenkét kronologikus témakörből áll, melyeket további témákra osztottak fel.

Az egyes téma anyagát a jobb átláthatóság és tanulhatóság kedvéért rövidebb, címmel ellátott egységekre bontottuk, ezeket **az alapszövegtől eltérő, szürke félkövér betűtípussal** jeleztük. Mindezek mellett tudni kell a kerettantervben meghatározott kötelező évszámokat, személyneveket, fogalmakat és földrajzi neveket. A könyv összeállításakor az érettségi tematikán és a kerettanterven kívül figyelembe vettük az eddigi évek érettségi feladatait is.

Az új, 2012-ben megjelent NAT-hoz kapcsolódó kerettantervben, valamint a 2017. január 1-jétől érvénybe lépő érettségi követelményrendszerben szereplő évszámokat, személyneveket, fogalmakat és földrajzi neveket a szövegen **félkövér betűtípussal** szedtük. A kötet végén, a melléklet részben táblázatba rendeztük a középszintű érettségi követelményeiben szereplőket, ezzel is elősegítve a könnyebb áttekinthetőséget.

 A ikonnal jelölt témakörökhöz a kötet végén (a megfelelő sorszámú) térkép tartozik, amely a topográfia áttekintését segíti elő, így nem csak időben, hanem téren is segít elhelyezni a történelmi eseményeket.

Sikeress felkészülést és érettségit kíván:

a Szerző

1. Az ókor és kultúrája

1.1. Poliszok az ókori Hellászban

1.

Az athéni demokrácia működése a Kr. e. 5. században

A kleiszthenészi reform

- Az athéni demokrácia Kr. e. 508-ban Kleiszthenész reformjaival jött létre, a türannisznak nevezett egyeduralom bukása után.
- A reform lényege, hogy minden szabad, felnőtt athéni férfi egyenlő polgárjogot kapott.
  - Ezzel a polisz (a lakosai által kormányzott állam) polgárai lettek a földbirtokos aristokrácia mellett a kézművesként, kereskedőként, de leginkább parasztként (béresként) dolgozó démosz tagjai is.
- A területi elv váltotta fel a korábbi vagyoni, ill. származási elvet.
  - Az athéni polgárokat tíz területi (lakóhelyi) egységbe (phülébe) sorolta be Kleiszthenész a korábbi vagyoni osztályok, ill. a még korábbi (elméletileg rokon alapon szerveződött) törzsek helyett (eredetileg ezeket hívták phülének).
  - Az egyes tisztségekre, ill. az egyes testületekbe az athéniak a phülék alapján voltak megválaszthatók (pl. minden phülé egy-egy sztratégoszt választott), vagy sorsolhatók (pl. ötszázak tanácsa).

A demokrácia intézményrendszere

- A népgyűlés volt a legnagyobb hatalommal rendelkező intézmény.
  - minden athéni polgár részt vehetett munkájában.
  - Itt hozták a törvényeket, döntötték háborúról és békéről, itt választották a tisztségviselőket.
  - Döntése kötelező érvényű, és csak egy másik népgyűlés érvénytelenítette.
  - Sajátos feladata volt a népgyűlésnek a cserépszavazás (ezt is Kleiszthenész vezette be). Ekkor a polgárok arról szavaztak, hogy egy társukat gyanúsítják-e azzal, hogy egyeduralomra tör. Ha volt 6000 érvényes szavazat, akkor az illetőt száműzték 10 évre Athénból.
- Az ötszázak tanácsa a tíz phülé 50-50 választott (később sorsolt) képviselőjéből állt.
  - Gyakrabban ülésezett, mint a népgyűlés.
  - Feladata a javaslatok előkészítése a népgyűlés számára, ill. a döntések végrehajtásának ellenőrzése volt.
- A sztratégoszok eredetileg hadvezérek voltak, minden phülé egyet választott.

- Szerepüket a perzsák elleni sikeres háborúk értékelték fel, így ők váltak a polisz tényleges irányítóivá.
- Sikeres politikusok (mint pl. Periklész) huzamosabb ideig viselték a tisztséget, évente újratámasztották őket.
- Az itélkezés az esküdtbíróságok feladata volt: tagjaikat a polgárok közül sorsolták.
- A kleiszthenészi reformok után az arkhónok (a poliszt eredetileg irányító 9 főtiszttel), és a volt arkhónokból álló Areioszpagosz nevű tanács jelentősége, hatalma gyakorlatilag megszűnt, bár maguk az intézmények tovább működtek: feladataikat a sztratégoszok és az ötszázak tanácsa vették át.
- Az athéni demokrácia fénykorát Periklész sztratégoszsága idején, a Kr. e. 5. század közepén élte. Ekkor két további változás történt.
  - A sztratégoszok kivételével (ennél a tisztségnél számított leginkább a szakértelem) az összes tisztségviselőt és testületi tagot választás helyett sorsolták. Ezzel a sztratégoszi hivatal jelentősége tovább nőtt.
  - A tisztségviselők, az esküdtbírák, sőt a népgyűlésen (és a színházban) megjelent polgárok is napidíjat kaptak.
  - Mindkét intézkedés célja a demokrácia kiteljesítése volt, hogy mindenki egyforma esélyteljesítse a polisz irányítója. Ugyanakkor ez csökkentette a szakértelem jelentőségét, és létrehozta a demokráciából elő szegények rétegét. Utóbbiakra támaszkodhatott a rövid távon népszerű, de hosszú távon fenntarthatatlan intézkedésekkel (vagy azok igéretével) hatalmat szerző és gyakorló politika, a demagógia.

Az athéni társadalom

- Athén társadalmát a Kr. e. 6–5. században a polgárok, a bevándorlók (metoikoszok) és a rabszolgák csoportjai alkották.
- Polgárnak számított minden athéni szülöttől szabad férfi, azaz nem volt jogi különbség az athéniak között.
- A bevándorlók nem kapták meg a polgárjogot, de adózniuk kellett. Athén gazdasága dinamikusan fejlődött, ezért sok bevándorló érkezett a poliszba.
- Kialakult a klasszikus, áratermelő rabszolgaság. A gazdasági fejlődés lehetővé tette, hogy a földbirtokosok, a műhelytulajdonosok és a hajótulajdonosok rabszolgákat vásároljanak, akik a termelőmunka egyre jelentősebb részét végezték.

1.2. Társadalmi és politikai küzdelmek az ókori Rómában

1.

Julius Caesar egyeduralmi kísérlete

Társadalmi válságjelenségek

- A Kr. e. 2–1. században a hódítások jelentősen átalakították a római társadalom szerkezetét.
  - A **senatori rend vagyonát** a nagybirtokok alkották: a föld elméletileg állami tulajdonban volt, ebből bérelhetett minden római polgár. A nagybirtokosok a folyamatos háborúk miatt olcsón jutottak **rabszolgákhöz**, így olcsóbban termeltek, és kiszorították a **piacról** a kisbirtokosokat, megszerezve azok bérleményét is. Közülük kerültek ki a vezető tisztségviselők.
  - A **lovagrend** tagjai voltak a nagy műhelyek, hajók tulajdonosai, akik pénzkölcsönzéssel vagy adóbérlettel is foglalkoztak. Mivel üzleti kapcsolatban álltak az állammal (fegyvert gyártottak, gabonát szállítottak **Rómába**, adóbérlöként beszédték a **provinciák adói** stb.), nem viselhettek hivatalt.
  - A társadalom zömét alkotó kisbirtokos parasztság létszáma csökkent, hiszen nem voltak versenyképesek a nagybirtokkal, ráadásul a folyamatos háborúkban katonáskodniuk is kellett (**Rómában minden vagyonos polgárnak** szolgálnia kellett a **légiókban**).
  - A földjüket vesztett parasztok **Rómába** költöztek, és az **állam** látta el őket ingyen gabonával, mivel szavazójoguk volt. Ők az antik proletárok.
  - **Itáliában** egyre több lett a **rabszolga**, a nagybirtokokon, a műhelyekben, a bányákban és a hajókon is egyre inkább ők dolgoztak.
- A társadalom átalakulása súlyos konfliktusokkal járt:
  - A **lovagrend** politikai hatalmat követelt magának.
  - Az antik proletariátus rokonszenvének és szavazatainak megnyerése fontos tényezővé vált a politikai küzdelmekben.
  - Mivel a hadkötelesek száma folyamatosan csökkent a földbirtokos parasztok elszegényedése miatt, **Marius** létrehozta a proletárok ból álló, zsoldoshadsereget. A hadvezérhez hű hadsereg a politikai küzdelmek eszközévé vált.

Politikai válságjelenségek

- **Rómában** a köztársaság korában két **népgyűlés** működött egymás mellett.
  - A vagyon alapon szervezett **népgyűlésen** választották a fontosabb tisztségviselőket.
  - A területi alapon szervezett **népgyűlés** hozta a törvényeket.
- A tisztségviselőket minden csak egy évre és legalább párosával választották, hogy elkerüljék az egyeduralmat. Fizetést nem kaptak.

- A legfontosabb tisztség viselője, a városállam irányítója és a hadsereg vezetője a két **consul** volt.
- Válságkörzetben a **consul** fél évre kinevezhetett egy **dictatort**, aki teljhatalommal rendelkezett.
- A **senatus** – a volt hivatalnokokból álló vének tanácsa – a külügyeket intézte és az államkincstárat felügyelte.
- A politikai jogokkal eredetileg nem rendelkező **plebejusok** jogait az egyre növekvő számú **néptribunusok** védték, akiknek vétójoguk volt, azaz megsemmisítették a **senatusnak** és a **consuloknak** a **plebejusokra** nézve sérelmes rendelkezéseit.
- A politikai rendszer is súlyos válságjelenségeket mutatott:
  - Egyre nehezebb volt a birodalmat a **városállamra** méretezett intézményekkel irányítani, különösen az egyéves megbízások bizonyultak rövidnek.
  - Kialakult két vetélkedő politikai csoportosulás: a **reformokat** (pl. a proletároknak földosztást, a **lovagrendnek** politikai befolyást) követelő néppárt, illetve a fennálló helyzetet fenntartani kívánó optimaták.
  - A politikai küzdelem **polgárháborúba** torkollott, mely után **Sulla dictatori** hatalommal katonai egyeduralmat gyakorolt.

Caesar diktatúrája

- Sulla halála után a **senatus** bizalmatlan volt minden hadvezérrel szemben, így **Sulla** híveivel Pompeiusszal és Crassusszal szemben is.
- Ezt használta ki a néppárti **Julius Caesar**, amikor Kr. e. 60-ban szövetséget kötött velük (1. **triumvirátus**, „a három férfi szövetsége”).
- Segítségükkel **consul** lett.
- Utána Gallia helytartója lett, ahol jelentős területeket hódított meg, és létrehozta a személyéhez hű hadsereget.
- Végül mind a **senatossal**, mind Pompeiusszal szembekerült (Crassus időközben meghalt), utóbbit Kr. e. 48-ban Pharsalonál legyőzte, létrehozva ezzel a katonai egyeduralmát.
- **Dictatorként** nem volt tekintettel a köztársasági hagyományokra, törvénytelenül halmozta és korlátlan ideig viselte a tisztségeket.
  - Földet osztott a proletároknak.
  - Néhány régi **provinciának** **római** polgárjogot adott.
  - Növelte a **senatus** létszámát.
  - Aranypénzt veretett.
  - Megreformálta a naptárat: bevezette a négyévenkénti szökőévet.
  - Uralma nem volt tartós. Ellenfelei – köztük egyik nevelt fia, Brutus – összeskúést szerveztek, és Kr. e. 44-ben megölték.

1.3. Az európai kultúra alapjai

A görög–római hitvilág. Az antikvitás kiemelkedő kulturális emlékei.

A zsidó vallás fő jellemzői. A kereszténység kialakulása és főbb tanításai

A görög hitvilág

- Az ókori görögök vallása **politeista** (többistenhívő) volt.
  - A görög istenek halhatatlanok, de nem örökkelváloak, és illetékességi területükön belül nagyhatalmúak, de nem mindenhatóak voltak.
  - A görögök emberi alakban képzelték el isteneiket, sőt emberi tulajdonságokkal is felruházták őket.
  - A legfontosabb isteneik lakóhelye az **Olümposz** nevű hegység volt. Itt élt **Zeusz**, az ég istene és egyben az istenek királya, és felesége (egyben testvére) **Héra**.
  - Sok főisten **Zeusz** testvére volt: **Poszeidon**, a tengerek istene, **Hádész**, az alvilág istene, **Hesztia**, a családi tűzhely istennője és **Démétér**, a gabona istennője. Mások a gyermekei: **Pallasz Athéné**, a mesterségek és tudományok istennője, **Hermész**, a tolvajok és kereskedők istene, **Artemisz**, a vadászat istennője, **Apollón**, a művészet istene, **Dionüzzosz**, a bor és a színjátszás istene és az egyik történet szerint **Aphrodité**, a szerelem istennője is.
  - Az istenek tetteiről szóló történetek a **mítoszok**. Párhuzamos történetektől és elmentmondásoktól sem mentes rendszerüket **mitológiának** nevezzük.
- Az isteneknek áldozatot mutattak be, hogy elnyerjék támogatásukat, vagy elhárítsák haragjukat. Az áldozat általában elégetett növény vagy állat volt.
- A görögök istentiszteletének sajátos formája volt a jóslás (pl. Delphoiiban Apollón vagy Dodonában **Zeusz** jósadája).
- Szintén vallási eseménynek számítottak a sportversenyek, köztük az **Olümpiában** Kr. e. 776-tól kezdve négyévente megrendezett összgörög verseny.

A római hitvilág

- A római hitvilág számos változáson ment keresztül a különböző kultúrákkal való érintkezés következtében.
  - A korai időszakot elsősorban a családhoz köthető vallási kultusz jellemzte: a családfő vezetésével fejezték ki tiszteletüket az ősök előtt, igyekeztek megnyerni a jó szellemeket és távol tartani az ártókat.
  - A görög kultúrával érintkezve alakulhatott ki a **római mitológia**. A római isteneket és illetékességi körüköt megfeleltették a görögöknek, egyes esetekben pedig átvettek isteneiket. A főbb görög–római istenpárok a következők: **Zeusz** – Jupiter, **Héra** – Juno, **Poszeidon** – Neptunus, **Hádész** – Pluto, **Hesztia** – Vesta, **Démétér** – Ceres, **Pallasz Athéné** – Minerva, **Hermész** – Mercurius, **Artemisz** – Diana, **Apollón** – Apollo, **Dionüzzosz** – Bacchus, **Aphrodité** – Venus.

- A keleti hódítások után újabb istenek kultuszai honosodtak meg Rómában, mint a közel-keleti (talán perzsa eredetű) Mithrászé vagy az egyiptomi Íziszé.
- Szintén a keleti hódítások következménye a császárkultusz: a császárok isteni rangra emelése (legalábbis haláluk után).
- A római istentisztelet is a görögköz hasonló áldozatbemutatás volt.
- A római hitvilágban is jelentős szerepet játszott a jóslás. A legrangosabb papi testület a madarak röptéből jósoló augurok voltak, de szintén befolyásosnak számítottak az áldozati állatok belsőségeiből jósoló haruspexek.

A görög művészet

- Az athéni demokrácia virágkorában csodálatos épületekkel bővült a fellegvár, az Akropolisz.
  - Ma is látható a Parthenon romja, ez volt Pallasz Athénének, Athén istennőjének (a „Szűznek”) a temploma.
  - Mint a görög templomok általában, ez is egy hatalmas oszlopcsarnok, belül egy viszonylag kis, zárt szentélyvel.
  - Egykor itt állt Athéné aranyból és elefántcsontból készült szobra, Pheidiasz alkotása.
- Az Akropolisz oldalában két színház is volt.
  - A görög színházak minden domboldalba vájt, félkörives építmények, kitűnő akusztikával.
  - A nézők a félkörív lépcsőin ültek.
  - A színészek maszkban játszottak, a női szerepeket is férfiak alakították.
- Nagy Sándor (Kr. e. 336–323) hódításai után a görög kultúra a birodalom területén is elterjedt, és közel-keleti vonásokkal gazdagodott. Ezt az új kultúrát nevezzik hellenizmusnak.
  - Legjelentősebb központja az egyiptomi Alexandria volt, híres könyvtárával és az ókori világ egyik csodájának számító világítótornyával.
- A görög szobrászat jellegzetességei is változtak az idők folyamán.
  - A korai, ún. archaikus szobrok általában mozdulatlan, és viszonylag kifejezéstelen arcú alakokat ábrázolnak. Az alakok jellemzően valamilyen csoport (társadalmi réteg, életkorú csoport) típusai.
  - A klasszikus kor szobrai már gyakran mozdulat közben ábrázolják modelljeiket, akiknek arca harmóniát sugároz. Az alakok lehetnek már konkrét személyek is, de ábrázolásuk minden ideálizált, a tökéletes szépséget testesíti meg.
  - A hellenisztikus szobrok kifejezetten mozgalmasak, az arckifejezések pedig az érzelmek széles skáláját mutathatják be. A szobrok témája lehet teljesen hétköznapi is, megjelenik a rútság és a fájdalom ábrázolása is, a művészek már realizmusra is törekedtek.

A római művészet

- A római építészet etruszk és görög hagyományokból táplálkozott.
  - Megtartotta az oszlopokat, mint az épületek legföbb tartó- és díszítőelemeit.
  - Ugyanakkor kísérletet tettek a tér áthalására is, így született meg a kupola.
- A görög színháznak a városba helyezésével, pontosabban két szembefordított színház egybeépítésével jött létre a körszínház, az amfiteátrum (*circus*).
  - Leghíresebb példája a **római Colosseum**.
  - Néha a körszínház ellipszis alakú volt, ahol kocsiversenyeket rendeztek.
- A **rómaiak** sok közhasznú, gyakorlati célú építményt is emeltek.
  - Ilyenek voltak a boltíves vízvezetékek, melyeken a hegyek magasabban eredő forrásait vezették be a városok közkifolyóiba.
  - Ezek táplálták a közfürdőket is.
  - A legfontosabb településeket köburkolatú utakkal kötötték össze.
- A **római** szobrászat sokat merített a görög példákból, gyakran másolták is a görög szobrokat. Egyedi **római** jelenség volt a realisztikus portrészobrászat.

A zsidó vallás

- A többi ókori vallással ellentétben a **zsidó vallás monoteista**, azaz **egyistenhívő**.
  - Az **egyistenhit** kialakulása történelmi fejlődés eredménye.
  - Jahve eredetileg sivatagi vihar- és tűzisten lehetett, később a zsidó **törzsszövetség** védőistenévé vált.
  - Miután a **Kr. e. 10. században** Dávid megalapította a zsidó államot, **Jeruzsálem** központtal Jahve kultuszát egységesítették: ekkortól a zsidók csak egyetlen istent tiszteleztek.
  - Később a zsidó állam Izraelre és **Judeára** hullott szét, melyeket az asszírok, az újbabiloniak, végül a perzsák hódították meg. A zsidó elítet az újbabiloniak **Mezőpotámiába** deportálták (**Kr. e. 6. század, babiloni** fogság). Itt alakult ki az az elképzelés, hogy Jahve az egyetlen létező isten, aki bünteti a hozzá hűtlenné vált zsidókat.
- A zsidó vallási elképzelés szerint Jahve az egyetlen, örökkelvaló és mindenható Isten.
  - Kiválasztotta népének a zsidóságot (szövetséget kötött velük), ezért nehezebb feladatakat is rótt rájuk.
  - A kiválasztás a pátriárkák (Ábrahám, Izsák, Jákob) életében történt, ekkor adta Isten a leendő zsidó népnek **Palesztinát** (Kánaánt).
  - Később a bibliai történet szerint a zsidók egy éhínség elől **Egyiptomba** költöztek, ahol rabszolgákká lettek. Innen **Mózes** vezetésével térték vissza az Ígéret Földjére, útközben kapták meg kőtáblákon a Tízparancsolatot, az életüköt ettől kezdve szabályozó törvényeket.
  - Ezek az élet minden területére kiterjedtek: szabályozták az öltözködést, az étkezést, a munkaszüneti napot (szombat), a családi kapcsolatokat stb.

- A zsidó vallásnak és a zsidó nép történetének legfontosabb forrásai a vallás héber nyelvű szent íratai:
  - A Tóra, azaz Mózes öt könyve (Teremtés, Kivonulás, Léviták, Számok, Második Törvénykönyv).
  - A próféták könyvei.
  - Végül néhány más irat. (A szent íratokat együttesen szokás héber Bibliának, vagy kereszteny kifejezéssel **Ószövetségnek** nevezni).
- A zsidó istentiszteletnek két fő színtere volt az **ókorban**:
  - A jeruzsálemi szentélyben a magát Árontól (Mózes testvérétől) származtató ki-váltságos papság vezetésével történt az áldozatbemutatás. A szentélyt a hagyomány szerint **Dávid fia, Salamon építette**.
  - Az egyes települések zsinagógáiban a rabbik, azaz tanítók vezetésével a Tórát olvasták és értelmeztek.
  - A jeruzsálemi szentély lerombolása után (**Kr. u. 70**) utóbbiak váltak a vallási élet kizárolagos színtereivé, nem csak Palesztinában, hanem a Római Birodalom teljes területén a szétszóratásban (**diaszpórában**) élő zsidóság számára.

A keresztenység eredete

- A keresztenység a zsidó vallásból alakult ki a Római Birodalomhoz tartozó Palesztina területén a Kr. u. 1. században.
- Alapítójának Jézust tekintik, bár ő maga nem lépett fel új vallás alapításának igényével, hanem a zsidó vallás előírásait magyarázta és értelmezte.
  - hagyomány szerint **Betlehemberben** született Mária és József gyerekeként, majd vándortanítóként és csodadoktorként járta Galilea (egy zsidó bábkirály, Heródes uralma alatt álló, névleg független tartomány) falvait.
  - A **római** megszállás alatt álló **Jeruzsálemben** összeütközésbe került a szentély hivatalos papságával, akik a **római** helytartó, Pilatus előtt bevádolták és elérték, hogy Kr. u. 30 körül keresztre feszítésük (születési dátumát később próbálták meg kiszámolni, és ez lett időszámításunk kezdőpontja).
  - Hívei szerint feltámadt a halálból, tovább tanított, majd a mennybe emelkedett.
- **Jézusban** a tanítványai, az **apostolok** a Messiást (a „Felkentet”) látták.
  - A Messiasban a zsidók alapvetően egy politikai megszabadítót, a zsidó állam helyreállítóját várták.
  - Jézus nem törekedett erre a szerepre. Hívei szerint ő a bűnös emberiség Megváltója.
  - A Messias cím görög fordítása a Krisztosz, ebből alakult ki a magyar Krisztus elnevezés. Hívei magukat Krisztus-követöknek, azaz keresztenyeknek nevezték el (tehát semmi köze a magyar kereszt szóhoz).

A kereszténység főbb tanításai

- Jézus azt állította, hogy csupán értelmezi és tartalommal tölti meg a zsidó vallási előírásokat, de nem változtatja meg azokat.
  - Erre azért van szükség, mert az egyetlen, örökkel való és mindenható Isten ítélezni fog az emberek felett, és ha azok nem tartanak időben bűnbánatot, súlyos ítélet vár rájuk: elkárhoznak (a pokolra kerülnek).
  - A bűnbánat révén azonban el lehet nyerni a bűnbocsánatot: üdvözülni lehet (a mennybe kerülni).
  - Jézus nem elégszik meg a parancsolatok betű szerinti betartásával: a külsőségek önmagukban értéktelenek, ha nincs mögötte őszinte hit és megbánás.
  - Nemcsak a cselekedetek, de már a gondolatok, az érzelmek, sőt a mulasztások is bűnre vezethetnek.
  - A legfontosabb, hogy az ember gyakorolja a szeretetet és a bűnbocsánatot embertársaival szemben, hogy majd maga is elnyerhesse Isten szeretetét és bocsánatát.
- Miután Jézust keresztre feszítették és hívei szerint feltámadt, kialakult az az elképzélés, hogy az emberek büneik miatt egyedül képtelenek elnyerni a bűnbocsánatot, ezért aztán Jézus magát adta áldozatként Istennek, és így érte el számukra a megváltást.
  - Jézus tehát nemcsak ember, hanem Isten fia, sőt valójában azonos Istennel.
  - A kereszténység egyistenhívő vallás, de az egyetlen Istenet három személyben képzeli el: az Atya (a teremtő Isten), a Fiú (Jézus Krisztus) és a Szentlélek (a prófétákon és az apostolokon keresztül megszólaló Isten) alakjában.
- A kereszténység legfontosabb forrása, szent könyve, a **Biblia**. Ennek első, hosszabb része a már említett **Ószövetség**.
- A **Biblia** második, rövidebb része már csak a keresztények szent könyve, ez a görög nyelvű **Újszövetség** (Isten Jézuson keresztül az egész emberiséggel kötött új szövetséget).
  - Legfontosabb része a négy evangélium („örömhír”), a hagyomány szerint Márk, Máté, Lukács és János beszámolói Jézus életéről és tanításáról.
  - Az evangéliumokat követi a hagyomány szerint szintén Lukács által írt „Az apostolok cselekedetei”, ami a korai egyház történetét meséli el, főszereplője Pál apostol.
  - Ezután következik az apostolok által különböző keresztény közösségekhez és személyiségekhez írt 21 levél (ebből tizenhármat a hagyomány szerint Pál írt).
  - Végül itt olvashatjuk a János személyéhez kapcsolt „Jelenések könyvét”, egy apokaliptikus (a világvégét is megíró) művet.

A páli fordulat

- Jézus halála után egy kis létszámú keresztény közösség működött **Jeruzsálemben** Péter apostol vezetésével, a zsidó vallás egyik szektájaként.
  - Úgy vélték, hogy Jézus tanításai a zsidóknak szólnak, öket szólította fel bűnbocsánatra a végítélet közeledtével.

- A keresztény tanok a zsidó diaszpórában kezdtek terjedni, azaz a Palesztinán kívüli zsidó közösségekben.
- A jeruzsálemi szentély papsága a zsidókeresztények üldözésével megbízta Sault, aki csodálatos megtérése után a Pál nevet vette fel. Nem volt Jézus eredeti tanítványa, mégis **apostolnak** tekintik.
- Pál elfogadta, hogy nem zsidók is lehetnek keresztények, ráadásul úgy, hogy nekik nem is kell betartani a szigorú zsidó vallási előírásokat. Ezzel megszületett a pogánykereszténység, és az új vallás az egész **Római Birodalomban** terjedni kezdett.
- Pál azt is hirdette, hogy értelmetlen a közeli végítéletet várni, hiszen a megváltás Jézus halálával és feltámadásával megtörtént. A keresztények nem tudhatják, mikor következik be az Utolsó Ítélet, be kell illeszkedni a fennálló társadalomba. El kell fogadni a **vagyoni** és jogi különbségeket, el kell ismerni a **Római Birodalmat**.
- A páli fordulattal megnyílt az út a **római** elit megtérése felé, ezzel egyidőben megkezdődött az **egyház** megszervezése is.
  - Ugyanakkor a zsidóság többsége elutasította Jézust, és ezzel a két vallás elvált egymástól.

A keresztény egyház

- Az egyházszervezet kialakulásával létrejött a világi hívektől elkülönült papság, eredeti elnevezéssel a presbiterek.
  - Ők végezték a templomi szolgálatot, továbbá szervezték a közösséget.
- A nagyobb városokban több közösség közös felügyelöt választott, elsősorban a pénzügyek ellenőrzésére, ő volt a **püspök** (episzkoposz).
  - A legfontosabb központok **püspökeit** pátriárkának nevezték: **Róma, Konstantinápoly, Alexandria, Antiochia** és **Jeruzsálem** keresztény közösségeinek élén állt ilyen rangú személy.
  - A hittételeket a püspökök tanácskozásain, a zsinatokon vitatták meg, ezek lehettek tartományi szintűek, de egyetemesek is.
- A keresztény istentisztelet központi eseménye az úrvacsora, a **Jézus** által elfogyasztott utolsó vacsora megismétlése. Ilyenkor a hívek (egyre inkább csak jelképesen, de eredetileg valóságos étkezésként) közösen fogyasztanak kenyeret és bort, **Jézus teste-** és **véreként**.
- Az istentisztelet helyszíne a templom.
  - Ennek mintái nem a görög–**római** templomok, mert azok csak az áldozatbemutatásra szolgáló szük belső térrrel rendelkeztek.
  - A keresztény istentisztelet viszont közösségi esemény, így a nagy befogadóképességű itélkezési és vásárcsarnokok, a bazilikák mintájára épültek a kereszteny templomok.

2. A középkor

2.1. Nyugat-Európa a kora középkorban

A hűbérисég és a jobbágyság jellemzői. Az uradalom és a mezőgazdasági technika

Az uradalom

- A középkor gazdasági és katonai alapegysége az önellátó nagybirtok, az uradalom volt.
- Az **uradalom** biztosította lakónak ellátását az alapvető szükséglégi cikkekkel:
  - A lakók többségét kitevő földművesek terményük egy részének beszolgáltatásával, illetve az **uradalom** birtokosának használatában lévő földek (**majorság**) megművelésével, azaz munkajáradékkel (**robottal**) tartoztak.
  - Az **uradalmon** éltek kézművesek is, akik elsősorban a szerszámok készítését és javítását végezték.
  - Biztosította a termények feldolgozásához szükséges technikai eszközöket: pl. vízimalom, sörfözde, kemence.
  - Kizárolag a helyben elő nem állítható áruk beszerzése érdekében kereskedett: sót és fémet, esetleg a birtokos igényeit kielégítő luxuscikkeket vásárolt.
- Az **uradalom** védelmet nyújtott a lakónak:
  - Központja egy megerősített hely, a **vár** volt, ahol a támadás esetén menekülni lehetett.
  - A beszolgáltatott terményekből látták el az **uradalom** birtokosát és kíséretét, akik a katonai erőt biztosították.

A mezőgazdasági technika fejlődése

- Északnyugat-Európa csapadékosabb területein a **középkor** kezdetén a legelőváltó vagy talajváltó gazzálkodás terjedt el.
  - A szántóföld csak a megművelhető terület kis részét tette ki, a többin legeltettek.
  - A szántóföld kimerülése után (kb. hatévenként) a megművelhető terület másik részét szántották fel, a kimerült szántó pedig a legelő része lett.
- A népesség növekedésével elterjedt a csapadékszegény Dél-Európában már korábban alkalmazott **kétnyomásos gazzálkodás**.
  - A megművelhető terület felét felszántották, a másikat ugaron hagyták, azaz pihentették. Az ugaron legeltettek, így biztosítva a természetes trágyázást.
  - A következő évben a szántóból lett ugar, az ugart pedig felszántották.

- A népesség további növekedésével terjedt el a **háromnyomásos gazdálkodás**.
  - A megművelhető föld harmadán összel vetettek, harmadán tavasszal, és csak harmadát hagyták meg ugarnak.
  - Az egyes birtokrészeken évente váltogatták a három művelési módot.
- A **nyomásos gazdálkodást** a népesség növekedése miatt Nyugat-Európából a 11. században kelet felé kirajzó telepesek, a **hospesek** terjesztették el.
- A mezőgazdasági eszközök is fejlödtek a 9–10. században:
  - Megjelent a vasból készült nehézeke, amivel a talajt mélyebben lehetett felszántani, illetve a kötöttebb talajú földek is megművelhetővé váltak.
  - Elterjedt a borona, ami a vetés hatékonyságát növelte.
  - A szügyhám váltotta fel a nyakhámot, ezzel az új fogatolási móddal a lovak nehezebb terhet is képesek voltak elhúzni.

A feudalizmus

- Az **önellátó gazdaság**, a kereskedelem visszaesése és a pénzforgalom hiánya a **középkor** kezdetén nem tette lehetővé fizetett hivatalnokok és zsoldos haderő alkalmazását. Az uralkodó kizárolag birtokok adományozásával jutalmazhatta híveit, és a birtokok alapján várhatott el szolgálatot.
- A nehézlovas, **lovagi** harcmódor elterjedésével feleslegessé vált a szabad paraszti réteg katonáskodása: a parasztok, hogy a katonáskodás és az **adózás** kettős terhét elkerüljék, inkább beálltak egy nagyobb birtokos szolgálatába.
- Az uralkodók, hogy biztosítsák a nehézlovas haderőt, szolgálati birtokokat, **beneficiumokat** adtak híveiknek. A **beneficium** elvileg nem volt örökíthető.
- A **beneficiumok** a későbbiekben hübérbirtokká, feudummá alakultak át.
  - A hübérbirtok (**feudum**) katonai szolgálattal terhelt, örökíthető földbirtok.
  - Adományozóját **hübérúrnak** (seniornak vagy dominusnak), a megadományozott pedig **hübéresnek** (vazallusnak) nevezik. Az adományozást a hübéri eskü pecsételte meg.
  - A **hübéresek** hübérbirtokuk egy részét továbbadtak alacsonyabb rangú **hübéreseknek**, így jött létre a hübéri lánc vagy piramis. A legfőbb **hübérür** az uralkodó volt. A hübéri piramis alján azok a **kishübéresek** álltak, akiknek hübérbirtoka már csak a saját nehézlovas katonai szolgálatukat tudta biztosítani.
  - A **hübérurak** és **hübéresek** alkották a társadalom új rétegét: a **lovagságot** vagy **nemességet**. (Ebbe a rétegbe olvadtak be a **római** birtokosok és a germán fegyveresek is.)
- A **feudalizmus**, vagy **hübériség** az európai **középkor** jellemzésére használt fogalom, és egyszerre jelent:
  - Egy társadalmi rendszert: a társadalom két fő csoportja a hübéri lánc nemesi földbirtokosai, illetve a különböző hübérbirtokokon élő és parasztként dolgozó **jobbágyság**.

- Hadszervezetet: az ország haderejét a hüérbirtokosok (**lovagok**) és kíséretük alkották.
- Államszervezetet: az uralkodók **hüéresek**re támaszkodva irányították országait.

A jobbágyság

- A középkori társadalom zömét a földművesek tették ki.
- A korábbi rabszolgákból, colonusokból és függésbe került szabad parasztokból alakult ki a jogilag egységes **jobbágyság**.
- A **jobbágy** nem tulajdonosa, csak használója volt a földnek, de használati jogától nem lehetett megfosztani és e jogát örökölte.
- A birtokos földjének egy része jobbágytelkekre volt felosztva. Kezdetben ezeket évente sorsolták a **jobbágycsaládok** között, később ez megszűnt, és a használók köre állandósult.
- A **jobbágy** használhatta a birtok közös használatban lévő területeit: legeltethetett a közös legelőn, fát gyűjthetett a közös erdőből és vadászhatott ott, a közös tóban, patakban pedig halászhatott.
- A birtok tulajdonosának terményhányaddal **adózott**. Ezt a **középkor** végén már pénzben fizették.
- A földesúr közvetlen kezelésében lévő **majorságon robottal** (munkajáradékkal) is tartozott.
- A földesúr igazságszolgáltatása alá tartozott.

2.2. A középkori egyház

2.

3.

A nyugati és a keleti kereszténység főbb jellemzői. Hitélet és vallások (pl. keresztény, zsidó) – együttműködés és konfliktusok

A nyugati kereszténység

- A volt Nyugatrómai Birodalom területén az **egyház** nyelve a latin maradt:
  - Ezen a nyelven folyt az istentisztelet (mise).
  - Ezen a nyelven terjesztették a **Bibliát**, Szent Jeromos fordításában (Vulgata).
- A legfontosabb korai **egyházi** központok (pátriárkátusok) közül csak **Róma** feküdt Nyugaton, így az **egyház** vezetője egyre inkább **Róma püspöke**, a **pápa** lett.
- A Nyugatrómai Birodalom megszűnével az **egyház** függetlenné válhatott a világi hatalomtól, továbbá új dinasztia vagy államok alapításához elengedhetetlenné vált a **pápai** elismerés.
  - Ezt a tekintélyt I. (Nagy) Szent Gergely pápa (590–604) teremtette meg.
- A **pápaság** az **Egyházi Állam** megalakulásával vált teljesen önálló hatalommá.

- Szövetségre lépett a **Frank Birodalom** új uralkodócsaládjával, a Karolingokkal. Nagy Károlyt 800-ban a pápa koronázta császárrá.
- A **Frank Birodalom** széthullása után **962-ben** I. Ottó megalapította a **Német–római Birodalmat**: a császárrá koronázás az egész **középkorban** a pápák joga lett.
- **1054-ben** a nyugati és a keleti **egyház** közti különbségek egyházzakadáshoz vezettek: létrejött a **római katolikus egyház** a **római pápa** és az **ortodox** (görögkeleti) egyház a **konstantinápolyi** pátriárka vezetésével.
- Időközben kialakult az **egyház** szervezete is:
  - A világi **egyház** alapját az egy vagy több település által fenntartott plébániák jelentették. Ezeket fogták össze az **egyházmegyék**, élükön a **püspökkel**. Egy tartomány vagy ország **püspökeinek** előlárója az érsek.
  - Az **egyház** legfontosabb testülete a **zsinat**, a **püspökök** tanácskozása, ahol többek között a hittételekkel kapcsolatos viták zajlottak. (A **katolikus** **egyház** összes **püspökének** gyűlése az **egyetemes zsinat**, de léteztek tartományi és országos **zsinatok** is.)
  - A **szerzetesek kolostorokban** éltek, hittérítéssel, tanítással, gyógyítással, könyvek másolásával foglalkoztak, de nagy szerepük volt a fejlettebb mezőgazdasági technikák elterjesztésében is. Az első szerzetesrend a **bencés rend** volt, melyet **Szent Benedek** alapított.
  - Az **egyház** fenntartásáról a hívek által fizetett **adó**, a **tized**, illetve az **egyháznak** adományozott földbirtokok gondoskodtak.
- A megerősödő **egyház** hatalmas földbirtokok tulajdonosa lett. A **püspökök** egyre inkább **hűbérurakként** viselkedtek.
  - Azért, hogy megtisztítsák az **egyházat**, a 11. században bevezették a – szerzetesek számára már addig is kötelező – **cölibátust**, a papi nötlenséget.
  - Az **invesztitúra** a főpapi méltóságba való beiktatást jelenti: a **püspököket** elvileg a papok választották, a gyakorlatban azonban általában az uralkodók nevezték ki őket.
  - Emiatt a 11–12. században elhúzódó konfliktus bontakozott ki a **pápai** és a **császári** hatalom között: az **invesztitúraháború**. Kezdete **VII. Gergely pápa** és **IV. Henrik császár** vitája volt a **pápai** avagy a **császári** hatalom elsőbbségéről **1075-től**.
  - A háborút ideiglenesen a wormsi konkordátum zárta (**1122**), ami biztosította az **egyház** függetlenségét (önálló **invesztitúra**), de fenntartotta az **egyházi** birtokok császári hűbérként való függését.
- Az **egyház** volt a művészeti fő mecénása, a **román** és a **gótt** stílus is a templomépítészetből terjedt el.
- A **pápai** tekintély elismerése nem fenyegett birodalmi függéssel, ezért Észak- és Közép-Európa új királyságai (dán, svéd, norvég, lengyel, cseh, magyar) a **római katolikus** keresztenységhez csatlakoztak.
- Nyugat-Európára a sok független világi állam és az egységes **egyház** kettőssége lett jellemző.

A keleti keresztenység

- A volt Keletrómai Birodalom (**Bizánci Birodalom**) területén az egyház nyelve a birodalmi köznyelv, a görög lett.
- A négy pátriárkátus közül hármat (**Alexandria, Jeruzsálem, Antiochia**) elfoglaltak az arabok, ezért az egyház központja a birodalmi főváros, **Konstantinápoly** (Bizánc) lett.
- Az **egyház** a birodalom részének számított: a császár elnökölt az egyetemes **zsinatokon**, és ő nevezte ki a **konstantinápolyi** pátriárkát.
- A keleti **egyház** szervezete hasonló volt a nyugatihoz:
  - A világi **egyház** itt is egyházmegyékre oszlott, élükön a **püspökkal**. Egy tartomány vagy ország **püspökeinek** elöljárója az **érsek** (metropolita).
  - A szerzetesek itt is **kolostorokban** éltek, de nem alakultak ki szerzetesrendek: minden **kolostor** önállóan működött.
- Keleten a papok továbbra is nősülhettek, csak a **püspököktől** követelték meg a nőtlenséget (**cölibátus**).
- A templomépítészetre a bizánci stílus volt jellemző: a kupolák, a körives boltozatok és az egyenlő szárú kereszt alakú alaprajz.
- Mivel a keleti keresztenység felvétele egyben birodalmi függést is eredményezhetett, az újonnan alakult szláv államok önálló **nemzeti egyházakat** hoztak létre (bolgár, orosz, később szerb és román).
  - Ezek pátriárkái függetlenek voltak a **konsantinápolyitól**, és az ún. **egyházi szláv nyelvet** használták. (Ehhez alkották meg a glagolita, majd a cirill írást, melyet megalkotóról, a szláv népek közti térítést végző Cirillről és Metódról neveztek el.)
  - Keleten tehát az **egyház** nem maradt egységes szervezet.

A keresztes hadjáratok

- A keresztes hadjáratok a 11–13. században **Jeruzsálem** környékének, a **Szentföld**nek az **iszlám** uralom alóli felszabadításáért indított hadjáratok.
  - Ezáltal akarták biztosítani a **szentföldi** ereklyékhez (pl. Jézus állítólagos keresztféjéhez) induló zarándokok szabad mozgását.
  - A **római katolikus** egyház befolyása alá akarta vonni az elszakadt **ortodox** keresztenyeket.
  - Nyugat-Európában csak az elsőszülött fiúk örökölték apjuk hűerbirtokát, a föld nélküli **lovagok** adták a hadjáratok katonai erejét.
- **1096–99**-ben zajlott az első hadjárat, amely felszabadította **Jeruzsálemet**, és a **Szentföldön** európai mintájú, feudális, keresztes államokat hozott létre.
- A **Szentföld** és a zarándokok védelmére szerveződtek az **egyházi lovagrendek**: a templomosok, a johanniták és a Német Lovagrend.

- A keresztes államok képtelenek voltak megvédeni területüket a muzulmán ellenámadásoktól, így aztán Európából újabb és újabb hadjáratok indultak megsegítésükre. Végül a 13. századra a keresztesek teljesen kiszorultak a **Szentföldről**.
- Tágabb értelemben keresztes **hadjáratoknak** nevezték a korszak más kereszteny terjeszkedési kísérleteit:
  - A még pogány Baltikum meghódítását a Német Lovagrend által.
  - A muzulmánok kiszorítását az Ibéria-félszigetről: ezt nevezték **rekonkvisztának**.

Eretnekség és inkvizíció

- Az invesztitúraháború megnyerése és a keresztes **hadjáratok** után a 13. században a hatalmas és fényűző **egyházzal** szemben léptek fel az **eretnekmozgalmak**.
  - Eretnekségnek a hivatalos egyházi tanítástól eltérő tanokat neveztek.
  - Az eretnekek tagadták az **egyházi vagyon** és hierarchia szükségességét, és elvetették az egész feudális társadalmat.
- Az **egyház** az eretnekekkel szemben kétféleképpen lépett fel:
  - Felállították az **inkvizíciót**, az eretnekek után kutató szent törvényszéket. A letartóztatott eretnekeket aztán világi bíróságok ítélték halálra.
  - Engedélyezték a Szent Ferenc által alapított ferences, és a Szent Domonkos által alapított domonkos rendet. A két ún. **koldulórend** a **városokban** végzett lelkipásztori munkát, és adományokból tartották fenn magukat.
- A 14. században az **egyház** a francia királyok befolyása alá került, a **pápai székhely** Avignon lett: ezt a korszakot nevezik avignoni fogszágnak (1309–78). A hatalmi vételkedés a **katolikus egyház** szakadásához vezetett: a franciák által elismert pápa továbbra is Avignonban tartózkodott, miközött más államok a **római pápát** ismerték el.
- Az **egyház** tekintélyének megrendülése újabb eretnekmozgalmakat eredményezett. A legjelentősebb a **Husz János, prágai egyetemi tanár** vezette **huszitizmus** volt:
  - Husz követelte a híveknek is a két szín alatti áldozást (a kenyér és a bor fogyasztását a misén), ezzel elutasította a papság kiváltságait.
  - Cseh nyelvű szertartást és egyetemi oktatást követelt.
- Az **egyházzakadást** a **Zsigmond császár**, cseh és magyar király (1387–1437) által irányított konstanzi **zinaton** sikerült megszüntetni. A **zinat** 1415-ben Huszt is elítélte és **eretnekként** megégettette.
- Ennek következtében néhány évvel később kitört a **huszita felkelés**.
  - A mérsékeltebb kelyhesek csak **Husz** eredeti követeléseihez ragaszkodtak, a radikalílisabb táboríták viszont a fennálló feudális rend megdöntésére törekedtek.
  - A **husziták** sorra visszaverték **Zsigmond** támadásait, sőt rablóhadjáratokat indítottak pl. Magyarországra is.
  - Végül **Zsigmond** a kelyhesekkel megegyezett, és így sikerült a táboritákat legyőzni.

Kereszténység és zsidóság

- A középkori államok uralkodói minden valamilyen vallási felhatalmazás alapján gyakorolták hatalmukat, cserébe pedig védelmet biztosítottak a hivatalos egyháznak (és gyakran befolyást is igyekeztek szerezni felette).
- A nyugati és keleti kereszténység, illetve az iszlám különböző irányzatai így uralkodó pozícióban voltak, míg a **zsidó vallás** üldözött vagy megtürt kisebbségek számított.
- A keresztény területeken az **egyházi indíttatású antijudaizmus** (zsidóellenesség) különböző korlátozó intézkedésekben öltött testet:
  - Zsidók csak külön városrészekben (**gettókban**) telepedhettek le, vagy teljesen tiltották őket a **városokból**.
  - Nem birtokolhattak földet, és nem lehettek **céhek** tagjai. Emiatt váltak különösen jellemzővé körükben a kereskedelmi, szolgáltató vagy pénzügyi foglalkozások.
  - Külön, súlyosabb **adókat** vetettek ki rájuk.
- Alkalmaiként **zsidóüldözések**re is sor került.
  - Különösen súlyosabb társadalmi feszültségek (pl. a **pestisjárvány**) vagy vallás-közi háborúk (pl. **keresztes hadjáratok**) alkalmával jelentkeztek zsidóüldözések.

2.3. Az érett középkor Nyugat- és Közép-Európában

A középkori város és a céhes ipar

A városok újjászületése és önkormányzatának kialakulása

- Nyugat-Európában az **ókor** végén a legtöbb város elnéptelenedett, és a kora **középkorban** alig léteztek nagyobb lélekszámú települések.
- A 11. századi mezőgazdasági fellendülés és a népesség létszámának növekedése tette lehetővé a **városok újranépesülését**. Egy-egy **város** kialakulásának több oka is lehetett:
  - A távolsági kereskedők védett helyeken lerakatokat hoztak létre, ahol áruikat tárolták.
  - Egyes **egyházi** központok, **püspöki** székhelyek olyan ereklyékkel rendelkeztek, amelyek fontos **zarándokközponttá** tették őket.
  - A fentiek miatt vagy utak találkozásánál, réveknél helyi piacok jöttek létre.
  - Mindez gyakran egy meglévő **vár** tövében vagy egy elnéptelenedett **ókori város** romjain történt.
- Az új településekre kézművesek költöztek, mivel itt piacot találtak termékeiknek.
- A **város** lakói kommunát hoztak létre, hogy kivívják az **önkormányzatot**. Mivel a **városok** élén kezdetben általában a **püspök** állt, tőle kellett megvásárolni vagy ki-

kényszeríteni a kiváltságokat. Ebben a küzdelemben a városok támogatásra találtak a királynál, aki cserébe a polgárok **adójára** számíthatott.

■ **A városi önkormányzat** elemei a következők:

- Igazságszolgáltatás: saját bíró választása és saját törvénykönyv összeállítása.
- Igazgatás: polgármester és városi tanács választása.
- Egyházszervezet: saját plébános választása.
- **Adózás:** csak a királynak tartoztak egy összegben **adózní**. Az adót a város maga vetette ki polgáraina, és részben közzélokra (pl. városfal építése) költötte.

■ **A városok** gyakran gazdasági kiváltságokat is kaptak:

- Minden **város** tarthatott vásárt.
- Kereskedőik gyakran mentesek voltak a vámok fizetése alól.
- A legjelentősebb **városok** árumegállító jogot is kaptak: kereskedőik megvásárolhatták a hozzájuk érkezők áruit, és azután ők szállíthatták és értékesítették tovább, lefölözve ezzel a hasznöt.

■ **A városok** így a hűbéri világban kívül álló szigeteknek számítottak, de Nyugat-Európában a királyi, **nemesi** és **egyházi** hatalom központjai a középkorban még a **várak** és földbirtokok maradtak.

A város és társadalma

- A **városokat** városfal vette körül, ami védelmet jelentett a lakóknak, és egyben a **városi kiváltságot** is jelezte.
  - A városfal határolta terület kicsi volt, ezért a **városok** utcái mindig szűkek voltak. A jobb helykihasználás miatt a házak felső emeletei gyakran kinyúltak az utca fölé.
  - A tető, de gyakran az egész ház szerkezete fából készült, ezért gyakoriak voltak a pusztító tűzvészek.
- Csatornázás és vezetékes ivóvíz hiánynak a **városokban** könnyen terjedtek a járványok.
- A **városok** lakossága a **középkor** végén is általában néhány ezer fő volt. Néhány tízezer lakója csak a legnagyobbaknak, pl. **Párizsnak** volt.
- Polgárjoggal csak azok rendelkeztek, akiknek háza, műhelye volt a **városban**.
  - A társadalom élén a **távolsági kereskedők** szük, de gazdag csoporthja állt. Gyakran közülük került ki a polgármester és a szükebb tanács tagjai.
  - Alattuk álltak a **céhekbe**, szakmai érdekvédelmi szervezetekbe tömörült kézművesek.
- A lakosság többsége nem rendelkezett polgárjoggal, de szabadnak számított:
  - Ide tartoztak a kézműves mesterek legényei, inasai.
  - A **polgárok** földjeit, főleg szőlőit művelő napszámosok. (A **középkori városok** lakóinak gyakran a fele sem élt iparból, kereskedelemből.)
  - Végül a társadalom számkivetettjei pl: koldusok, zarándokok.

A céhek

- A középkorra az önellátó gazdaság túlsúlya volt jellemző. A parasztság ruházatának és eszközeinek nagy részét maga állította elő, a kézműipar piaca tehát nagyon szük volt.
  - Ezért a kézművesek igyekeztek a termelést korlátozni,
  - valamint a piac bizalmát a garantáltan jó minőségű árucikkekkel megőrizni.
- A fenti célok elérésére hozták létre a kézművesek szakmánként érdekvédelmi szervezeteiket, a **céheket**.
  - Az adott szakmában csak a **céh** tagjai termelhettek. A **céhen** kívüli iparosokat, az ún. kontárokat a **városi** hatóságok üldözték.
  - A **céhek** tagjai nagyon szigorú előírások szerint dolgoztak. A céhsabályzat meghatározta a nyersanyag és a végtermék minőségét, a munkaeszközök és a munkaerő mennyiségét, a munkaidőt és az árat is.
  - Mindezzel a **céhek** célja a külső és a belső verseny kizárása volt, hogy állandó mennyiségű és jó minőségű áruval lássák el a szük piacot.
- A **céhek** feladata volt a mesterség tanítása is.
  - Az iparostanulók inasként kerültek egy **céhes** mester műhelyébe és házába. Szál-lásért és ellátásért dolgoztak, közben tanultak. Népszerű mesterségek esetén a szüleiknek fizetni is kellett a tanításért.
  - A mesterség alapjainak elsajátítása után legénnyé váltak. Általában továbbra is a mester háztartásában laktak, de fizetést is kaptak. Az iparosok többsége egész életében legényként dolgozott.
  - A legény akkor válhatott mesterré, ha képes volt a mesterremek vagy mestermű előállítására: ezzel igazolta, hogy elsajátította a mesterség minden fortélyát. (Egyes **céhek** megkövetelhették, hogy ezelőtt vándorútra menjen, azaz több mester műhelyében is tanuljon.)
  - A valóságban csak az a legény vált mesterré, aki önálló műhelyt tudott nyitni, melyhez komoly **vagyon** és a **céh** engedélye szükségeltetett. Ezért általában csak a mesterek fiai és vejei lettek mesterek, átvéve apjuk vagy apósuk üzletét.
- A **céhek** egyéb közösségi feladatokat is elláttak.
  - Vallási szervezetnek is számítottak, közös templommal vagy oltárral. Általában itt őrizték a közös pénztárat is.
  - Ebből látták el szociális feladataikat, pl. az árvák és özvegyek támogatását.
  - Részt vettek a város védelmében: éjjeli őrjáratokat tartottak, egy-egy falszakaszt védelmeztek.
  - A **céhek** tagjai általában egy városrészben, utcában laktak.

2.4. Az iszlám vallás és az Oszmán Birodalom

25

Az iszlám vallás kialakulása és főbb tanításai

Az iszlám kialakulása

- Az iszlám vallás az Arab-félszigeten alakult ki. A térség sivatagos és félsivatagos területein nomád pásztorkodás folyt, az itt húzódó Tömjénút mentén pedig virágzó kereskedővárosok léteztek, mint pl. **Mekka**.
- Mohamed is kereskedő volt, aki útjai során megismerkedett a zsidó és a kereszteny vallással. Állítólag Gábel arkangyal felszólítására kezdte el hirdetni az új vallást, az Istennek való engedelmességet, az iszlámot. Az új vallás hívei a muzulmánok.
- A mekkai kereskedők fenyegetése miatt Mohamed Medinába tette át a székhelyét 622-ben. Ez az esemény, a hidzsra, a muzulmán időszámítás kezdete.
- Később visszatért Mekkába, és mind a mai napig a városban álló Kába-szentély számít az iszlám legszentebb helyének.

Az iszlám tanításai

- Az iszlám szigorúan egyistenhívő vallás, elveti a kereszteny szentháromságtant. Isten, arabol Allahot, a világ teremtőjének és urának tartja, aki az idők végezetével ítélezni fog az emberek felett.
- Isten akaratát a próféták közvetítik. Az iszlám elismeri prófétának Ábrahámöt, Mózest és Jézust. Mohamedet az utolsó prófétának, „a próféták pecsétjének” tartják.
- Az iszlám szent könyve a **Korán**, amit Mohamed halála után jegyeztek le.
- Az iszlám vallás öt legfontosabb tanítását az öt pillérnek is szokás nevezni:
  - A hitvallás: Allah az egyetlen Isten, és Mohamed az ő prófétája.
  - Kötelező naponta ötször **Mekka** felé fordulva imádkozni. Előtte rituálisan meg kell mosakodni.
  - Alamizsnát kell adni a szegényeknek (ezt kiválthatja az **egyházi adó**).
  - Ramadan hónapban napkeltétől napnyugtáig böjtölni kell.
  - minden hívőnek életében egyszer el kell zarándokolnia **Mekkába**.
- Az iszlám vallás különböző életviteli szabályokat ír elő, pl. tiltja a disznóhús és az alkohol fogyasztását.
- Az istentisztelet helye a mecset. A mecsetet általában karcsú tornyok, minaretkek veszik körül, innen szólítják imára a hívőket. A mecsethez gyakran iskola (medresze) is tartozik.
- Az iszlám parancsolatai viszonylag egyszerűek. A keresztenységgel ellentétben sem bonyolult teológia (vallástudomány), sem nagyszabású egyházszervezet nem alakult ki.
- Az iszlám világban a hívők közössége és az állam egybeesik: nincs külön **egyházi** és **világi** hatalom.

- A hittérítés kezdetben hódító háborúk formájában történt. A szent háború elnevezése a dzsihad. Ennek eredményeként alakult ki az Arab Birodalom.
- A kalifa **Mohamed** utódaként egyszerre főpap és politikai vezető.
- A kalifa egyben minden föld tulajdonosa, amelyet nem örökíthető szolgálati birtokok formájában oszt ki. Ezért az **iszlám** világban nem alakult ki sem a föld magántulajdona, sem pedig európai mintájú **nemesség**.

2.5. A középkor kultúrája

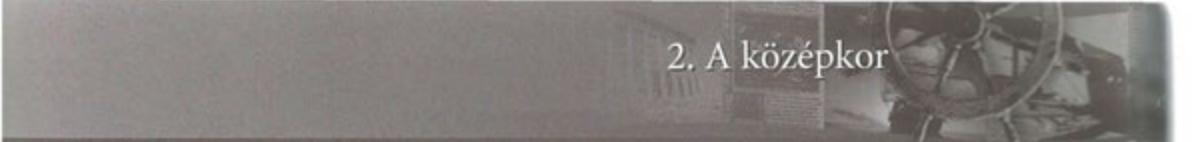
A román és gótikus építészet; a reneszánsz kultúra

A romanika és a gótika

- A román építészeti stílus a 11. századtól terjedt el. A név jelentése a **római** építészet vívmányainak alkalmazására utal.
  - Jellemzőek voltak a vastag falak és szük ablaknyílások, amit elsősorban az épületek védelmi funkciója magyaráz.
  - A boltozatok félkörívesek voltak.
  - Az ajtó- és ablaknyílások gyakran befelé szükültek (ún. bélélt nyílás).
  - A templomok az **ókori** bazilikák mintájára épültek: középen magas főhajóval, mellette egy-egy párhuzamos, alacsonyabb mellékhajóval.
- A gótikus stílus a 12. századtól terjedt el. Elnevezése későbbi, a **reneszánsz** alkotói tartották ezt a stílust barbár **középkorinak**, azaz gótnak.
  - Az épületek súlyát a falak helyett a pillérek és támpillérek tartották, így a falak sokkal magasabbak, vékonyabbak lehettek, az ablaknyílások pedig sokkal nagyobbak.
  - A boltozatok csúcsívessé váltak.
  - Az ajtó- és ablaknyílások is csúcsívesek lettek, de elterjedt a kör alakú ún. rózsaszablon is. Egybefüggő nagy üvegfelületet még nem tudtak készíteni, ezért az ablakokban ólomkeret tartotta a kisebb, zömmel színes üvegdarabokat. Az ablak egészé így színessé, mozaikossá vált.
  - Ebben a stílusban épültek a katedrálisok, bár sokszor évtizedekre, vagy akár évszázadokra elhúzódott a befejezésük.
  - Fellendültek a társművészeti: a templomokat szobrok és oltárképek díszítették.

A reneszánsz és a humanizmus

- A reneszánsz stílus a 14–16. századra jellemző, elnevezése az **ókori görög–római** művészeti újjászületésére utal. A reneszánsz alkotói új művészeti technikákat, műfajokat, művészeti eszményt hoztak létre.

- Az építészetben felelevenítették az ókori elemeket: a kupolát, az oszlopsorokat és az épületek vízszintes tagolását. Tipikus **reneszánsz** építmény a városi palota a díszhomlokzattal, a belső udvarokkal és árkádokkal.
- A festészettel és a szobrászatban a **bibliai** témák mellett megjelentek az ókori **mitológiai** elemek, sőt kortárs emberek is. Ekkor dolgozták ki a perspektívát, az emberi test anatómiai arányait, az olajfestés és a freskókészítés technikáját.
- Bár az **egyház** továbbra is a művészeti jelentős megrendelője volt, szaporodtak a világi megbízások (paloták, portrék stb.). A világi mecenatúra sajátos példája Machiavelli „A fejedelem” című munkája, amelyben erkölcsi állásfoglalás nélkül mutatja be az uralkodó hatalom célrvázeit, és amellett érvel, hogy a rend fenntartása fontosabb az elvont igazságnál.
- A **reneszánsz** képzőművészek, mint **Leonardo da Vinci**, Michelangelo és Raffaello nem csak festők, szobrászok és építészek voltak egy személyben, hanem tudósok és költők is. A művészeti eszmény a sokoldalúan képzett, aktív, érdeklődő ember, az „uomo universale” volt.
- A költészettel is felelevenítették az antik szerzők stílusjegyeit és toposzait. Az első **reneszánsz** költő, Petrarca fedezte fel újra a természet és a bukolikus magány szépségét, valamint újította meg a szerelmi költészettel.
- A **reneszánszban** jelent meg a tiszta hangszeres zene (Palestrina, Orlando di Lasso).
- A **reneszánsz** **Itáliában** alakult ki, központja **Firenze** volt. Később elterjedt Európa más területein is, de az északabbi területeken nem szorította ki teljesen a **gótikát**.
- A **reneszánsszal** összefonódó új világszemléletet **humanizmusnak** nevezzük.
  - Míg a **középkor** a földi életet síralomvölgynek, szenvedésnek tekintette, és a túlvilágra koncentrált, addig a **humanizmus** az élet élvezetét, a földi örömeket helyezte előtérbe.
  - A **középkori** művészek személye általában ismeretlen, az egyéniséget nem tekinthették értéknek. A **humanizmus** újra felfedezte az egyéni teljesítményt.
- Az antik tudományos és művészeti örökség újjászületése részben a **Bizáncból Itáliába** emigrált görög tudósoknak, és az általuk megmentett görög szövegeknek köszönhető.
  - A görög és latin filológia (irodalom- és nyelvtudomány) fellendülésével megszületik a szövegkritika: pl. kijavították a latin **Biblia** fordítási hibáit, leleplezték a korai **középkor** oklevél-hamisításait.
  - Az új szellemi mozgalom eredményeinek elterjedését nagyban segítette, hogy a kor szak végén **Gutenberg** felfedezte a **könyvnyomtatás** technikáját.
  - A **humanizmus** a **reneszánsz** korszaka után is meghatározója maradt az európai civilizációnak: az európai művészet és **filozófia** hangsúlyozta az egyedi különbségeket, gyakran ábrázolta őket mindenféle allegorikus és metaforikus jelentés nélkül.

3. A középkori magyar állam megteremtése és virágkora

3.1. A magyar nép története az államalapításig

4.

A magyar nép eredete, vándorlása és a honfoglalás

Az őstörténeti kutatás problémái

- Az európai őstörténeti kutatások a 19. században kikristályosodott **nemzetek** eredetét próbálják meg feltárni, ennek azonban súlyos fogalmi és technikai korlátai vannak.
- Nagyon nehezen azonosítható, hogy egy adott közösség melyik jellemzőjének eredetét tárná fel az őstörténet.
  - A mai európai népek a sok évszázados keveredés és **asszimiláció** miatt közeli genetikai rokonai egymásnak: a mai magyarság biológiaileg tehát csak kismértékben utóda a kora **középkorinak**.
  - A **nemzeti** történelmet általában a **nemzetállam** keretei között értelmezzük, az őstörténet esetében azonban pont ez a keret hiányzik.
  - A mai európai **nemzetek** legfőbb összetartó eleme a közös nyelv, nem állíthatjuk viszont biztosan, hogy a korai magyarság egésze **finnugor** nyelvet beszélt volna, azaz a magyar nyelv története nem esik feltétlenül egybe a magát magyarnak nevező embercsoport történetével.
  - A kultúra szintén fontos összekötő kapocs, de az évszázadok során gyökeresen átalakult (pl. kereszténység felvétele és letelepedés), ráadásul az egymás szomszédságában élő népek általában sok kulturális jellemzőjükben osztoznak.
  - A változékony politikai szervezet (állam), a nyelv és a kultúra helyett egy **nemzet** legbiztosabb összetartó eleme az azonosságtudat: magyarságnak azt a csoportot nevezzük, amelyik annak nevezi és tartja magát. Ilyen azonosságtudata azonban sok kutató szerint a 19. századig csak a társadalmak elitjének volt.
- Az elméleti nehézségeken túl az őstörténeti kutatásnak súlyos gyakorlati akadályai is vannak:
  - Egyértelműen a magyarsághoz köthető írásos emlékek jószerivel csak a 9. századtól, a **honfoglalást** közvetlenül megelőző évtizedekből állnak rendelkezésünkre, tehát az őshazák és az eredet kérdését nem válaszolják meg.
  - A nyelvtudomány egyértelműen bebizonyította, hogy a magyar nyelv a **finnugor** nyelvcsalád ugor ágába tartozik, legközelebbi rokona a manysi (vogul) és a hanti (osztják) nyelv. Ez azonban kizárolag nyelvrókonságot jelent: a mai magyarokat

3. A középkori magyar állam megtérítése és virágkora

és ugorokat a nyelvükön kívül nem köti össze semmilyen más genetikai, történeti vagy kulturális rokonság.

- A régészeti szintén csak szórványos adatokkal rendelkezik a honfoglalást megelőző időkből, ráadásul a nomád pásztorkodás tárgyi emlékei alig, vagy egyáltalán nem köthetők konkrét népcsoportokhoz. A magyarság őseit nem lehet azonosítani a sztyepp többi népcsoportja között.
- Mindezek alapján természetes, hogy az őstörténeti elméletek egymástól nagyon eltérő őshazákat, vándorlási útvonalakat és rokonságot vázolnak fel a viszonylag szerény forrásanyag különböző értelmezésével.

A klasszikus elmélet: a finnugor eredet és a sztyeppi vándorlás

- A magyar nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágába tartozik. A finnugor nyelvű népek őshazája az Ural keleti oldalán, az Ob folyó vidékén lehetett.
  - A mai finnugor nyelvet beszélő népek zömének ősei innen nyugatra vándoroltak.
  - A helyben maradt ugorok a mai magyarok és obi-ugorok ősei.
- Az éghajlat felmelegedésével az eredeti erdős táj ligetes sztyeppévé alakult:
  - Az obi-ugorok ősei északra húzódtak.
  - A magyarok ősei a sztyeppen az addigi halász-vadász életmódról áttértek a nomád pásztorkodásra.
- A magyarok ősei a Kr. e. I. évezredben kezdtek el a sztyeppen nyugatra vándorolni.
- A sztyeppen iráni, majd főleg török nyelvű népekkel érintkeztek, melyek jelentős hatással voltak a magyar nyelvre és kultúrára.
- Így jutottak el a mai Baskíriába, a Volga kanyarulatához.
  - Itt találta meg egy csoportjukat a 13. században Julianus barát, és ő nevezte el a területet **Magna Hungariának** (Nagy vagy Régi Magyarországnak).
  - Valószínűleg török hatásra kialakult a **törzsi** szervezet.
  - A nomád pásztorkodás mellett a magyarok ősei földműveléssel is foglalkoztak, ezt nevezzük **félnomád életmódnak**.
- A 8. században a Fekete-tengertől északra levő vidékre költöztek, **Levédiába**.
  - **Levédiában** a magyarok ősei a **Kazár Birodalom** fennhatósága alá tartoztak.
  - Valószínűleg átvették a kazároktól a **kettős fejedelemség** rendszerét: a **törzsszövetség** élén egy szent király (kündü) és egy katonai vezető (gyula) állt.
  - Átvehették a rovásírást is.
- A 9. században nyugatabbra húzódtak, **Etelközbe**.
  - **Levédia** és **Etelköz** pontos helye vitatott. Hagyományosan az előbbi a **Volga** és a **Don** vidékére, az utóbbit pedig a **Don** és a **Duna** közé helyezik.
  - A magyarok ősei itt már önálló **törzsszövetséget** alkottak, melynek hétféle törzséhez a kazároktól elszakadó kabarok is csatlakoztak.

3. A középkori magyar állam megteremtése és virágkora

A honfoglalás

- Az etelközi magyarok több felderítő, zsákmányszerző hadjáratot vezettek a Kárpát-medencébe.
- A hagyomány szerint a honfoglalás idején Álmos és fia, Árpád vezette a törzs-szövetséget, akik Attilára, a hun uralkodóra vezették vissza családfájukat, akárcsak a korszak legtöbb nomád dinasztiája.
- A honfoglalás közvetlen kiváltója két katonai eseménysor volt:
  - A magyar haderő zöme a bolgárok ellen harcolt a Bizánci Birodalom szövetségeként.
  - Közép-Ázsiából egy sztyeppei láncreakció indult, a nomád népek nyugatabbra húzódtak, és így az Etelköztől keletre élő besenyők a magyarokra támadtak.
- A honfoglalás két szakaszban ment végbe:
  - 895-ben vagy 896-ban megszállták az Alföldet és Erdélyt. A főszereg a Verecke-hágón kelt át.
  - Ezt követően több hadjáratban elfoglalták a Dunántúlt, és megvédték a keleti-frank támadásoktól (907, pozsonyi csata).

3.2. Az államalapítás és az Árpád-házi uralkodók kora

3.

Géza fejedelemisége és I. (Szent) István államszervező tevékenysége. A tatárjárás és az ország újjáépítése IV. Béla idején

Géza uralkodása

- A meggyengült fejedelmi hatalmat Géza (972–997) állította helyre a lázadó törzsök leverésével.
- Békét kötött a Német-római Birodalommal:
  - A Bécsi-medence átadásával rögzítette a nyugati határokat.
  - Hittérítőket kért és kapott, megkezdte a magyarság kereszteny hitre téritését.
  - Fiának, Vajknak elnyerte Gizella bajor hercegnő kezét.
- Biztosította a kereszteny királyság megalapítását:
  - Fiát, Vajkot, aki az István nevet vette fel, kereszteny uralkodónak nevelte.
  - A korábbi öröklési rendet (senioratus: a nemzetseg legidősebb férfi tagja az örökösi figyelmen kívül hagyva Istvánt tette meg örökösnének. (Ezt a nyugati öröklései rendet nevezük primogeniturának, amikor az elsőszülött fiú örököli.)

Az államalapítás

- I. István 997–1038 között uralkodott.
  - Először Koppánnyal kellett megküzdenie, aki a senioratusra hivatkozva követelte a trónt.

3. A középkori magyar állam megtérítése és virágkora

- Legyőzte az ellene lázadó törzs- és nemzetsegföket (Gyula, Ajtony).
- 1000-ben királyá koronázták. A koronát a pápától kapta (de az nem azonos a későbbi Szent Koronával).
- A királyi hatalom fokozatosan épült ki a peremterületek irányába.
- Fiát, Imre herceget Gellért püspök nevelte, de ő korai halála miatt nem követhette apját a trónon.
- A királyi hatalom alapja frank mintára a földbirtok volt, erre épült a várszervezet, és ez láttá el a vándorló királyi udvart.
  - A megművelhető földek kb. kétharmada került királyi tulajdonba.
  - Ezek zömét várispánságokba szervezték, melyek központja egy-egy vár volt.
  - A várispánság élén a **várispán** állt, aki a birtokot igazgatta és a katonai erőt biztosította.
  - A várispánság területén lakó várnép feladata volt a vár ellátása.
  - A katonai erőt a várnép szolgáltatásaiiból eltartott **várjobbágyok** jelentették.
  - A várispánságok mellett királyi udvarbirtokok is létesültek, ezek feladata kizárolag a királyi család eltartása volt.
- A közigazgatás a királyi várszervezetre épült:
  - Az országot **vármegyékre** osztották, melyek központja egy várispánság volt. (De egy vármegyén belül több várispánság is szerveződhettet.)
  - A **vármegye** tehát a várispánságon kívül **egyházi** és magánbirtokokat is magában foglalt.
  - A **vármegye** élén álló **megyésispán** személye azonos volt az egyik **várispánéval**: feladata a király nevében való bíráskodás, a királyi jövedelmek beszedése és a katonai erő biztosítása volt.
- A közigazgatással párhuzamosan épült ki az egyházszervezet is:
  - minden tíz falunak templomot kellett építenie, így jött létre a plébániahálózat.
  - István elrendelte a **tized** fizetését.
  - Tíz püspökséget alapított, ezek közül kettő, az **esztergom** és a kalocsai érseki rangú volt, ami biztosította a magyar **egyház** függetlenségét.
  - Létrejöttek az első **kolostorok**, a leghíresebb **Pannonhalmán**.
- Megkezdődött Magyarországon a pénzverés is: **István** ezüstdénárokot adatott ki.
- Az ország legfőbb igazgatási szerve a **királyi tanács** volt, melyben a **püspökök** és az **ispánok** vettek részt.

István törvényei

- A **középkori**, kereszteny királyi hatalom egyik eleme a törvényalkotás joga volt. I. István uralkodása alatt két törvénykönyvet adott ki (I. és II. törvénykönyv).
  - A törvénykönyveket a kor szokásai szerint nem tematikusan szerkesztették, hanem nagyon különböző paragrafusok álltak bennük egymás után, az aktuális problémákra reagálva.
- A törvények egy jelentős csoportja az egyházszervezet kiépítésével foglalkozik (plébániahálózat, **tized**).

3. A középkori magyar állam megtérítése és virágkora

- Törvények rendelték el a kereszteny szokások bevezetését:
  - Kötelező volt vasárnap misére menni, és ott megfelelően viselkedni.
  - Ezt kiegészítette a vasárnapi munkatilalom.
  - Kötelező lett az **egyházi böjtök** betartása.
- Törvények védték a megjelenő földmagántulajdon: mind a királyi birtokokat, mind a szabadon örökíthető magánbirtokokat.
- Törvény tiltotta a vérbosszút, de megőrizte a meggyilkolt ember életéért a családjának fizetendő vigaszdij intézményét. A kereszteny erkölcs szellemében kiterjesztette ezt a meggyilkolt feleségekre is.
- A törvények szövegéből fény derül a korabeli társadalom szerkezetére.
  - A legfontosabb választóvonal még mindig a szabad vagy szolgai státusz volt, bár a szolgáságból fel lehetett szabadulni (törvény tiltotta ennek akadályozását).
  - A szabadok között már komoly **vagyoni** különbések lehettek, hiszen a törvények gyakran megkülönböztették a közrendüektől (szabadnak számító, de földmagántulajdonnal nem rendelkező réteg) a katonai szolgálattal tartozó vitézeket (**várjobbágyok**, illetve magánbirtokkal rendelkező szabadok, későbbi nevükön **szerviensek**) és az **ispánokat**. Sajátos módon a **vagyonosabbakat** nagyobb pénzbüntetéssel sújtották.

IV. Béla, a tatárjárás és az újjáépítés

- **IV. Béla 1235–1270** között uralkodott. Megpróbálta az apja által eladományozott királyi birtokokat visszavenni, ezzel súlyos konfliktusba keveredett a **bárókkal**.
- Amikor Julianus barát hírt hozott a fenyegető **tatár** támadásról, politikáját teljesen megváltoztatta:
  - Leállította a birtokok visszavételét, de már nem sikerült rendeznie a kapcsolatát a **bárókkal**.
  - Befogadta a **tatárok** elől menekülő **kunokat**, akik **nomád pástorkodása** azonban konfliktusokat okozott a magyar birtokosokkal. Ennek következtében Kötöny **kun** vezért meggyilkolták, és ezért a **kunok** kivonultak az országból.
  - A pápához és az európai uralkodókhöz fordult segítségért, de hiába.
- A **tatárjárásra** 1241–1242-ben került sor.
  - A **tatár** főszereg a Verecke-hágón kelt át, szétverte a **nádor** sereget, majd Muhi-nál a királyi sereget is.
  - **IV. Béla** először Ausztriába, majd **Dalmáciába**, Trau (Trogir) **várába** menekült.
  - A **tatárok** télen átkeltek a Dunántúlra, de aztán kivonultak az országból.
  - A lakosságban óriási pusztítást végeztek, de a **kővárakat** nem tudták megostromolni.
- A lakosság pótlása több forrásból történt:
  - A visszahívott **kunokat** és a velük érkezett jászokat az elnéptelenedett Alföldön telepítették le, ahol saját **önkormányzattal** rendelkeztek.

3. A középkori magyar állam megteremtése és virágkora

- Erdélybe román, a Felvidékre pedig szláv lakosság vándorolt be. Utóbbiakból a helyi szláv lakossággal összeolvadva jött létre a szlovák népesség.
- A magyar népesség peremterületek felé húzódása megállt.
- IV. Béla újra birtokokat adományozott, de azzal a feltétellel, hogy a tulajdonos kővárat épít rajta.
- A tatárjárás után IV. Béla több településnek szabad királyi városi kiváltságot adott (pl. Buda). Ezek a városok köfallal is körülvették magukat.
- A legenda szerint a tatároktól való megmenekülés érdekében ajánlotta IV. Béla a tatárjárás idején született lányát, a későbbi Szent Margitot Istennek, aki így apáca lett (Margit-sziget).

A társadalom átalakulása

- A 13. században létrejött az európai típusú köznemesség:
  - A nemesi jogok alapjai az Aranybullában a szervienseknek biztosított kivállás-gok lettek.
  - A várjobbágyok egy része adománybirtokhoz jutva csatlakozott a szerviensemhez.
  - 1232-ben a Zala megyei szerviensek megkapták az önálló igazságszolgáltatás jogát. Ezzel a bomlásnak induló királyi vármegye helyén megkezdődött a nemesi vármegye kialakulása: a helyi birtokosok önkormányzata.
  - 1267-től a szerviensemeket is nemeseknek nevezték (eddig ez a cím csak a bárókat illette meg).
  - A bárók és a köznemesek között sajátos személyi függés jött létre, a familiaritás. Ez azt jelenti, hogy a bárók bevonták a köznemesi familiárisaikat birtokaik irányításába és magánhadiseregeikbe (bandériumukba). Ennek segítségével néhány báró tartományúri hatalmat épített ki.
- A tatárjárás utáni népmozgások és munkaerőhiány felgyorsította az egyes földműves rétegek összeolvadását, és létrejött a jogilag egységes jobbágyság:
  - Már az Árpád-korban, a földmagántulajdon kialakulásával, megkezdődött a korábbi szolgálónépek és a szolgáltatásra kötelezettszabadság összeolvadása.
  - Több hullámban nyugati telepesek, hospesek érkeztek az országba.
  - Az új réteg nevét a lesüllyedő, adománybirtok hiján függésbe kerülő várjobbágyok adták.
  - A jobbágynak a telek használatának jogáért termény- és munkajáradékkal (robot-tal) tartoztak földesuruknak, aki bíráskodott is felettük (úriszék). Ugyanakkor a jobbágynak szabad költözési joguk volt.

3.3. Az Anjouk és Luxemburgi Zsigmond kora

55

A középkori magyar állam megerősödése I. Károly idején

I. Károly hatalomra kerülése

- 1301-ben kihalt az Árpád-ház. A trónért folyó küzdelemből a pápa támogatását is elvező, a nápolyi Anjou-házból származó I. Károly került ki, aki 1308–1342 között uralkodott.
- Megküzdött a **tartományúri** hatalmat kiépítő **bárókkal**, a „kiskirályokkal”.
  - Kezdetben csak az ország déli területeit uralta, székhelye Temesvár volt.
  - A bárókkal szemben az **egyházra**, a **városokra** és a **familiaritásból** szabadulni akaró **köznemesekre** támaszkodott.
  - A „kiskirályokat” egyesével győzte le, pl. a kassai polgárok segítségével az Abákat. Utolsó ellenfele, **Csák Máté** halálával az egész ország ura lett.
- A megnövekedett királyi birtokállomány egy részéből **honorbirtokokat** hozott létre:
  - A **honorbirtokokat** bizonyos méltóságok viselői kapták, de csak méltóságuk idejére.
  - A legföbb országos méltóságok: a **nádor** (a király helyettese), a **vajda** (Erdély kormányzója), a **bán** (Horvátország kormányzója) és a **tárnokmester** (a **regálék** kezelője).
  - Az ország hadereje a királyi, a bárói és a **vármegyei** (köznemesi) **bandériumokból** tevődött össze.

A gazdasági reformok

- A királyi birtokállomány csökkenésével és a pénzgazdálkodás fejlődésével háttérbe szorultak a birtokból származó (jobbára természetben beszedhető) jövedelmek, és fontosabbá váltak a királyi jogon szerzett pénzjövedelmek, a **regálék**: a bányákból, vámokból származó **bevételek**.
- A bányakincsek a király tulajdonának számítottak, ezért eddig, ha valahol nemesfémet találtak, akkor a birtokot a király elcserélte. Ezért a birtokosok nem voltak érdekeltek a bányák feltárasában.
  - I. Károly megszüntette a kötelező birtokcserét.
  - A bányászok által a királynak fizetendő bányabér (urbura) egyharmadát átengedte a terület birtokosának.
  - Ennek hatására bányanyitási láz kezdődött, Magyarország Európa legnagyobb arany-, és második legnagyobb ezüstkitermelőjévé vált.
- A kibányászott nemesfémet kizárolag a királyi **kamara** vehette meg (nemesfém-monopólium). A nyersfémet vert pénzre cserélték, de a **kamara** megtartotta a fémtartalom felét.

- A kibányászott nemesfémeket felhasználva verték az első magyar aranypénzt, a finnenzi mintájú (értékű) **aranyforintot**.
- Az újonnan vert pénzről eddig úgy hozták forgalomba, hogy kötelező volt a régebben vert érméket becserélni újakra. Ekkor vonták le a **kamara hasznának** nevezett pénzváltási illetéket is.
  - Károly ezt alakította át a **kapuadóvá**: a **jobbágyok** által telkenként fizetett **adóvá**.
- Az ország határainál a kereskedők **harmincadot** fizettek (az átvitt áru értékének egy-harmincadát kitevő vámot).
- A külkereskedelem fellendítése volt a visegrádi találkozó (1335) egyik célja is. A cseh és a lengyel királyal állapodtak meg az árumegállító joggal rendelkező **Bécs**et elkerülő kereskedelmi útvonalakról.

3.4. A Hunyadiak

Hunyadi Mátyás reformjai és külpolitikája

Mátyás hatalomra kerülése

- Hunyadi János halála után V. László leszámolt a Hunyadi-családdal: Lászlót kivégezték, Mátyást elfogták. A király hirtelen halála után azonban Szilágyi Mihály királyá választotta Mátyást, magát pedig **kormányzová**.
- I. Mátyás (1458–1490) kezdettől fogva önállóan uralkodott:
  - Lemondatta Szilágyit.
  - Szövetséget kötött Podjebrad György cseh királyal, és elvette a lányát, Katalint.
  - Leszámolt V. László híveivel (Garai-Cillei-liga), akik behívta az országba (Habsburg) III. Frigyes császárt. Mátyás a támadást visszaverte.
- Kísérletet tett a **rendi monarchia** központosítására:
  - Nemeseknek adományozott bárói rangot.
  - Tiszttiselőit inkább a **köznemesek** vagy a polgárok sorából válogatta.

Mátyás jövedelmei és kiadásai

- A központosítás érdekében jelentősen növelte a királyi jövedelmeket:
  - A királyi birtokokból már csak kevés jövedelem folyt be, de a Hunyadi-birtokok jelentősek voltak.
  - A regálék növekedtek, mivel Mátyás a korábbi királyok által adományozott mentségeket megszüntette azzal, hogy a **harmincadot** koronavámmá, a **kapuadót** pedig **füstpénzzé** nevezte át. (Utóbbinál a kivetés alapja is megváltozott: már nem csak a telekméret, hanem a rajta élő családok száma alapján is határozott meg.)

3. A középkori magyar állam megteremtése és virágkora

- A jövedelmek fele azonban a jobbágyok által fizetett rendkívüli hadiadóból folyt be, amit a rendi országgyűlés évente szavazott meg.
- Mátyás jövedelmeinek nagysága elérte az angol királyét, de azok Angliával ellentétben zömében a jobbágyságot terhelték, mivel a polgárság még gyenge volt. Ezért ez az adószint tartósan nem volt fenntartható.
- A jelentősen megnövekedett jövedelmek nagyfokú központosítást tettek lehetővé:
  - Mátyás zsoldoshadseremet tartott fenn, a fekete sereget Kinizsi Pál vezetésével. Ezenkívül megerősítette a Zsigmond által építetett végvárrendszert, melynek központi eleme Nándorfehérvár volt.
  - Bővíttette a hivatalrendszert: megnövekedett a fizetett hivatalnokokat alkalmazó kancellária és a kincstartóság, állandó bíróságként működött a személynöki szék.
- A központosítás ellen bárói összeesküvés szerveződött Vitéz János esztergomi érsek vezetésével, amit Mátyás elfojtott.
- Erre reagálva Mátyás megerősítette a rendi intézményeket:
  - A nádori törvények a rendek által választott nádort a király helyettesévé tették.
  - Megerősítette a fő-, az alispán, és a szolgabírók pozícióját.

Mátyás külpolitikája

- Mivel – Hunyadi János törökellenes politikájának tanulságaira építve – a török elleni támadó fellépéshez kevésnek tartotta az ország erejét, és nyugati hódítási tervei voltak, Mátyás az Oszmán Birodalommal közös határvidéken lévő végvárrendszer bővítésére, fenntartására és védelmére összpontosított.
  - Elfoglalta Jajca várát, és ezzel megosztott az Oszmánokkal Boszniai.
  - A török betöréseket visszaverte: pl. Kinizsi Pál győzelme 1479-ben Kenyérmezőnél.
- A husziták elleni fellépés ürügyén megtámadta volt apósát, Podjebrad György cseh királyt.
  - Csak Morvaországot és Sziléziát tudta megszerezni.
  - Podjebrad halála után a Jagellók szerezték meg a cseh trónt.
- Hadat viselt a Habsburgok ellen.
  - Elfoglalta Bécset és az osztrák tartományokat.
  - De a császári címet a Habsburg-család megőrizte.
- Mátyás külpolitikája a korának megfelelően dinasztikus hódítási kísérletek sora volt, amit a török elleni összefogás szükségességével indokolt. A dinasztiaalapítás nem sikertült, törvénytelen fia, Corvin János nem követte a trónon.

Mátyás és a reneszánsz

- Mátyás második felesége, Aragóniai Beatrix segítségével itáliai színvonalú, reneszánsz udvart épített ki.
  - Neves itáliai humanista tudósokat hívott meg (Galeotto Marzio, Antonio Bonfini).

- Budai és visegrádi palotáit bővítette, itáliai mintára márványból készült szökőkutakkal, szobrokkal díszítette.
- Gazdag könyvtárat gyűjtött kézzel írott, ám egységesen kötött kódexekből (**Corvinák**).
- Nem csak a reneszánsz királyi udvar, de tágabb értelemben a kultúra is a királyi hatalom reprezentációját szolgálta, tekintélyének bizonyítéka volt.
  - Mátyás Pozsonyban egyetemet alapított, de a korábbi kísérletekhez hasonlóan ez az intézmény sem működött tartósan (**I. Lajos – Pécs, Zsigmond – Óbuda**).
  - Budán megkezdte működését az első magyar könyvnyomda (Hess András).
  - Thuróczy János (a király egyik ítélmestere), *Chronica Hungarorum* címmel megírta Magyarország történetét, melyhez eredeti okleveleket, valamint korábbi, mára eredetiben már elveszett szövegeket használt fel (Rogerius, Küküllői János). A mű a **köznemesi** öntudat első megnyilvánulása.
- Mátyás korának művészeti emlékei jelentős részben elpusztultak a török hódoltság korszakában. Az európai rangú királyi hatalom, valamint a viszonylagos belső rend és az ezzel együtt járó gyarapodás emléke a későbbiekben **Mátyás** alakját a nemesi közvéleményben a **nemzeti** függetlenséggel, a parasztság körében pedig a népmesei igazságosztó figurájával azonosította – megfeledkezve a rendek háttérbe szorításáról és a rendkívül magas **adókról**.

4. Szellemi, társadalmi és politikai változások a kora újkorban (1492–1789)

4.1. A földrajzi felfedezések és következményei

6.

7.

A földrajzi felfedezések és a kapitalista gazdaság jellemzői

A földrajzi felfedezések háttere

- A nagy földrajzi felfedezések a 15–16. század fordulóján zajlottak: Amerika felfedezését, Afrika megkerülésével Ázsia közelebbi megismerését és a Föld körülhajózását értjük alattuk. A nagy felfedezésekkel kezdődött el az újkor.
- A 14. századi válság után a 15. században Európa lakossága és gazdasága dinamikusan növekedett, ezzel megnőtt az igény a pénz alapanyagául szolgáló nemesfémre („aranyéhség”):
  - A Távol-Kelettel folytatott hagyományos kereskedelemben az ottani luxuscikkekért (fűszer, selyem stb.) cserébe a nemesfém kiáramlott Európából.
  - A távolsági kereskedelem szárazföldön (Selyemút), arab közvetítéssel zajlott, ami ezt jelentősen drágította.
  - A közép-európai (magyar, cseh) nemesfémbányák kimerültek.
- A térképészeti és a hajózás fejlődése megteremtette a technikai feltételeket:
  - Ptolemaiosz ókori csillagász nyomán elterjedt a feltételezés, hogy a Föld gömb alakú.
  - A levantei és a Hanza-kereskedeleм tengeri összekötésével fellendült az atlanti hajózás. Ehhez megfelelő új hajótípus, a karavella és új technikai eszközök (pl. iránytű) terjedtek el.

A portugál és spanyol felfedezések

- Portugál hajósok évtizedeken keresztül feltérképezték Afrika nyugati partvidékét, így hatolva egyre délebbre:
  - 1487-ben Bartolomeo Diaz elérte a legdélebbi pontot, a Jóreménység fokát.
  - 1498-ban Vasco da Gama megkerülve Afrikát eljutott Indiába.
- Megindult a közvetlen kereskedelem a Távol-Kelettel:
  - A luxuscikkek ára jelentősen csökkent, de a nemesfém kiáramlása nem szünt meg.
  - Az arab és levantei közvetítés feleslegessé vált: a Közel-Kelet és a Földközi-tenger gazdasági jelentőség csökkenni kezdett.

- A portugálok kereskedelmi telepeket hoztak létre az afrikai és a dél-ázsiai partvidéken, de nem hódítottak meg nagyobb kiterjedésű területeket.
- 1492-ben a spanyol szolgálatban álló Kolumbusz eljutott a Bahama-szigetekig, de úgy vélte, Ázsia (Japán) keleti részét érte el, és nem tudta, hogy új földrészt fedezett fel. További három útján újabb szigeteket és a dél-amerikai partokat érte el.
  - Az új földrészt a partokat feltérképező Amerigo Vespucciról nevezték el Amerikának.
- 1519–22 között Magellán expedíciója körülhajózta a Földet, alátámasztva az eddig sejtett gömb alakot. (Maga a felfedező útközben meghalt.)
- A spanyol konkvisztádorok (hódító kalendorok) nagy kiterjedésű gyarmatokat hoztak létre Közép- és Dél-Amerikában.

A kapitalizmus

- A földrajzi felfedezések, a gyarmatosítás és a világkereskedelem kialakulása segítette elő a **kapitalizmus**, más néven **tökés** gazdaság megjelenését.
  - A történelem eddigi korszakaiban úgy tartották, hogy nagyobb árumennyiséget csak a munkaerő, ezáltal a lakosság növelésével lehet előállítani: így azonban a fogyasztók száma is nő, tehát az átlagos jövedelem mindig állandó marad. Meggazdagodni tehát csak más kárán lehet.
  - Az új kereskedelmi lehetőségek és a bővülő piac azonban megmutatta, hogy az árumennyiség más módon is növelhető (pl. új technológia, specializálódás, tömegtermelés), a meggazdagodás útja nem mások kifosztása, hanem a termelésbe való befektetés. A befektetett javakat nevezzük **tökének**.
- Az üzleti vállalkozások új formája jelent meg, a részvénytársaság.
  - A részvénytársaság tulajdonosai a részvények birtokosai: részvénnyel tulajdonuk arányában részesülnek a haszonból, és vesznek részt a vállalkozás irányításában.
  - Újabb részvények kibocsátásával a vállalkozás tőkéhez juthat, amit (a hitellel ellentétben) nem kell visszafizetni. Igaz ezzel bővül a tulajdonosok köre, az eddigi tulajdonosok tulajdonaránya csökken.
  - Megjelent a korlátolt felelősség fogalma: a részvénytársaság tulajdonosai saját vagyonukkal nem felelnek a vállalkozás működéséért, az önálló jogi személyként csak saját törzstőkéjével felelős. (Ez a részvények kibocsátásakor az azokat megvásárlók által a vállalkozás elindításához befizetett összeg.)

A kapitalista mezőgazdaság

- A tökés mezőgazdaságra a polgári földtulajdon és az áratermelés jellemző.
  - Nyugat-Európa egyes területein (Anglia, Németalföld) megszűntek a földbirtokhoz kötődő feudális korlátozások és kiváltságok: a nemesi adómentesség, a katonaállítási kötelezettség, a kizárolagos nemesi földtulajdon. Ezáltal a föld szabadon adható-vehető lett.
  - A reformáció során kiárusításra került az egyházi földek zöme.

4. Szellemi, társadalmi és politikai változások a kora újkorban (1492–1789)

- Még a középkorban megszünt a jobbágyság, a parasztok a földek szabad bérzőivé váltak.
- Ennek köszönhetően Angliában megkezdődtek a bekerítések: kezdetben a közös használatú területek elkerítése, majd a paraszti bérlemények felmondása. A birtokosok a legjobban jövedelmező juhtenyészsére álltak át.
- Kezdetben Németalföldön, majd másol is elterjedt a **vetésforgó**. Megszünt az ugar, a szántóföld minden részét bevetették különböző emberi vagy állati fogyasztásra szánt, esetleg ipari nyersanyagként hasznosítható növényekkel, és ezek **vetésterületét** évente cserélgették.
- A **vetésforgóval** együtt járó takarmánytermesztés lehetővé tette az istállózó állatnenyésztést, ezzel a trágyázás intenzívebbé válását és a tejgazdaság fejlődését.
- Közép-Európában a fentiekkel éppen ellentétes folyamat zajlott le: megszilárdultak a **nemesi kiváltságok**, szigorodtak a **jobbágyi kötöttségek** (**örökös jobbágság**), az áratermelés pedig a bővülő **majorságon** a növekvő **robotkötelezettség** kihasználásával zajlott.
- Az amerikai gyarmatokon a tökés mezőgazdaság sajátos formája működött: a **rabszolga-munkaerőt** alkalmazó, egy-egy európai exportra szánt terméket előállító ültetvény.

Ipar, kereskedelem, pénzügyletek

- A piac bővülése nagyobb mennyiségű termék előállítását kívánta, amit a **céhek** kötöttségei nem engedtek.
  - Ennek kikerülésére jött létre a felvásárlási-kiadási rendszer: a kereskedő a megvásárolt alapanyagot paraszti **bérmunkásoknak** adta ki, akik azt otthon feldolgozták, a kereskedő pedig a bérük kifizetése után egyben értékesítette a készterméket.
  - Következő lépésként a vállalkozó maga épített **bérmunkásokat** foglalkoztató műhelyt, ezzel létrejött a **manufaktúra**.
  - A **manufaktúrákban** a munkafolyamatot elemeire bontották, így egy-egy **munkás** kisebb szaktudással csak egy-egy részmunkát végzett el. Ezzel gyorsabbá, tömegesebbé, ezáltal olcsóbbá vált a termelés, ami gyakran a termékek minőségének romlását eredményezte.
- A **manufaktúrákban** végleg elvált egymástól a tulajdonos és a termelő (**bérmunkás**) szerepe (a **céhek** mesterei még egyszerre voltak tulajdonosok és termelők).
- Az európai uralkodók kereskedelmi **monopóliumokat** árusítottak: egyes termékekkel vagy területekkel csak ezek birtokosai kereskedhettek (a legjelentősebb a brit Kelet-Indiai Társaság volt).
  - Egyesek (pl. a spanyol király) képesek voltak az atlanti kereskedelem teljes ellenőrzésére, ami rövidtávon jelentős uralkodói **bevételeket** jelentett, hosszabb távon viszont akadályozta a kereskedelem fejlődését.
  - Mások (pl. az angol király) erre nem voltak képesek, de ez a gyengeség tette lehetővé az uralkodói hatalomtól független, erős kereskedőréteg kialakulását.

4. Szellemi, társadalmi és politikai változások a kora újkorban (1492–1789)

- Az üzleti lehetőségek bővülésével párhuzamosan alakult ki a **bankrendszer**.
  - A **bankok** gyűjtötték a gyarapodó lakossági megtakarításokat (betéti kamatot fizetve utánuk), és **hitelként** folyósították azokat a tőkét igénylő vállalkozásoknak (hitelkamatot számítva fel rájuk).
  - A **bankok** elterjedésével csökkentek a **kamatok** (a hitelfelvétel olcsóbbá vált), ami segítette a gazdasági növekedést.
  - A hitelezés egyben megnövelte a forgalomban lévő pénzmennyiséget is (a megtakarítások nem kerültek ki kincsként elzárva a pénzforgalomból, hanem **hitelként** annak részei maradtak), így segítve a kereskedelmet.

4.2. Reformáció és katolikus megújulás

A lutheri és kálvini reformáció. A katolikus megújulás. A barokk stílus jellemzői

Reformáció hátttere

- Reformációnak a katolikus egyház megújítására törekvő 16. században zajló mozgalmat nevezünk. A folyamat egyházzakadáshoz, a protestáns egyházak megalakuláshoz vezetett.
- A 15. században újra felerősödött a **katolikus egyházat** érő kritika:
  - Az **egyház vagyona**, némely papok életmódja és erkölcsstelen viselkedése (elvilágosodás) komoly tiltakozást váltott ki (pl. a reneszánsz kor pápáinak életvitelle).
  - A zsinatok felszámolták az egyházzakadást (Konstanz), de ezt követően újra megerősödött a **pápai hatalom**, amit sokan elhibázottnak tartottak.
- Akiről időktől eltérően a 16. században a megújulási mozgalom hatása jóval nagyobb lett, mert:
  - A **könyvnyomtatás** felfedezésével (Gutenberg) és a **humanista** világi értelmi-színre lépéseivel sokkal gyorsabban és szélesebb körben terjedtek el a kritikai hangok.
  - A megerősödő uralkodói hatalom gyakran a **reformot** támogatta, így próbált befolyást szerezni az egyház felett, megszüntetve vagy korlátozva a **pápa** hatalmát az egyes országok **egyházai** felett.
- Reformáció konkrét kiváltó oka a búcsúcédulák árusítása volt: a **pápa** bűnbocsáthatatlannak a vásárlóknak, ezzel gyarapítva **bevételeit**.

Luther és az evangéliikus egyház

- Luther Márton 1517. október 31-én hozta nyilvánosságra a búcsúcédulák árusítását pontjait, ezzel kezdetét vette a **reformáció**.

4. Szellemi, társadalmi és politikai változások a kora újkorban (1492–1789)

- Luther kiindulópontja az volt, hogy a bünt csak Isten bocsáthatja meg, tehát a pápa nem igérhet bünbocsánatot.
- A pápa ereknek nyilvánította.
- Luther a vitában minden a **Bibliára**, mint a hitbeli kérdésekben egyedül hiteles forrásra hivatkozott. Álláspontja alátámasztására lefordította a **Bibliát** németre.
- A vita során Luther megkérdőjelezte az összes olyan hittételt, szokást és intézményt, aminek nincsen **bibliai** alapja:
  - Luther szerint csak a hit üdvözít, a jó cselekedetek önmagukban nem (azok csupán az igaz hit következményei).
  - Éppen ezért az **egyház** szerepe jóval kisebb, hiszen minden hívő egyedül jut el a hithez, és a lefordított **Bibliát** tanulmányozva önállóan is megértheti Isten akaratát.
  - Az **egyháznak** nincs szüksége ekkora **vagyona**, azt inkább hasznos célokra (pl. oktatásra) kellene fordítani. Az uralkodók feladata a **vagyon** kisajátítása (szekularizáció).
  - A pápa csak a **püspökök** egyike, nem vezetheti az **egyházt**.
  - A **szerzetesség** téves életforma, a **kolostorokat** fel kell oszlatni.
  - A szentek tisztelete babonaság.
  - A hét szentség közül csak kettőnek van **bibliai** alapja: a keresztelésnek és a két szín alatti úrvacsorának (kenyér és bor fogyasztása).
- A Luthert támogató fejedelmek (**protestánsok**, azaz tiltakozók) és a Német–római Birodalom amúgy is bizonytalan egységét féltő császár, V. Károly (1519–56) között háború tört ki.
  - A háborút kompromisszumos béke zárta 1555-ben **Augsburgban**. A német fejedelmek döñthetnek, hogy az új, **evangélikus** hitet választják, vagy maradnak **katolikusok**. Alattvalóknak követniük kell a fejedelem **vallását**, vagy át kell költözni egy másik fejedelemségbe. (Cuius regio, eius religio. – Akié a föld, azé a vallás.)
- Kialakult az új **evangélikus** (lutheránus) **egyház** szervezete:
  - Országonként, **nemzeti** **egyházakként** szerveződött, az uralkodók világi felügyeletével.
  - Elterjedési területe az észak-német fejedelemségek, Skandinávia, a Baltikum és Közép-Európa bizonyos régiói (pl. Magyarország).

Kálvin és a református egyház

- Luther nyomán Európában számos hitújító lépett föl. Köztük a legjelentősebb **Kálvin János**, aki Franciaországból a svájci Genfbe menekült, és itt fejtette ki munkáságát.
- Fő művében, „A keresztény vallás tanítása” című könyvben Luther tételeit gondolta tovább, azokon túl a következőket hirdette:

4. Szellemi, társadalmi és politikai változások a kora újkorban (1492–1789)

- Isten mindenki sorsát előre elrendelte (predesztináció), tehát az üdvözülés kizárával az isteni kegyelem következménye, az ember nem tehet érte vagy ellenére semmit.
- minden hivatás egyenértékű, a munkát meg kell becsülni. Ugyanakkor a világi hívságok, a szórakozás elvetendő: szigorúan **puritán** (egyszerű, tiszta) életet kell élni.
- Bár minden hatalom Istantól ered, célszerűbb ellenőrizni a világi hatalmat, hogy ne alakulhasson ki zsarnokság. Erre a céllal rendi gyűlések vagy polgári parlamentek is megfelelnek.
- A **református** (kálvinista) elvált az **evangéliuskustól** is:
  - Az egyházközösségek egymástól függetlenül szerveződtek, önállóan választottak maguknak lelkészt.
  - Az egyházközösségeket választott világi testület, a presbitérium irányította, ez alkalmazta a lelkészt is.
  - Elterjedési területe Svájc, Hollandia, Skócia, valamint kisebbségi vallásként Anglia, Franciaország és Közép-Európa (pl. Magyarország) bizonyos régiói. Jellemzően olyan területeken terjedt el, ahol az uralkodói hatalom gyenge volt (köztársaságok: Svájc, Hollandia, ill. nagyon erős **rendek**: Skócia).

A katolikus megújulás

- A reformáció hatására a **katolikus egyház** is jelentősen átalakult, illetve kísérletet tett a tőle elforduló hívek visszaszerzésére. Ezt a folyamatot nevezük **katolikus megújulásnak** (vagy **ellenreformációnak**).
- Az 1545–63 között ülésező tridenti **zinat** még egyetemes **zinatnak** indult, azaz az egyházsakadást akarták megakadályozni. Miután ez mégis bekövetkezett, a **zinaton** fontos **katolikus reformok** születtek:
  - Beszüntették a búcsúcédulák árusítását.
  - Intézkedések sorával igyekeztek javítani a papok erkölcseit és fegyelmét (pl. kötelezték a püspököt, hogy **egyházmegyéjükben** tartózkodjanak; megtiltották, hogy halmozzák a tisztségeket).
  - A papság képzésére iskolákat állítottak fel, a **katolikus hittérítés** érdekében pedig nyomdákat.
  - Megerősítették a pápai hatalmat, a **szerzetességet** és a szentek tiszteletét.
  - Megerősítették a hét szentséget, szemben a **protestáns** kettővel: keresztelés, áldozás (úrvacsora), bérmlálás, házasság, betegek kenete (utolsó kenet), gyónás, papság.
- Új szerzetesrendet alapított Loyolai Ignác: a **jezsuita rendet** (1540).
  - A **jezsuiták** magas színvonalú iskolákat és egyetemeket alapítottak.
  - Az uralkodók és a **főnemesség** megnyerésével, politikai eszközökkel érték el bizonyos országok és területek rekatolizálását (visszatérését a **katolikus** hitre).
  - A gyarmatokon és Ázsiában (**Kína, Japán**) hittérítő tevékenységet végeztek.

4. Szellemi, társadalmi és politikai változások a kora újkorban (1492–1789)

- Felújították az inkvizíciót, az eretnekek után kutató egyházi törvényszéket, de az csak Itáliában műköött, mert az uralkodók nem járultak hozzá bevezetéséhez (a katolikusok sem). Ezzel párhuzamosan közzétették a katolikusok számára tiltott könyvek jegyzékét, az ún. Indexet.

A barokk

- A katolikus megújulással összefonódva jelent meg a 17. században egy új művészeti irányzat, a **barokk**.
- A barokk kezdetben kifejezetten katolikus egyházi célokat szolgált, de később elterjedt az uralkodói hatalom kifejezőjeként, végül pedig a polgárság is átvette.
- Az építészetben, szobrászatban, festészetben (sőt a zenében is) az érzelmekre akar hatni:
  - Jellemzője a mozgalmasság: kerüli az egyenes felületeket, az alakok testtartása sokszor meghökkentő, a képek zsúfoltak.
  - Sok színt alkalmaz, a fény és árnyék kontrasztját is felhasználja.

A reformáció és a katolikus megújulás eredménye

- A reformáció eredményeként megszünt Nyugat- és Közép-Európa vallási egysége: létrejöttek a protestáns egyházak (evangélikus, református, anglikán). A katonikus megújulás viszont megállította és részben megfordította a protestantizmus terjedését:
  - Katolikus maradt Dél-Európa (Itália, Spanyolország és Portugália) és Írország.
  - Rekatolizált Közép-Európa (Lengyelország, Csehország és részben Magyarország) és Franciaország.
  - Lengyel- és Magyarország ortodox lakói (ukránok és románok) csatlakoztak a katolikus egyházhöz: ők a görög katolikusok.
  - A gyarmatosítás miatt Latin-Amerika katolikus terület lett.
- A reformáció sikere vagy kudarca nagyban összefüggött az uralkodók hatalmi törekvéseivel. minden uralkodó igyekezett az egyház fölötti ellenőrzést megszerezni.
  - Amelyiknek ez korábban sikerült (Spanyolország, Franciaország), az kitartott a katolikus hit mellett.
  - A többieknek kapóra jött a reformáció, és annak segítségével alakítottak ki nemzeteki egyházakat (evangélikus országok, Anglia). Vallásszabadságot élveztek a protestánsok (reformátusok és anglikánok), de a katolikusok nem.
  - Ahol maga az uralkodói hatalom rendült meg, ott terjedt el a református irányzat (Svájc, Hollandia, Skócia, ideiglenesen Magyarország és Franciaország, később az Amerikai Egyesült Államok).
- Mivel a reformáció kérdése így szorosan összefonódott a politikával, több polgárháború és háború magyarázható vallási ellentétekkel is.

4.3. Alkotmányosság és abszolutizmus a 17–18. században

76

Az alkotmányos monarchia jellemzői Angliában

Az angol alkotmányos monarchia kialakulása

- Anglia politikai fejlődése egészen sajátos, mivel itt az **abszolutizmus** nem szüntette meg a **rendi** intézmények (a parlament és az önkormányzatok) működését, ami megkönnyítette az átmenetet az **abszolutizmusból** az alkotmányos monarchiába.
- Az **abszolutizmus** ennek ellenére csak **polgárháború** (1642–49) eredményeképp szűnt meg. Egy időre a királyságot **Cromwell** vezetésével köztársaság váltotta fel, de aztán visszatértek a monarchikus államformához. A forradalom korszakát a „dicsőséges forradalom” (1688) és az 1689-ben kiadott **Jognyilatkozat** zárta le:
  - Ebben kijelentették, hogy törvényt csak a parlament hozhat.
  - A parlament ellenőrizte a pénzügyeket (minden királyi jövedelemhez az engedélye kellett) és a hadsereget (felállításához az engedélye kellett), ezáltal a vérehajtó hatalmat.
  - Az igazságszolgáltatást **esküdtbíróságok** végezték, a törvény előtt megszűntek a **rendi** különbségek.
  - Szólásszabadságot biztosítottak.
  - Vállásszabadságot élveztek a **protestánsok** (de a **katolikusok** nem).
- **Cromwell** hódításai végleg egyesítették a Brit-szigeteket. Anglia és Skócia egyesült Nagy-Britannia néven, Írország viszont elvileg velük **perszonálunióban** lévő (Egyesült Királyság), a valóságban azonban **katolikus** vallása miatt alávetett tartomány volt.

Az angol alkotmányos monarchia működése

- Az ezt követően kialakult kormányzati formát nevezzük **alkotmányos monarchiának**: a királyi hatalmat a választott törvényhozás ellenőrizte („A király uralkodik, de nem kormányoz”).
  - Fennmaradt a kétkamarás parlament. A Lordok Házának összetétele nem változott, de a Képviselőház választott testületként működött.
  - A **rendi** előjogok megszűnésével a **választójog** vagyoni-jövedelmi korláthoz (**cenzushoz**) volt kötve, így aztán folyamatosan bővíthető volt.
  - A parlamentben két különböző politikai irányzatú képviselőcsoport, azaz **párt** alakult ki: a vidéki-mezőgazdasági érdekeket képviselő toryk és a városi-kereskedelmi érdekeket képviselő whigek.
  - A vérehajtó hatalom élén álló miniszterelnököt a király nevezte ki. Mivel a **kormány felelősséggel** tartozott a parlamentnek, ezért a király a többségi képviselőcsoportból jelölt ki miniszterelnököt. A király szerepe egyre névlegesebbé vált: a győztes pártvezető automatikusan miniszterelnöknek számított.

4. Szellemi, társadalmi és politikai változások a kora újkorban (1492–1789)

- Az igazságszolgáltatás teljesen függetlenül működött, továbbra is esküdtbíráskodással.
- Biztosították az állampolgári jogegyenlőséget és a szabadságjogokat (szólás- és vallásszabadság).
- Mindeköben a lezajlott gazdasági-társadalmi átalakulásnak köszönhetően Anglia nagyhatalommá vált.
  - Népessége gyorsan gyarapodott. Az ország városiasodott, London Európa egyik legnagyobb városa lett Párizs mellett.
  - Anglia bonyolította le a világkereskedelem nagy részét, és gyarmatosítani kezdett.
  - Bekapcsolódott a 18. század európai háborúiba: célja a kontinentális nagyhatalmak erőgyensúlyának fenntartása, és ezzel saját világhatalmi szerepének erősítése volt.

4.4. A felvilágosodás kora

7.

A felvilágosodás eszmerendszere és főbb képviselői források alapján

A felvilágosodás

- A felvilágosodásnak nevezett új szellemi mozgalom a 17. századi Angliában keletkezett, de a 18. századi Franciaországból terjedt el az egész világon.
- Előzményének tekinthető a természettudományok fejlődése, különösen Newton fizikai törvényei. Ezek azt sugallták, hogy a világ megismerhető, hiszen:
  - Állandó természeti törvények irányítják.
  - Az emberi józan ész képes a megismerésre (**racionalizmus**).
- A természettudományok mintájára a társadalmat is vizsgálhatónak tartották, a felismert szabályszerűségek alapján pedig átalakíthatónak. Ennek legfontosabb eszköze a nevelés (felvilágosítás), mellyel elérhetők a legfontosabb felvilágosult erények:
  - Hit a fejlődésben (a jólét emelésével a világ boldogabb lesz).
  - Tolerancia (ekkor még elsősorban vallási türelem, hiszen ekkorra zárult le a vallásháborúk kora, és lehetővé vált több vallás együttelése egy államon belül).
  - Szabadság (ez a szólás- és vallásszabadság mellett a rendi korlátok lebontását is jelentette).
- A felvilágosodás korszellemmé vált:
  - Fönemesi, majd polgári szalonokban terjedt el.
  - Kisérletet tettek a felvilágosult tudás összegzésére, ez a Diderot és d'Alembert szerkesztésében készült francia **Enciklopédia**.
  - Megalakult a szabadkőművesség: a társadalmi fejlődés előmozdítását célul kitűző titkos társaság.

Felvilágosult államelméletek

- A **felvilágosodás** államelméletei a 17. században kialakult **természetjogi** szemléletből fejlödtek ki.
- Úgy tartották, hogy minden embernek elidegeníthetetlen természeti jogai (emberi jogok) vannak:
  - az élethez (annak biztonságához és méltóságához),
  - a szabadsághoz és
  - a tulajdonhoz.
- A hatalom és az egyének között **társadalmi szerződés** jött létre:
  - Ami az államot bízta meg az emberi jogok védelmével,
  - cserébe az egyén lemondott jogainak egyéni érvényesítéséről (az önbíráskodásról) és részt vállalt az állam fenntartásában (adófizetés).
  - Ezt az elméletet Locke dolgozta ki az angol **alkotmányos monarchia** működése alapján. Hasonló módon érvelt Spinoza, aki azt is hangsúlyozta, hogy a természeti állapothoz, azaz ahhoz, hogy az ember természeti jogai birtokában van, a minél szélesebb kör politikai részvételére épülő államhatalom hasonlít a legjobban, ezért ez is kívánatos.

Montesquieu

- A modern alkotmányosság elméleti megalapozója Montesquieu, aki fő művében „A törvények szelleme” című kötetben a következőket fogalmazta meg:
  - Az állam hatalmát három **hatalmi ág** képviseli: a törvényhozás (**országgylés**), a végrehajtás (kormány) és az igazságszolgáltatás (bíróság).
  - A **hatalmi ágakat el kell választani** egymástól, különben zsarnokság alakul ki.
  - A törvényeket választott testületnek kell hoznia (ami mindenkit érint, abba mindenki beleszólhat). A **választást** választókerületekben, nem pedig országos listákon kell megszervezni. A **választójogot** jövedelmi-vagyoni és műveltségi **cenzushoz** (korláthoz) kell kötni, mivel a szegény és iskolázatlan embereknek nincs önálló véleménye. Célszerű kétkamarás rendszert működtetni, hogy a vezető rétegek ne érezzék magukat háttérbe szorítva.
  - A végrehajtást végző **kormány felelősséggel** tartozik a törvényhozó testületnek, munkájáról beszámoltatható.
  - Az igazságszolgáltatást teljesen függetleníteni kell a másik két **hatalmi ágtól**.
- Montesquieu más műveiben kifejtette a földrajzi determinizmus gondolatát is: egy-egy ország társadalmi és politikai rendszerét meghatározzák földrajzi körülményei (mérete, fekvése, éghajlata stb.).

Rousseau

- A későbbi forradalmi mozgalmak inkább Rousseau elméletéből indultak ki, aki „A társadalmi szerződésről” című művében a következőket fejtette ki:

4. Szellemi, társadalmi és politikai változások a kora újkorban (1492–1789)

- minden hatalom forrása a nép, ez a korlátlan népfelség (vagy népszuverenitás) elve.
- Ebből következően a képviseleti rendszer nem megfelelő, közvetlen demokráciára van szükség: a választott törvényhozó testület tárgyalhat ugyan törvényekről, de azok csak népszavazással lépnének érvénybe.
- A végrehajtó testületekben véletlenszerűen váltogatnák egymást a polgárok.
- Mivel így mindenki egyszerre lenne törvényhozó és végrehajtó, nincs szükség a hatalmi ágak szétválasztására sem.
- Létezik általános akarat, ami a többségi döntésekben nyilvánul meg. Ez maga a közzjó, azaz betartására mindenki kényszeríthető. Az eredeti értelemben vett egyéni szabadság ezzel megszűnik, de Rousseau az általános akarat szerinti cselekvést tekinti csak szabadnak.
- Rousseau más műveiben azt is kifejtette, hogy az emberi egyenlőtlenség alapja a magántulajdon léte, ez minden baj okozója.

Felvilágosodás és vallás

- A legtöbb felvilágosult gondolkodó Istant tartotta a világ teremtőjének (az „első mozgatónak”), de a teremtés óta a világ a természeti törvények alapján működik. Ezt a szemléletet nevezük deizmusnak.
- Voltaire az egyházzal kapcsolatban azonban súlyos kritikát fogalmazott meg:
  - A katolikus egyház a fennálló társadalmi egyenlőtlenségek és a tudatlanság egyik támogatója. Kiváltságait meg kell szüntetni, vagyonát pedig hasznos célokra fordítani.
  - Ugyanakkor a vallás maga nagyon hasznos, hiszen erkölcsi mércét és korlátokat állít az egyszerű nép elő.
- Egyes szerzők eljutottak Isten létének tagadásáig, az ateizmusig is. Legjelentősebb képviselőjük Diderot.

Új gazdasági elméletek

- Az abszolutizmus gazdaságpolitikájával, a merkantilizmussal szemben jelent meg a fiziokraták elmélete.
  - Úgy tartották, hogy új értéket csak a mezőgazdaság teremt (innen az elnevezésük), ipar és a kereskedelemlők csak ennek termékeire alapítható.
  - Ellenezték a merkantilista védővámokat, ehelyett a szabad versenyt támogatták. Csak ez biztosítja ugyanis a fogyasztók számára a legkedvezőbb árat, és azt, hogy a legalkalmasabb vállalkozás állitsa elő az adott árukat.
- A szabad verseny legföbb teoretikusa Adam Smith volt, aki elméletét „A nemzetek gazdagsága” című művében fejtette ki.
  - A piacgazdaság nagy előnye, hogy az egyéni érdeket, önzést a közzjó szolgálatába állítja: miközben az egyének saját gyarapodásukra törekszenek, az egész gazda-

4. Szellemi, társadalmi és politikai változások a kora újkorban (1492–1789)

ság fejlődik, ami mindenkinék több lehetőséget biztosít, így szolgálva a közjót. Ezt nevezte a „láthatatlan kéznek”.

- Az egyének sokkal jobban ismerik saját képességeiket és lehetőségeiket, mint bármely állami hatóság, ezért rájuk kell bízni, hogy mibe fektetnek be, milyen vállalkozásba kezdenek, milyen munkát vállalnak. Ez a **szabad verseny** alapja.
- A **szabad verseny** folyamatosan lehetővé teszi a gazdaság növekedését, hiszen ösztönzi a **megtakarítást**, az új technológiába való **befektetést**, a specializálódást, a munkaerő képzését.

5. Magyarország a kora újkorban (1490–1790)

5.1. Az ország három részre szakadása és az országrészek berendezkedése

8.

A mohácsi vész és az ország három részre szakadása. A várháborúk (1541–1568)

A mohácsi csata

- A 16. század elejére a Magyar Királyság legföbb ellenfele az **Oszmán Birodalom** lett, az erőviszonyok azonban végzetesen eltolódtak:
  - Az **Oszmán Birodalom** területe a század elején több mint kétszeresére nőtt (a Közel-Kelet és Észak-Afrika hódoltatása), és élére legtehetségesebb uralkodója, I. Szulejmán került.
  - A magyar és cseh trón birtokló Jagelló-dinasztia a Habsburgokkal kötött szövetséget, velük szemben bontakozott ki Franciaország és az oszmánok együttműködése. A Habsburgok erejét Franciaország lekötötte, így a Jagellók nem számíthatnak segítségre.
  - A magyar királyi jövedelmek Mátyás halála után jelentősen csökkentek (a **rendkívüli hadiadót** nem szavazták meg a rendek), így megszűnt a zsoldoshadsereg, és összeomlott a déli végvárrendszer. Nándorfehérvárt 1521-ben elfoglalták a törökök.
  - Magyarország trónján gyerekkirály, II. Lajos (1516–26) ült.
- **1526-ban Szulejmán** Magyarország ellen indult:
  - A magyar haderő számbeli hátrányban volt, mivel Szapolyai János erdélyi vajda hadteste nem érkezett meg időben.
  - A magyar haderő zömét a **rendek** állították ki, fő ütőereje a már elavulóban lévő nehézlovasság volt. A török haderő ezzel szemben már nagyobb számban alkalmazott ágyúkat használó tüzérseget és puskával felfegyverzett zsoldos gyalogságot (**janicsárok**), valamint nehézfegyverzetű lovasságot (**szpáhik**) is.
  - A **mohácsi** helyszín kiválasztása is a törökök számára volt kedvező: a magyar haderő dombra felfelé rohamozott, meneküléskor pedig mocsarak álltak útját. Az időpontot szintén a törökök határozták meg: fáradttá és türelmetlenné tették a magyar sereget.
  - A sikeres nehézlovas roham után a magyar haderő fegyelme felbomlott, az ágyú- és puskatűz megfutamította, a menekülés pedig a csatát katasztrofális vereséggé változtatta. Elesett a király, a **főnemesek** és **püspökök** jelentős része.

- A mohácsi csata után Szulejmán kifosztotta Budát, majd kivonult az országból.

Az ország két részre szakadása

- A mohácsi vereség és II. Lajos halála után kettős királyválasztásra került sor:
  - Habsburg I. Ferdinánd (1526–64) a Habsburg-Jagelló szövetségre és házassági szerződésre hivatkozott, és Magyarországnak bátyja, V. Károly segítségét ígérte.
  - Szapolyai I. János (1526–40) az 1505-ös rákosi országgyűlés végzésére hivatkozott, ami szerint a Jagellók kihalása után „nemzeti” királyt kell választani.
  - Ferdinánd kiüzte Jánost az országból, aki Szulejmánhoz fordult segítségré.
- Az 1529-es török hadjárat visszafoglalta Budát és visszaadta Jánosnak. Az ország két részre szakadt. A török haderő megostromolta Bécset is, de sikertelenül kényszerült visszavonulni.
- 1532-ben Szulejmán újabb hadjáratot indított, ezúttal az utat lerövidítve nem a Duna mentén, hanem a Dunántúlon átvágva. Mivel Bécsnél jelentős német birodalmi haderő gyűlt össze, csak a jelentéktelen, Jurisics Miklós által védett Kőszegen ostromolta meg, ám végül megelégedett a zászlója kitűzésével a vár bevétele helyett, majd viszszavonult.
- A kiegyenlített erőviszonyokra tekintettel, és a török befolyásának növekedése miatt a két király Váradon egyezséget kötött:
  - A fennálló helyzet alapján a nyugati országrész Ferdinánd, a keleti János birtokában maradt.
  - Megegyezésük alapján János halála után az ország Ferdinánd uralma alatt egyesül.

Az ország három részre szakadása

- János halála után azonban hívei csecsemő fiát II. János Zsigmondot királlyá választották, gyámja Fráter György lett.
- 1541-ben Ferdinánd sikertelenül megostromolta Budát. János Zsigmond megsegítésének ürügyén Szulejmán megszállta a várat és Magyarország középső területeit, ezzel az ország három részre szakadt.
  - Létrejött a török Hódoltság a Duna-Tisza közén és a Kelet-Dunántúlon (kb. a Balaton vonaláig).
  - Ferdinánd és utódai kezén maradt az ún. királyi Magyarország: a Felvidék, a Nyugat-Dunántúl és Horvátiország.
  - János Zsigmondé lett a Tiszántúl és Erdély (a későbbi Erdélyi Fejedelemeség).
- A török hódoltság kialakítása fordulatot okozott Fráter György politikájában, célja ezután a két önálló országrész egyesítése lett:
  - Ferdinánd azonban nem volt képes megakadályozni a török Hódoltság kiterjesztését.
  - Erdély átadása is kudarcba fulladt, sőt egy félreértés miatt Ferdinánd zsoldosai Fráter Györgyöt is megölték.

- 1552-ben újabb török hadjárat indult, hogy véglegesítse a három részre szakítást:
  - Temesvár és Szolnok bevételével a Tisza-tól nagy részét a Hódoltsághoz csatolták, megyyengítve a keleti országrészt.
  - Eger elfoglalásával akarták a királyi Magyarországot és Erdélyt elszakítani egymástól. Dobó István vezetésével a vár védői visszaverték az ostromot.
- 1566-ban került sor Szulejmán utolsó hadjáratára: az idősebb Zrínyi Miklós által védett Szigetvárt foglalta el. Az ostrom közben a szultán meghalt.
- A fennálló helyzetet az 1568-as drinápolyi békében rögzítették.

A végvárak

- Az eredeti végvárrendszer a középkori Magyarország déli határvidékén Zsigmond és Mátyás építette ki. Ezeket a várakat a törökök elfoglalták.
- A török Hódoltság létrejöttével és megszilárdulásával új végvári vonalat kellett kiépíteni:
  - Elsősorban a királyi Magyarország határán: a Dunántúlon és a Felvidék déli részén.
  - Kisebb mértékben az Erdélyi Fejedelemcség nyugati határán: a Tisza-tól.
  - A vonal gerincét néhány nagyobb, sokszor a valódi határ mögött fekvő vár adta (pl. Kanizsa, Győr, Eger stb.), míg közöttük kisebb, csak a portyák elhárítására alkalmas végvárak helyezkedtek el.
- A végvárak az Udvari Haditanács irányítása alatt álltak, külön magyar honvédelmi szerv nem létezett.
  - A végvári vonal főkapitányságokra volt felosztva.
  - A végvári katonák zsoldosok voltak, akik azonban az elmaradozó fizetséget gazdálkodással, portyázással, illetve a török Hódoltság magyar falvainak adóztatásával (kettős adóztatás) egészítették ki. Magukat különálló rendi csoportnak tekintették (**vitéz** rend).
  - A Haditanács a fontosabb várakat nyugati (**italiai**) mintára modernizáltatta: ágyúkkal jobban védhető óolasz és újolasz (füles) bástyákat építetett.
- A meghosszabbodott végvárrendszer fenntartására a lecsökkent területű Magyarország jövedelmei nem voltak elegendők, a Habsburg uralkodók azt más tartományaiak **bevételeiből** fedezték. Ezenkívül rendszeresen folyamodtak pénzügyi segítségért a német birodalmi gyülekezethez, a **pápához** és az **italiai** államokhoz.
- A 16–17. század egyben a várháborúk kora is volt:
  - Mivel itt nem két európai dinasztikus állam küzdelme folyt, hanem két különböző vallási, társadalmi és politikai rendszer ütközött össze, állandóak voltak a határon a kisebb-nagyobb összetűzések.
  - minden nagyobb háború várostromokat jelentett, mivel a hadseregek nem hagytak a hátuk mögött várakat, amik az utánpótlási vonalaikat fenyegették.

5.2. Az Erdélyi Fejedelemség virágkora

8.

Erdély sajátos etnikai és vallási helyzete. Reformáció és katolikus megújulás Magyarországon

Az Erdélyi Fejedelemség társadalmi és politikai szerkezete

- Erdély a Magyar Királyság elmaradott területének számított, így társadalma is régi-esebb szerkezetű volt:
  - Fennmaradtak nagy kiterjedésű királyi (mostantól: fejedelmi) birtokok, míg valódi nagybirtkos főnemesség szinte nem volt (kivéve a Tiszántúlon, pl. a Báthoryak).
  - A Székelyföldön még nem alakult ki a rendi társadalom, bár az elméletileg azonos jogállású, szabad székelyek közötti vagyoni különbsségek növekedtek.
  - A szász városok nemcsak városi kiváltságokkal rendelkeztek, uralmuk kiterjedt a környező területekre is (szász székek).
  - Folyamatban volt a betelepülő, pásztorkodó románok jobbágyi helyzetbe kény-szerítése, míg vezetőik (a kenézek) akár nemesi kiváltságot is kaphattak.
- Ennek megfelelően a rendek nem képeztek igazi ellensúlyt a fejedelmi hatalommal szemben:
  - Az országgyűlésen a három rendi nemzet jelent meg: a „magyar” vármegyék (nemessége), a székely és a szász székek. (Felsőház főnemesség és főpapság hí-ján nem volt.)
  - Ezt kihasználva a fejedelem gyakori országgyűlésekkel kormányozta az országot, ugyanakkor el kellett ismernie a három terület rendi önkormányzatait.
  - Valódi abszolutizmusról mégsem beszélhetünk, hiszen a fejletlen gazdaság miatt az uralkodói jövedelmek csekélyek maradtak, azokból sem zsoldoshadsereget, sem fizetett hivatali apparátust nem lehetett fenntartani.

A vallási és etnikai megoszlás

- Erdély rendi társadalma és közigazgatása a magyarországitól némileg eltérő volt. A nemesi vármegyéken kívül léteztek az elméletileg jogilag egyenlő, adófizetés helyett határon belül feladatokat ellátó székelyek, valamint a városi polgári kiváltságokhoz hasonló jogokkal rendelkező, de a városok környéke felett is uralmat gyakorló szászok rendi önkormányzatai. Ezt a három különböző rendi önkormányzatot neveztek a három rendi nemzetnek (magyarok, székelyek, szászok).
- A reformáció következtében Erdélyben több vallás élt együtt, ezek elterjedése azonban jellemzően egybeesett a rendi szerkezettel:
  - A vármegyék magyar nemessége és jobbágysága református lett (az itteni szabad királyi városokkal együtt).

- A szász székek lakói evangéliusok lettek, az evangélius egyház Erdélyben szász (német) nemzeti egyházként működött.
- A székelyek megmaradtak zömében katolikusnak.
- A rendi szerkezetben kívül eső románok eredetileg ortodoxok (görögkeletiek) voltak, majd egy részük csatlakozott a görög katolikus egyházhöz.
- Az etnikai viszonyok azonban nem egyeztek meg a rendi szerkezettel, de ennek a korszakban még nem volt jelentősége:
  - A vármegyék nemessége magyar (vagy elmagyarozott román) volt, a jobbágyok között viszont a románok száma a korszak végére utolérte, majd megelőzte a magyarokét. (Az itteni városok lakossága magyar és német volt.)
  - A szász városokban németek, de a szász székek falvaiban már zömmel románok laktak.
  - A Székelyföld egyötöntizeden magyar maradt.
- Mivel a rendi megosztottság a fejedelmi hatalom érdekében állt, és a vallási megosztás ezt csak megerősítette, hosszú távon lehetővé vált a különböző egyházak együtt-élése. A románok követelései is kezdetben rendi-egyházi keretben jelentkeztek.

A reformáció Magyarországon

- Magyarországon is először a reformáció evangélius irányzata jelent meg.
  - A német nyelvű polgárság közvetítette az új eszméket, tőlük vette át a nemesség, majd a jobbágyi tömegek.
  - Rövid időn belül Horvátország, a Nyugat-Dunántúl és Székelyföld kivételével szinte az egész ország átvette az evangélius hitet.
- A következő hullámban jelent meg a református irányzat.
  - A hódoltsági és erdélyi vármegyék lakossága hamar reformátussá vált, az új egyház magyar központja Debrecen lett.
  - A Kelet-Dunántúl, a Felvidék és a Szászföld lakossága viszont kitartott az evangélius hit mellett.
- Magyarországon a reformáció radikális irányzatának számító unitárius egyház is megjelent, de csak Erdélyben tudott gyökeret verni.
- A reformáció gyors térhódítását és tartós fennmaradását az ország több részre szakadása, a korlátozott királyi hatalom és a rendek megnövekedett befolyása tette lehetővé.
  - A hódoltsági területeken a török hatalom érdektelen volt a reformáció kérdésében, a katolikus egyházszerzett meggyengülése viszont elősegítette a térség reformátussá válását.
  - A királyi Magyarországon a Habsburg királyi hatalom a katolikus államvallást támogatta, a nemesség és a városok nagy része viszont protestáns volt (evangélius vagy református), így az abszolutizmus és a rendiség küzdelmei itt is hamar összefonódtak a vallási ellentétekkel.

- Az Erdélyi Fejedelemségen a vallás területi megoszlása nagyjából egybeesett a rendi nemzetivel (református vármegyei nemesség, evangélikus szász városok, katolikus székelyek). Ezért nem fenyegette a fejedelmi hatalmat, sőt a rendek megosztottsága még erősítette is azt.

A reformáció és a katolikus megújulás kulturális hatásai

- A protestáns felekezetek Isten és ember közvetlen kapcsolatát hirdették, ehhez szükséges volt a kinyilatkoztatás, a **Bíblia** anyanyelvre fordítása.
- Az első teljes magyar bibliafordítást **Károli Gáspár** készítette el. A nyomtatás helyszínéről Vizsolyi **Bibliának** nevezzük.
- A fordítás és a közben zajló hitviták az anyanyelvi kultúra virágzásához vezettek.
- Ez az anyanyelvi kultúra egyben fontos összekötő kapocsá is vált a szétszakított országrészek között.
- A kulturális virágzás az intézményrendszert is bővítette: új nyomdák és iskolák jöttek létre.
- A 17. században Erdély politikai szerepe a **királyi Magyarország rendi kiválságainak** és a **protestánsok** vallásszabadságának védelme volt.
- Utóbbi kiterjedt a protestáns kultúra támogatására is, a korszak erdélyi fejedelmei **református** vallásúak voltak.
- **Bethlen Gábor Gyulafehérváron** alapított főiskolát, ahol a **fejedelmi** palota is ekkor épült.
- **I. Rákóczi György Sárospatakon** alapított gimnáziumot, ahol a korszak neves cseh pedagógusa, Comenius is tanított.
- Egyetem nem jött létre **Erdélyben**, így a legtehetségesebb fiatalok német és holland **egyetemekre** jártak, majd tudásukkal hazatértek (peregrináció).
  - Apáczai Csere János enciklopédiát szerkesztett.
  - Misztótfalusi Kis Miklós nyomdát működtetett.
- A **katolikus** megújulás vagy **ellenreformáció** célja többek között a **katolikus** egyház műveltségének emelése volt, hogy ezáltal meggyőzhetők legyenek a protestantizmushoz pártolt hívek. A hazai **ellenreformáció** vezéralakja Pázmány Péter esztergomi érsek volt.
- Elkészült az első **katolikus** bibliafordítás, Káldi György műve.
- A **jezsuita** rend megtételepével magas színvonalú iskolák létesültek.
- Az ideiglenes érseki székhelyen, **Nagyszombaton** (Esztergom török kézben volt) egyetemet alapított Pázmány. (A török kiűzése után az egyetem **Budára**, majd Pestre költözött, ez a mai Eötvös Lóránd Tudományegyetem őse.)

5.3. A török kiüzése és a Rákóczi-szabadságharc

8.

9.

A Rákóczi-szabadságharc okai, főbb eseményei és eredményei

A Rákóczi-szabadságharc okai

- A török kiüzése európai összefogással, a Habsburg uralkodók vezetésével, és így nem a magyar rendek elköpzelése szerint és nem aktív segítségükkel történt. Ezzel végzetesen eltolódtak az erőviszonyok az udvar javára:
- Az 1687-es pozsonyi országgyűlésen kimondták a Habsburgok örökös királyságát (eltörölve a szabad királyválasztás jogát), és megszüntették a nemességek az Aranybullában rögzített ellenállási jogát.
- A visszafoglalt területek földbirtokait az Újszerzeményi Bizottság kezelte, és csak igazolás, illetve fegyverváltásnak nevezett adó megfizetése után adta vissza az eredeti birtokos nemesi családnak.
- Erdélyt nem egyesítették Magyarországgal.
- A végvárendszer szerepe megszünt, a várákat felrobbantották, a katonákat elbocsátották.
- A háború költségei és a kiépülő abszolut állam igényei miatt a jobbágyokra nehezedő adóterhe nagyon megnőtt.
- A szabadságharcra lehetőséget a Habsburgok erőit lekötő spanyol örökösödési háború (1701–14) biztosított.

A szabadságharc kitörése

- A szabadságharc az egymástól függetlenül szerveződő jobbágyfelkelés és nemesi mozgalom összekapcsolódása volt:
  - Az adóterek miatt tiltakozó parasztok első lázadását még 1697-ben leverték.
  - A nemesi mozgalom élére II. Rákóczi Ferenc állt, aki erdélyi fejedelmek utóda, Magyarország legnagyobb birtokosa és katolikus főnemes volt. Apja, I. Rákóczi Ferenc részt vett a Habsburg-ellenes Wesselényi-féle összeesküvésben, nevelőapja, Thököly Imre pedig a kuruc mozgalom vezére, majd rövid időre török vazalusként a Felső-magyarországi Fejedelemseg fejedelme volt.
  - Rákóczi kapcsolatba lépett XIV. Lajos francia királlyal, de lelepleződött, és a Habsburgok börtönbe zárták, majd Lengyelországba szökött.
  - 1703-ban újabb parasztfelkelés tört ki, ennek élére hazahívták Rákóczt.
  - Rákóczi a nemességet a rendi jogok helyreállításának igéretével, a jobbágyokat pedig a harcoló parasztakatonák adóterek alóli mentesítésével állította maga mellé, és megkezdődött a szabadságharc (1703–11).
- Mivel I. Lipót a császári erőket a nyugati frontra vezényelte, Rákóczi hívei, a kurucok látványos sikereket értek el:
  - Elfoglalták a Felvidéket, a Tiszántúlt és a Duna–Tisza közét.

- Váltakozó sikkerrel hol megszerezték, hol elvesztették Erdélyt és a Dunántúlt.
- Tartósan császári kézben maradt Horvátország, a déli Határvidék és a nagyobb várak.
- A kuruc haderő nagy létszámú, de korszerűtlen volt:
  - Uralkodó fegyverneme a könnyűlovasság volt, amely leginkább a portyázásra volt alkalmas.
  - Gyalogsága képzetlen, tüzérsége az ellenfélhez képest kicsi volt, ezért sem nagyobb csaták megvívására, sem várostromra nem volt alkalmas.
  - Tisztikara képzetlen volt.

A kuruc állam

- 1704-ben Rákóczt erdélyi fejedelemmé választották. Erre a címre a nemzetközi kapcsolatok kiépítése érdekében volt szüksége: így független uralkodóként, nem pedig lázadó vezérként tárgyalhatott.
- Magyarország berendezkedését az 1705-ös szécsényi országgyűlésen szabályozták:
  - A kormányforma lengyel mintára rendi konföderáció lett: teljesen a rendek irányítása alatt álló nemesi köztársaság.
  - A valóságban azonban Rákóczi vezérlő fejedelemként jelentős hatalommal bírt. Ellenőrzésére és támogatására jött létre a szenátus.
  - A fejedelem udvarában kancellária és Gazdasági Tanács működött, utóbbi a hadi szükségletek beszerzéséért felelt.
- Mivel a felkelés oka a magas adó volt, Rákóczi kezdetben nem adóztatott. Emiatt azonban a kuruc állam pénzügyi nehézségei állandósultak.
  - A Franciaországból kapott segély csak az udvari ezredek fenntartására volt elég.
  - A bevezetett rézpénz inflációt okozott (hiszen nem volt nemesfém fedezete, névértékét a szabadságharc sikere garantálta volna).
- Az elhúzódó háború költségei a jobbágyokat, az erős fejedelmi hatalom pedig a nemességet idegenítette el a szabadságharctól. Erre keresett megoldást Rákóczi az 1707-es ónodi országgyűlésen.
  - Kikénszerítette az ideiglenes közteherviselést (a hadiadó egy részét a nemeség fizette).
  - Kikénszerítette a Habsburg-ház trónfosztását, ezzel egyszerűen elvágva a tárgyalási lehetőségeket, másrészt a magyar trón felkínálásával külföldi szövetségest próbált keresni.
- A Habsburg uralkodóhoz hű embereket neveztek labancnak. Táboruk az idő előrehaladtával a kuruc kudarcok miatt nőtt.

Vereség és béke

- 1704-ben a francia csapatok vereséget szenvedtek a császári és angol erőktől, ezzel a gyors győzelem esélye Rákóczi számára is elveszett.

- I. Lipót halála után azonban fia, I. József (1705–11) megegyezésre törekedett a kelőkkel. A magyarországi császári csapatok élére Pálffy Jánost nevezte ki.
- Franciaország kimerülésével egyre több császári katona érkezett Magyarországra. A kurucok 1708-ban Trencsénnél súlyos vereséget szenvedtek.
  - Rákóczi a sárospataki országgyűlésen (1708) hajdúszabadság (katonai szolgálatra kötelezettség szabadparaszti jogállás) igényével próbálta meg egyben tartani a csapatokat, de a hadsereg bomlani kezdett.
  - A szabadságharc visszaszorult a Felvidék keleti részére.
- Rákóczi sikertelenül próbált meg segítséget szerezni Poroszországtól, majd Oroszországtól.
- Míg Rákóczi Lengyelországban tárgyalt I. Péter cárral, Károlyi Sándor kuruc tisztbornok megegyezett Pálffyval, és 1711-ben Majténynál letette a fegyvert. Rákóczi emigrációba vonult.
- I. József halála után öccse, III. Károly (1711–40) köti meg a szatmári békét.
  - Amnesziát (büntetlenséget) kaptak a fegyvert letevő kurucok.
  - Biztosították a protestánsok vallásszabadságát.
  - Megszüntették az Újszerzeményi Bizottságot.
  - Megigérték az országgyűlés rendszeres összehívását.
  - De fenntartották az örökösi királyságot és az ellenállási jog eltörlését.
- A szatmári béké eredményeképpen a 18. században fennmaradt Magyarországon a rendi állam, a török kiűzésével az udvar javára elbillent erőviszonyok újra egyensúlya kerültek.

5.4. Magyarország a 18. századi Habsburg Birodalomban

94

Demográfiai és etnikai változások a 18. században. Mária Terézia és II. József reformjai

Demográfiai változások a török korszakban és az ország újranépesülése

- Az 1790-es népszámlálás előtti időkből csak kisebb területek lakosságszámát ismerjük, ezek alapján becslik meg a szakemberek az ország lakosságát. A becslések között óriási különbségek vannak.
- A 16–17. században Nyugat-Európa lakossága jelentősen növekedett, míg Magyarország stagnált vagy csökkent.
  - Ennek oka a háborús pusztítás, főleg a tizenöt éves háborúban és a török kiűzésekor (és azazzal járó járványok és éhezés).
  - A pusztítás elsősorban a Hódoltság területét sújtotta, ezért a megmaradt lakosság egy része a királyi Magyarországra és Erdélybe menekült: a népsűrűség nagyon egyenlőtlen lett.

- A pusztítás elsősorban az Alföld és az erdélyi folyóvölgyek magyar lakosságát sújtotta, helyükbe már ekkor megkezdődött a Balkánról szerb és román népesség beáramlása.
- A pusztítás felgyorsította a településszerkezet átalakulását is: az apróbb falvakból a védettebb **mezővárosokba** menekült a lakosság, melyek körül nagyobb lakatlan terület (puszta) alakult ki.
- Magyarország lakossága 1790-ben kb. tízmillió fő volt, azaz a század eleji becsült adatokhoz képest legalább a duplájára nőtt. A növekedésnek három forrása volt.
- A belső vándorlás (**migráció**) elsősorban az egyenlőtlennépsűréget egyenlítette ki, de ezáltal javított az életkörülményeken és növelte a természetes szaporulatot.
  - Az Észak-Dunántúlról és az Alföld északi és keleti pereméről magyarok vándoroltak a ritkán lakott alföldi területekre.
  - Helyükbe szlovákok érkeztek az északi Kárpátokból, illetve szigetszerűen (Pest, Békés) az Alföldön is letelepültek.
  - A keleti Kárpátokból és az Erdélyi-középhegységből románok költöztek le a folyóvölgyekbe és az Alföld keleti peremére.
  - A horvátok egy része északra (Szlavóniába és a Nyugat-Dunántúlra) húzódott.
- A spontán **betelepülés** eredményeképpen a környező területekről érkeztek bevándorlók a jobb életkörülmények miatt.
  - Csehek és lengyelek költöztek a **Felvidékre**, ahol zömmel beolvadtak a nyelvileg rokon szlovák lakosságba, növelve annak létszámát.
  - Románok érkeztek Havasalföldről és Moldvából **Erdélybe** és a **Bánátba** (Temesköz).
  - Szerbek érkeztek a **Bánátba**, **Bácskába** és Szlavóniába.
- A szervezett **betelepítés** az udvar és a nagybirtokosok közös akciója volt:
  - **Katolikus** németeket (svábokat) telepítettek be a Balaton-felvidékre, a Budapesti-hegységebe, Baranya és Tolna megyékbe, **Bácskába** és a **Bánátba**.
  - A betelepítettek adókedvezményeket, sőt néhány helyen előre felépített házakon kívül szerszámokat és állatokat is biztosítottak számukra.
  - A cél elsősorban az adóalanyok számának gyarapítása volt, emellett a fejlettebb mezőgazdasági technológia meghonosítása. Az udvar azonban a **katolikus** vállás és a német nyelv szerepének növelésével a lázadás veszélyét is csökkenteni akarta.

Etnikai viszonyok a 18. században

- Az újranépesülés eredményeképpen Magyarország soknyelvű ország lett:
  - A magyar nyelvűek aránya 40% körülire csökkent.
  - Az önmeghatározás azonban még nem nyelvi, hanem vallási és **rendi** alapon történt. Így a lakosság kiváltságos csoportjai magukat hungarusnak (a magyar rendi nemzet tagjának) tartották.

- A magyarság két nagyobb tömbben, illetve szórtan az egész országban élt: A Dunántúl, a déli **Felvidék** és az Alföld összefüggő tömbje mellett Székelyföldön.
  - Többségük **katolikus** volt, jelentős kisebbségük **református**, kevesen pedig **evangélikusok**.
  - Magyarok minden társadalmi rétegen voltak (**nemesség**, **polgárság**, **egyháziak**, **parasztság**), így teljes társadalomról beszélünk.
- A horvátok a történelmi **Horvátorzásban** és Szlavóniában, kisebb számban pedig a Nyugat-Dunántúlon éltek.
  - Valamennyien **katolikus** vallásúak.
  - Szintén teljes társadalmat alkottak.
- A németek több földrajzilag és történetileg elkülönülő csoportot alkottak: a 12–13. században betelepült **szászok** (Szepesség, Dél-Erdély), a 18. századi sváb szigetek (Balaton-felvidék, Budai-hegység, Baranya, Tolna, **Bácska**, **Bánát**) mellett a Nyugat-Dunántúlon, illetve a dunántúli és **felvidéki városokban** is többséget alkottak.
  - A **szászok evangélikusok**, a svákok **katolikusok**, többi csoportjuk pedig vegyesen **katolikus** és **evangélikus** volt.
  - A németek **csonka társadalmából** hiányzott a **nemesség**, viszont a polgárság zömét ők adták.
- A szlovákok a **Felvidéken** és szigetszerűen az Alföldön (**Pest**, **Békés**) éltek.
  - Többségük **katolikus**, kisebbségük **evangélikus** volt.
  - **Nemesség** hiján **csonka társadalmat** alkottak.
- A ruszinok (rutének, ukránok) a **Kárpátalján** éltek.
  - Vallásuk görög katolikus.
  - Kizárolag paraszti **csonka társadalmat** alkottak.
- A románok **Erdélyben** (a Székelyföld kivételével), a Kelet-Alföldön és a **Bánátban** éltek.
  - Többségük **ortodox** (görögkeleti), kisebbségük görög katolikus volt.
  - Csonka társadalmat alkottak.
- A szerbek a **Bánátban**, **Bácskában**, valamint **Horvátorzás** és Szlavónia egyes részein éltek.
  - Vallásuk **ortodox** (görögkeleti) volt, ami **nemzeti egyházuknak** számított.
  - **Csonka társadalmat** alkottak.
- Területhez nem köthető, külön etnikai csoportnak számított még a cigányság és a zsidóság.
  - A 15. század óta érkező cigányok vándorkereskedelemmel, és vándor iparosmesterségekkel foglalkoztak (pl. kovács, teknövajó, kosárfonó). A **vármegyék** és az udvar mind letelepítésükkel, mind üldözésükkel kísérletezett, mérsékelt sikerkel.
  - A török kiűzése után német és jiddis nyelvű zsidók települtek Magyarországra, akik főleg a kiskereskedelemben kapcsolódtak be.

A rendi állam működése

- A szatmári béké (1711) eredményeképpen a 18. században fennmaradt Magyarországon a **rendi dualizmus**, a török kiüzsével az udvar javára elbillent erőviszonyok újra egyensúlyba kerültek.
  - Létrejött viszont az állandó birodalmi hadsereg, amely mellett az elavult nemesi felkelés csak a nemesi adómentesség fenntartása miatt maradt meg.
  - A Habsburgok nem egyesítették Magyarországot egyetlen rendi államba, Erdélyt és a Határörvidéket külön kormányozták.
- A végrehajtás a kormányszékek feladata volt, melyek elméletben önállóan igazgatták Magyarországot, a gyakorlatban viszont alá voltak rendelve a megfelelő udvari (birodalmi) szerveknek.
  - A kül- és hadügyeket egységesen az Udvari Haditanács intézte, hiszen a had-, kül- és pénzügy uralkodói felségjognak számított.
  - A legföbb végrehajtó szerv az Udvari Kancelláriának alárendelt Magyar Kancellária volt. Mivel ez a szerv **Bécsben** működött, ezért alárendeltségében létrehozták a **nádor** vezette **Helytartótanácsot Pozsonyban**, ami később **Budára** költözött.
  - A pénzügyi igazgatásnak külön szervei voltak: az Udvari Kamarának alárendelt Magyar Kamara.
  - A végrehajtó szervek azonban csak országos szinten működtek, a helyi végrehajtás a **rendi önkormányzatok** (**nemesi vármegyék, szabad királyi városok**) kezében volt. Ezek feleletek a rendvédelemről, a közlekedésről, az **adók** behajtásáért stb.
- A törvényhozás szerve a **Pozsonyban** ülésező, kétkamarás rendi országgyűlés volt.
  - A **felsőtáblát** a nádor vezette, és a főnemesség, a katolikus (majd az **orthodox**) főpapság és a **főispánok** jelenhettek meg személyesen.
  - Az **alsótáblát** a személynök vezette, itt a **vármegyék**, a szabad kerületek (**kunok, hajdúk**), valamint a **szabad királyi városok** és káptalanok (a püspökségek alá tartozó egyházi testületek) követei ülésezték.
  - Az **országgyűlést** a király hívta össze általában háromévenként, és az összehívó levélben egyben megjelölte az **országgyűlésen** tárgyalandó témaikat is.
  - A követeket az egyes **rendi önkormányzatok** választották, és egyben követutasítással is ellátták, azaz megszabták, hogy a követnek hogyan kell szavaznia a király levelében megjelölt témaikban.
  - Először az **alsótábla** vitatta meg a királyi leirat javaslatait, majd véleményét üzenetben közölte a **felsőtáblával**. Ez tárgyalás után szintén üzenetben válaszolt. Az üzenetváltás a megegyezésig tartott. Ekkor a két tábla feliratban fordult a királyhoz, aki az **országgyűlés** végén vagy szentesítette, azaz törvénnyé emelte a javaslatot, vagy elvetette.
  - Az **országgyűlés** legfontosabb jogköre az **adók** és az újonclétszám (az állandó birodalmi hadseregbbe besorozható magyar katonák száma) megszavazása volt, ezzel kényszeríthette az uralkodót a **rendi kiváltságok** megőrzésére.
- Az igazságszolgáltatás **rendenként** szerveződött.

- A nemesség volt a leginkább kiépített: a megyei ítélezőszékktől a négy kerületi táblához, onnan a személynök vezette Királyi Táblához, majd végül a nádor vezette Hétszemélyes Táblához lehetett fellebbezni.
- A katolikus egyház és a szabad királyi városok saját igazságszolgáltatási rendszerrel rendelkeztek.
- A jobbágyságnak nem voltak rendi jogai, így felettük továbbra is földbirtokosaik bíráskodtak.
- A magyarországihoz hasonló rendi intézmények működtek Horvátorzágban és Erdélyben is.
  - Horvátorzág saját országgyűléssel (szábor) és a király által kinevezett főtisztviselővel (bán) rendelkezett, de Magyarország részének számított, így a magyar országgyűlés és a kormányszékek fennhatósága kiterjedt rá.
  - Erdély külön rendi állam volt, önálló országgyűléssel és kormányzóval.
  - A Határörvidék az Udvari Haditanács irányítása alatt állt.

Mária Terézia uralkodása és reformjai

- Mária Terézia (1740–80) trónra lépését a Pragmatica Sanctio biztosította:
  - Ez a törvény kimondta a nőági örökösdést (III. Károlynak nem volt fia).
  - Rögzítette, hogy a Habsburgok országainak együttesen, egymástól elválaszthatatlanul kell örökölődniük. Ebből vezették le a közös védelem kötelességét is.
- Trónját az osztrák örökösdési háborúban (1740–48) megvédte, bár Sziléziát elveszítette. Sikertelenül próbálta meg visszaszerezni Poroszországtól a hétkeres háborúban (1756–63).
- Uralkodásának első felében (1765-ig) együttműködött a rendekkel, utána azonban rendeleti úton kormányzott, ezért szokás felvilágosult abszolutista uralkodónak is nevezni.
  - Rendeletei (pl. vámrendelet, úrbéri rendelet, oktatásügy fejlesztése) birodalma modernizációját célozták. Ez természetesen az uralkodói jövedelmek növekedését is jelentette, amiből az állandó hadsereget fenn lehetett tartani.
  - Ugyanakkor végig tett gesztusokat a magyar nemességnak (nemesi testőrség, Szent István-rend).
- Az 1754-es vámrendelet kettős vámrendszer hozott létre:
  - A birodalom külső vámhatára merkantilista módon ösztönözte a birodalmon belüli (elsősorban cseh–osztrák) ipart: magas vámokkal kinn tartotta a versenytárs iparcikkeket, és benn tartotta a feldolgozandó nyersanyagot.
  - A Magyarország és a többi tartomány közti belső vámhatár célja elsőlegesen a magyar nemesség jövedelmeinek megcsapolása volt, mivel az megőrizte adómentességét (a többi tartomány nemesei adóztak).
- Az 1767-es úrbéri rendelet a jobbágy-földesúri viszonyt szabályozta:
  - Mivel a dunántúli birtokos nemesség az áratermelés érdekében növelte a majorságot és így a jobbágyi szolgáltatásokat, ez veszélyeztette az állami adók

befizetését és jobbágymegmozdulásokat váltott ki. Az **országgylés** elutasította a kérdés szabályozását, ezzel vette kezdetét a rendeleti kormányzás.

- A rendelet előírta, hogy minden faluban urbáriumot kell készíteni: írásban rögzíteni kell a **jobbágyok földesúri terheit**.
- Egyben rögzítette a maximális terheket (pl. heti egy nap igás, vagy két nap kézi **robot**).
- Emellett minden faluban rögzíteni kellett az egyes **jobbágycsaládok** telekhatárait a közös területek hozzájuk tartozó használati jogával, hiszen ez képezte a **jobbágyi** szolgáltatások alapját, és egyben megakadályozta azt, hogy a **nemesség** a **jobbágyok** rovására bővítsé **majorságát**.
- 1777-ben adta ki a **Ratio Educationis-t**.
  - Ez volt az első állami szabályozás az oktatásügyben (kiterjedt a többségen levő **egyházi** iskolákra is).
  - Célja a keresztény erkölcs szerint élő, az uralkodóházhhoz hűséges és gazdaságilag is hasznos alattvalók nevelése volt.
  - Szabályozta az iskolászerkezetet, az egymásra épülő iskolatípusokat (népiskola, gimnázium, akadémia, **egyetem**). Az egyes iskolatípusokon belül a tantárgyszerkezetet, a tanárok képesítését és fizetését, illetve a maximális tanulói létszámot.
  - Ösztönözte az iskolalátogatást (hat és tizenkét éves kor között), de megfelelő mennyiségű iskola hián a tankötelezettség nem valósult meg.

II. József uralkodása és reformjai

- II. József (1780–90) tudatosan készült az uralkodásra, ugyanakkor csak negyvenéves korában került a magyar trónra:
  - **Felvilágosult abszolutista** uralkodó volt: **reformjai** a modernizációt szolgálták a **felvilágosodás** szellemében, de kizártlag rendeleti úton.
  - Célja a jól működő, egységes birodalom létrehozása volt, ezért minden helyi **autonómiát** ellenzett, és nem volt tekintettel a helyi sajátosságokra. (Ezért nem koronáztatta meg magát magyar királnak.)
  - Türelmetlensége rendeletek özönét zúdította a hivatali apparátusra, amit az akkor sem tudott volna végrehajtani, ha akarja.
- A **rendi** ellenállás és a külpolitikai kudarcok (török elleni vereség, Belgium elvesztése) miatt rendeleteit halála előtt három kivételével visszavonta.
- Az 1781-es türelmi rendelet az egyik érvényben maradt rendelete.
  - **Vallási türelmet** hirdetett: a **protestánsok** és **ortodoxok** is (majdnem) szabadon gyakorolhatták vallásukat, templomot, iskolát építhettek.
  - Szabadon viselhettek állami hivatalt.
- Szintén nem vonta vissza azt a rendeletet, melyben a vidéki papok és lelkészek jövedelmét egészítette ki.
  - Ennek forrása a feloszlatott „felesleges” (nem oktató és gyógyító) szerzetesrendek **vagyona** volt.
- A harmadik vissza nem vont rendelete az 1785-ös **jobbágyrendelet**.

- Megszüntette a röghözkötést (helyreállította a szabad költözés jogát).
- Megszüntette az **örökös jobbágysságot**: a jobbágyok szabadon tanulhattak, választhattak mesterséget és örökíthették vagyonukat.
- A nyelvrendeletet viszont vissza kellett vonnia.
  - A közigazgatás nyelvévé a latin helyett a németet tette.
  - A magyar **nemesség** ezt a magyar **rendi** önállóság elleni lépésnek értékelte, és ellenhatásként divatba jött a magyar nyelv, kultúra, zene, tánc.
  - A nyelvkérés beépült a **rendi** sérelmek közé, és ezzel megnyílt az út a **polgári nemzettszabadságot** kiépülésének irányába.
- Szintén visszavonta a **vármegyei autonómiát** megszüntető rendeletét, mely az országot közigazgatási kerületekre osztotta.
- Népszámlálást és birtokösszeírást rendelt el, melyben a kortársak nem alaptalanul egy általános, a nemesekre is kiterjedő **adó** előkészítését látták.
- A modernizációs szándékával egyetértő, a **rendi** kiválltságokat lebontani akaró értelmiségek voltak a **jozefinisták**.
- **II. János** uralkodásának végén súlyos bel- és külpolitikai problémák halmozódtak fel.
  - Az **Oroszország** szövetségében indított török háború kudarcba fulladt, az **adók** és az **újoncokszám** emelése a **jobbágyok** elégedetlenkedéséhez vezetett.
  - Az abszolutista kormányzással és a rendeleti **reformokkal** elégedetlen **rendek Poroszországgal** vették fel a kapcsolatot.
  - A francia forradalom elsodorta **II. János** legfőbb szövetségesét, egyben sógorát, **XVI. Lajost**, a francia **forradalmi** csapatok pedig megszállták Osztrák–Németalföldet (Belgiumot).
- Ebben a helyzetben vonta vissza rendeleteinek zömét **II. János**, ám korai halála miatt a rend helyreállítása öcsére, **II. Lipót**ra maradt (1790–92). Az 1790–91-es **országgyűlésen** helyreállították Magyarországon a rendi kormányzást (X. törvénycikk).
  - Megerősítették a **Pragmatica Sanctiot**.
  - Kimondták, hogy Magyarországot saját **rendi** intézményei által és törvényei szerint kell kormányozni.

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)

6.1. A francia forradalom eszméi és a napóleonii háborúk

Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának alapkérdései

A francia forradalom háttere

- A 18. századi Franciaországban felgyorsult az ipari fejlődés.
  - A gyarapodó polgárság egyre nehezebben viselte el a rendi társadalom kötöttségeit és egyenlőtlenségét.
  - Párizs milliós nagyvárossá vált, melynek bérunkás és kispolgári tömege biztosította a forradalom társadalmi támogatottságát.
- A felvilágosodás eszméi elterjedtek a nemesség és a polgárság körében: megkerdőjeleződött az abszolutizmus jog szerűsége.
- A nagyhatalmi szerepből fakadó sorozatos háborúk államcsödöt idéztek elő, a pénzügyi reformkísérletek kudarcba fulladtak.
- Az 1780-as években rossz volt a termés, az élelmiszerárak nőttek, és a nagyvárosi lakosság újra éhezni kezdett.
- Franciaország Európa legnépesebb országa, és legerősebb katonai nagyhatalma a korban, ezért minden itteni történés példaértékű volt.

A forradalom kitörése

- 1789-ben XVI. Lajos francia király összehívta a rendi gyűlést (amely 175 éven keresztül nem ülésezett).
  - Az első rend a katolikus papságot, a második a nemességet, a harmadik pedig ekkor már minden kiváltság nélkülit, tehát a városi polgárokat és a parasztokat is jelentette.
  - Éppen ezért felmerült a követelés, hogy a harmadik rendnek ugyanannyi képviselője lehessen, mint az első kettőnek, és a gyűlésen személyenként szavazhassanak.
  - A király csak a létszámmelést engedélyezte.
- A harmadik rend képviselői (néhány hozzájuk csatlakozott nemessel és pappal) alkotmányozó nemzetgyűlésnek nyilvánították magukat (labdaházi eskü).
- Mivel a király csapatokat rendelt Párizsba, 1789. július 14-én kitört a forradalom: a tömeg megostromolta a Bastille-t.

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)

- A forradalom lezajlott a vidéki városokban is, a falvakon pedig a „nagy félelem” sőpört végig: a parasztok **nemesi** kastélyokat dúltak fel.
- Ennek hatására a **nemzetgyűlés** eltörölt minden kiváltságot („csodák éjszakája”).
- A kidolgozandó alkotmány elvi alapjául kiadták az **Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát**.

Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata

- Az **Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata** a felvilágosodás államelméletei alapján készült, leginkább **Montesquieu** hatását tükrözi. A cím azt jelzi, hogy mind az általános emberi jogokat, mind a francia polgárok **állampolgári** jogait rögzíteni akarták.
- A dokumentum rögzíti az emberi jogokat:
  - Az élethez való jogot.
  - A szabadság jogát.
  - A tulajdonjogot.
  - Az igazságtalan kormánynak való ellenállás jogát.
- Külön kiemeli a polgári szabadságjogokat: a vallás, a szólás és a **sajtó szabadságát**.
- Rögzíti, hogy az emberi és polgári jogok mindenkit egyformán illetnek, azaz kimondja a jogi egyenlőséget.
- Rögzíti, hogy a hatalom forrása a nép (**népfelség** vagy **népszuverenitás**).
- Kimondja a **jogállamiságot**: csak az kötelező, amit törvény rendel el, és minden szabad, amit törvény nem tilt.
- A törvényt a közakarat (általános akarat) kifejezőjének nyilvánítja. Ebből következik a közös törvényhozás, ami történethez **népszavazás** vagy választott képviselők útján.
- Kimondja, hogy a törvényhozásnak joga van ellenőrizni a végrehajtó hatalmat.
- Kimondja, hogy az igazságszolgáltatás alapja az ártatlanság vélelme: mindenki ártatlannak minősül addig, amíg a bíróság ki nem mondja a bűnösséget.

Forradalmi események az alkotmány megszületéséig

- A király az **alkotmány** vitájában ragaszkodott a vétójoghoz (törvények szentesítésének megtagadása). Erre egy újabb megmozdulás, az ún. „asszonyok menete” **Versailles**-ból **Párizsba** kényszerítette, hogy a tömeg könnyebben nyomást gyakorolhasson rá. A **La Fayette** vezette nemzetörség ezt nem akadályozta meg.
- Az államcsöd elkerülése érdekében **Talleyrand** javaslatára kisajátították az **egyház vagyonát**:
  - Kamatozó állampapírokat (ún. assignatak) bocsátottak ki. Megvásárlóik **kamatostól** kapták volna vissza a pénzüköt az **egyházi** birtokok eladásából befolyt összegekből.
  - Eredményeként átrendeződtek a földbirtokviszonyok, a gazdag polgárság vásárolta meg a birtokokat.
  - Az **egyház** fenntartása állami feladattá vált.
- Bevezették az **egyház** világi alkotmányát:

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)

- A papokat és püspököket választhatóvá tették.
- Mivel az egyház ellenállt a világi alkotmány bevezetésének, a katolikus hívők egy része, különösen a parasztság a forradalom ellen fordult, ugyanakkor fokozódott a forradalmárok egyház- és vallásellenessége is.

Az 1791-es alkotmány

- Az 1791-es alkotmánnyal Franciaországban létrejött az alkotmányos monarchia.
- A törvényhozó testület az egykamarás nemzetgyűlés lett:
  - Tagjait kétévente választották.
  - A választójog jövedelmi cenzushoz volt kötve, a választás pedig közvetett volt (a választók elektorokat választottak, és ők választották a képviselőket).
  - A királynak csak halasztó vétójoga volt: nem akadályozhatta meg végleg a törvények hatályba lépését.
- A végrehajtó hatalom a király által kinevezett kormány volt.
  - A kormány felelősséggel tartozott a nemzetgyűlésnek.
  - A király utasításai csak miniszteri ellenjegyzéssel váltak érvényessé (aláírásával egy miniszter vállalta értük a politikai felelősséget).
- A független bíróság tagjait választották.
- Kimondták a törvény előtti egyenlőséget.
- Biztosították a szabadságjogokat (vallás-, szólás- és sajtószabadság).
- Kimondták a közteherviselést.
- Új, egységes megyerendszert vezettek be az addigi tartományi közigazgatás helyett.

6.2. A 19. század eszméi és a nemzetállami törekvések Európában

A korszak főbb eszmeáramlatainak (liberalizmus, nacionalizmus, konzervativizmus és szocializmus) jellemzői

A liberalizmus

- A liberalizmust magyarul szabadelvűségnek is hívják, mivel az elnevezés a szabad (liber) szóból származik.
- A liberalizmus a felvilágosodás eszmerendszeréből alakult ki.
- Kiindulópontja az egyén szabadsága és felelőssége:
  - mindenki szabadon gondolhat, hihet, érezhet bármit (lelkismereti szabadság).
  - mindenki szabadon cselekedhet, de tetteiért felelősséggel is tartozik.
  - A szabad egyének szabadon együtt is működhessen (gyűlékezési és egyesületi szabadság).
- A liberalizmus célja a fenti szabadságok biztosítása, ennek érdekében a hatalom korlátozása és ellenőrzése:

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)

- Az államnak biztosítania kell a szabadságjogokat, mégpedig mindenki számára egyenlően.
- **Alkotmányos** államot kell létrehozni: választott törvényhozással, **felelős végrehajtással** és független igazságszolgáltatással.
- A gazdaságban a **szabad versenynek** kell érvényesülnie.
- **A liberalizmus** egyénközpontú, azaz individualista eszme.
- A 19. század első felében forradalmi eszmének számított.

A nacionalizmus

- **A nacionalizmus** a modern nemzeteszme ideológiája, a kifejezés is a születni, illetve nemzet (natio) szóból származik.
- **A nacionalizmus** a francia forradalom hatásaként és ellenhatásaként jött létre:
  - Az első modern **polgári nemzet** a francia volt, amely a forradalomban született. Ez aztán mintául szolgált másoknak.
  - A forradalmi és napóleoni háborúk hatására más országokban a nemzet tudat a franciákkal szemben fogalmazódott meg.
- Kiindulópontja az egyéknél magasabb rendű **nemzeti** közösségek:

  - A **nemzetet** biológiai metaforákkal (pl. test, család) írták le, de valójában nem származási közösség volt, hanem választott sorsközösséggel.
  - A **nemzetet** összekötő kapcsok lehetnek a közös kultúra, kiemelten a nyelv, illetve a közös történelmi emlékek.

- **A nacionalizmus** célja a nemzetteremtés és azzal összefüggésben a **nemzetállam** létrehozása:
  - A **nemzeti** közösség a vallási és társadalmi (**rendi**) különbségek eltörlésével, az egyenjogúsággal érhető el, de törekedni kell a kulturális egységesítésre is.
  - A **nemzetállamot** a **nemzeti** területek egyesítésével (pl. Németország, Olaszország), vagy éppen függetlénítésével (pl. Magyarország) kell létrehozni a népszuverenitás elve alapján.
- **A nacionalizmus** közösségi, azaz kollektivista eszme.
- A 19. század első felében szintén forradalmi eszmének számított, sőt törekvései összefonódtak a **liberalizmus**éval: egyenjogú állampolgárok **alkotmányos nemzetállamát** akarták létrehozni (szemben a sokszor soknemzetiséggel, abszolutista módon kormányzott dinasztikus birodalmakkal).

A konzervativizmus

- **A konzervativizmus** kifejezést a megtartani (conservare) igéből képezték.
- **A konzervativizmus** a francia forradalom ellenhatásaként jött létre, mert a forradalom **terrorja**, a hagyományos értékek pusztulása elrettentően hatott.
- Kiindulópontja a létező, fennálló dolgok értékelése:
  - A működő dolgok mindenkorban az elgondolhatóknál, ráadásul az eltelt idő igazolja a fennálló dolgokat.

- A tökéletes világok megvalósíthatatlan **utópiák**, ezért nincs is értelme a gyökeres változásoknak.
- A változások mindenkor érdeksérelemmel járnak, a gyors és erőszakos változások pedig biztosan szenvedéssel.
- A **konzervativizmus** célja a fennálló helyzet megőrzése:
  - A legfontosabb a forradalom elkerülése, ami veszélybe sodor minden, és indokolatlan szenvedéseket okoz.
  - Ennek érdekében viszont a folyamatos, szerves fejlőést helyezi előtérbe: a működő rendszerek hibásnak bizonyult elemeit állandóan javítani kell.
- A **konzervativizmus** nem sorolható be sem az individualista, sem a kollektivista eszmék közé, hiszen lényege éppen a politikai eszmék tagadása.
- A **konzervativizmus** értelemszerűen forradalomellenes, ezért a 19. század első felében a **liberalizmus** és **nacionalizmus** ellenfele.

Liberális és nacionalista forradalmak

- A **liberalizmus** és a **nacionalizmus** már az 1810–20-as években több forradalmi vagy függetlenségi megmozduláshoz vezetett:
  - Ekkor váltak független köztársaságokká a **latin-amerikai spanyol gyarmatok**.
  - Európában viszont a spanyol és **italiai alkotmányos** mozgalmakat még leverték.
  - Kivívta függetlenségét Görögország.
- 1830-ban sikeres forradalom tört ki Franciaországban.
  - Ennek hatására független állam lett Belgium (elszakadás Hollandiától).
  - A német és lengyel forradalmak azonban elbuktak.
- 1848–49-ben még nagyobb **forradalmi hullám** sötört végig Európán, csak Anglia és Oroszország maradt ki belőle (**népek tavasza**):
  - Franciaország **köztársasággá** vált.
  - Sikertelen kísérlet történt a német és az olasz egység megvalósítására, de az **alkotmányosság** részben megvalósult.
  - A **Habsburg Birodalom** nagy erőfeszítések árán megőrizte egységét és abszolutista jellegét, de a **jobbágyfelszabadítás** itt is megtörtént.
- A forradalmak bukása ellenére célkitűzései részben megvalósultak a történelmi dinasztik vezetésével:
  - Európa államai (**Oroszország kivételével**) **alkotmányossá** váltak, a jogegyenlőség megvalósult.
  - A dinasztik vezetésével **nemzetállamok** alakultak (Németország, Olaszország), vagy hasonultak a **nemzetállamokhoz** (Ausztria–Magyarország, Oroszország).

A szocializmus

- A **szocializmus** elnevezése a társas, ill. társadalom (societas) szavakból származik, ez az ideológia az igazságos társadalom meghozatalát tűzi ki célul.

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)

- A szocializmus az ipari forradalom által teremtett társadalmi ellentmondások feloldására jött létre, az új bérökös réteg (proletárok) problémáira keres választ.
- Kiindulópontja a közösségi cselekvés magasabb rendűsége az egyéni tettekhez képest:
  - A verseny nem mindig hat ösztönzően, sőt eredendően igazságtalan, hiszen az érdemek nélkül sikereseket (szerencse, örökség stb.) jutalmazza, és a vétlen sikerteleneket bünteti.
  - A magántulajdon számos probléma forrása, hiszen elosztása csak egyenlőtlen lehet, és sokat megfeszthet alapvető szükségleteik kielégítésétől.
  - Az emberek változtathatók, nevelhetők: belátják, hogy a közösségi cselekvés erkölcsebb és hatékonyabb.
- A szocializmus célja az igazságos társadalom megalkotása:
  - A társadalmi egyenlőség ne csak jogi egyenlőséget jelentsen, hanem az anyagi javakban mért egyenlőséget is.
  - Ehhez szükséges a magántulajdon korlátozása: a termelőeszközöknek a társadalom közös tulajdonába kell kerülniük.
  - A fentiek megvalósítása érdekében az állam szerepvállalását ki kell terjeszteni a szociálpolitika és a gazdaság területeire is.
  - A nevelés révén meg kell teremteni az önzetlen, közösségi embertípust.
- A szocializmus egyértelműen kollektivista (közösségi) eszmerendszer: a közösségi érdeket az egyéni elő helyezi.
- A szocializmus forradalmi eszme volt a 19. században. A liberalizmussal közös volt a szabadságjogokért folytatott küzdelem, de szembeállította vele a magántulajdonról és az államról vallott felfogása. A nacionalizmussal kezdettől fogva szemben állt: nemzetközi, azaz internacionálista eszme, amely az osztály-hovatartozást (munkás vagy tőkés) tartotta lényegesnek, a nemzeti különbségeket pedig a lényeget elfedő mesterséges ellentétné.

A hagyományos eszmék átalakulása

- Az 1848–49-es forradalmakkal a jogi egyenlőség és a szabad verseny megvalósult Nyugat-Európában. Az alkotmányosság a század második felében egyre több országban jött létre, szélesedett a választójog is. Megalakultak a nemzetállamok. Mindezen tényezők miatt a klasszikus politikai eszmék átalakultak.
- A liberalizmus alapvető követelései megvalósultak (szabadságjogok, alkotmányosság, szabad verseny), így megszűnt forradalmi eszme lenni. A liberálisok számára a növekvő állam jelentette az új problémát.
- A konzervativizmus egyre inkább átvette a klasszikus liberalizmus pozícióját: a fenntartandó rend most már az alkotmányos nemzetállamot jelentette. Ugyanakkor a szocialista forradalom elkerülése érdekében a konzervatívok szociálpolitikai reformokat is javasoltak.

- A **nacionalizmus** a **nemzetállamok** létrejöttével szintén elveszítette forradalmi jellegét, sőt államfenntartó ideológiává vált. Megerősödtek az erőszakos, a **kisebbségeket elnyomó, nagyhatalmi szerepre törő változatai**.

A szociáldemokrácia változatai

- A forradalmi **szocializmus** klasszikus irányzata a marxizmus:
  - Kidolgozója **Karl Marx** és Friedrich Engels, első összegzése az **1848-as Kommunista Kiáltvány**.
  - A marxizmus szerint a történelem az osztályharcok története: a tulajdonosok és az elnyomott tulajdonnélküliek harca folyik (rabszolgatartók és **rabszolgák**, földbirtokosok és **jobbágyok, tőkések** és proletárok).
  - Az utolsó osztályharc a proletárok győzelmével fog zárulni: átmeneti erőszak (**proletárdiktatúra**) segítségével megszüntetik a magántulajdont, és így megvalósulhat az egyenlőség társadalma, a **kommunizmus**.
- A 19. század utolsó harmadában azonban a **szabadságjogok** megszilárdulásával és a **választójog** kiszélesedésével létrejöttek a parlamenti képviselettel is rendelkező munkáspártok:
  - Ez a jelenség a marxizmus felülvizsgálatát eredményezte, ezt az irányzatot nevezik **revizionizmusnak** (Bernstein).
  - A revizionisták szerint nincs szükség **forradalomra** és **proletárdiktatúrára**, a **szocializmus** megvalósítható a parlamenti többség megszerzésével is. A több-pártrendszer tehát fenntartható.
  - Nincs szükség a magántulajdon teljes megszüntetésére sem, csak az állami tulajdon erősítésére (vegyes gazdaság).
- Nyugat-Európa munkáspártjai programjukban marxisták maradtak, de politikájuk revizionista volt. Ezt az álláspontot centrizmusnak is nevezik. A demokratikus keretek között működő **szocialista** mozgalom neve a **szociáldemokrácia**.

Radikális irányzatok

- Oroszországban a munkásmozgalom be volt tiltva, ezért aztán forradalmi maradt:
  - Pártkongresszusaiat külföldön tartották, így nem volt valós kapcsolat a vezetőség és a **munkások** között.
  - A kongresszuson többséget szerzett radikális irányzat neve a **bolsevik** („többségi”), míg az alulmaradt mérsékelt a **mensevik** („kisebbségi”).
- A **bolsevikok** vezetője **Lenin** volt:
  - Lenin módosította Marx elképzelését: a forradalom nem a legfejlettebb, hanem a legfejlettlenebb **kapitalista** országban fog kitörni, azaz Oroszországban.
  - A **bolsevikoknak** nem kell megvárniuk, míg a **munkások** a társadalom többségét adják, és amíg ők maguk a **munkások** többségét képviselik. A forradalmat az igazság birtokában lévő kisebbség is megvívhatja (élcspat).

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)

- Első lépésként támogatni kell a polgári forradalmat, majd ezt kell továbbalakítani proletárrforradalomkámmá: ez a permanens forradalom elmélete.
- Dél-Európában is elterjedt egy forradalmi szocialista irányzat, az anarchizmus. Legjelesebb képviselője Bakunin volt:
  - Szerinte az állam az emberi szabadság gája, ezért el kell pusztítani.
  - Helyébe önkormányzó kisközösségeket kell létrehozni, ahol a termelés is közösségi alapon történik.
  - Mivel az államhatalmat forradalmi úton sem lehet megszerezni, mert az akkor elnyomó marad, ezért egyénileg kell harcolni ellene, pl. merényletekkel, terrorcselekményekkel.

A keresztenyszocializmus

- A 19. század második felére az egyházak (és különösen a katolikus egyház) hagyományos pozíciói meggyengültek:
  - A városiasodással felbomlott a hagyományos közösségek hálózata.
  - A természettudomány megkérdezőjelezte az egyház tanításainak egy részét.
  - Az ún. kultúrharc során az állam kiszorította az egyházzat az anyakönyvezésből, megeremtette a polgári házasságot és válást, valamint ellenőrzése alá vonta az oktatási rendszert.
- XIII. Leó pápa „Rerum novarum” (Az új dolgok) kezdetű enciklikájával aktívabb politikai szerepvállalást kezdeményezett:
  - Kimondta, hogy a krisztusi szeretet alapján a termelés hasznán a tőkésnek és a munkásnak igazságosan kell osztozkodnia.
  - Ezért az államot aktív szociálpolitika folytatására szólította fel.
  - Kezdeményezésére az egyházhoz kötődő szakszervezetek és pártok alakultak, ezt a politikai irányzatot nevezük keresztenyszocializmusnak.

6.3. Gyarmati függés és harc a világ újrafelosztásáért

10.

11.

A szövetségi rendszerek kialakulása

- A német egység megvalósítása után Bismarck célja a fennálló helyzet megőrzése volt. Ennek érdekében hozta létre 1873-ban a három császár szövetségét: a Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország történelmi dinasztiainak egyezményét.
- A szövetség két tagja, Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia között azonban ellentét feszült a Balkán kérdésében.

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)

- Az Oszmán Birodalom hanyatlását kihasználva Oroszország meg akarta szerezni a Földközi-tengerre való kijutást biztosító tengerszorosokat (Boszporusz, Dardanellák), illetve befolyási övezetét tágítandó támogatta a Balkán jobbára szláv és **ortodox** népeinek önállósági törekvésein.
- Erre alkalmat teremtett a bolgár felkelés: Oroszország beavatkozásával a törökök vereséget szenvedtek, és belegyeztek Nagy-Bulgária létrehozásába (san stefanoi béke).
- Az 1878-as berlini kongresszuson azonban Németország az Osztrák–Magyar Monarchiát támogatva megakadályozta Oroszország túlzott térnyerését: mégsem jöhetté létre Nagy-Bulgária, sőt az orosz térfoglalás ellensúlyozására az Osztrák–Magyar Monarchia megszállhatta Bosznia-Hercegovinát.
- A szövetségei között választásra kényszerült Németország 1879-ben az Osztrák–Magyar Monarchiával kötött katonai védelmi egyezményt: orosz, ill. francia támadás ellenében ítérték kölcsönös védelmet egymásnak (kettős szövetség).
- 1882-ben Olaszország csatlakozásával hármas szövetséggé bővült az egyezmény. Olaszország elsősorban a franciákkal folytatott észak-afrikai gyarmati versengése miatt kereste Németország védelmét.
- II. Vilmos trónra lépésével és Bismarck menesztésével a századfordulón agresszívebbé vált a német külpolitika: nagyszabású flottafejlesztés kezdődött és a gyarmatosításba is bekapcsolódtak.
  - 1893-ban ennek hatására Franciaország és Oroszország kötött katonai védelmi egyezményt egy esetleges német vagy osztrák–magyar támadás esetére. Ezt megelőzte a politikai ellentétek (demokratizálódó köztársaság és abszolut monarchia ellenére) átlépő gazdasági együttműködés: a francia **tőke** nagyarányú beáramlása Oroszországba.
  - Miután Franciaország engedett Nagy-Britanniának a gyarmati konfliktusokban (pl. a fashodai incidens során lemondott a Nílus völgyéről Nagy-Britannia javára), 1904-ben németellenes barátsági egyezményt kötöttek, az entente cordiale-t (szívélyes megegyezés), amely végegesen elhatárolta gyarmati igényeiket.
  - 1905-ben az első marokkói válság idején ezért Nagy-Britannia már Franciaországot támogatta Németország ellenében (Marokkó francia **gyarmat** lett).
  - Az 1904–05-ös orosz–japán háborúban Oroszország csúfos vereséget szenvedett, így már nem tünt fenyegetésnek Nagy-Britannia ázsiai gyarmataira.
  - Francia közvetítésre így 1907-ben brit–orosz barátsági egyezményt is aláírtak. Ez szintén csupán barátsági egyezmény volt a gyarmati igények elhatárolására. Ezzel létrejött a hármas **antant**.
- A 20. század elejének konfliktusai tovább erősítették a két szövetségi rendszert.
  - 1908-ban az Osztrák–Magyar Monarchia német támogatással és orosz tiltakozás ellenére hivatalosan is területéhez csatolta Bosznia-Hercegovinát.
  - 1911-ben a második marokkói válságban ismét Németország került szembe Franciaországgal és Nagy-Britanniával.

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)

- Végül az 1912–13-as két Balkán-háborúban megszűnt az **Oszmán Birodalom** európai jelenléte.
- Az első háborúban az egyesült szerb–bolgár–görög seregek legyőzték a törököt.
- A felszabadított területek elosztása miatt azonban kitört a második háború, melyben Bulgária vereséget szenvedett a szerb–görög–román–török csapatoktól.
- A **Balkán** tartós konfliktusgóccá vált, a kis államok pedig nagyhatalmi támogatást kerestek: **Szerbia** **Oroszország** szövetségesévé vált.

6.4. Az ipari forradalom hullámai és hatásai

Az ipari forradalmak legjelentősebb területei (könnypipar, nehézipar, közlekedés), néhány találmánya és a gyáripar kezdetei

Az ipari forradalom előzményei

- Az **ipari forradalom** 1780 körül Nagy-Britanniából indult technológiai váltás, melynek során kialakult a gépesített tömegtermelés, a **manufaktúrából** kialakult a gyár (gépesített üzem). 1850 körül első hulláma lezárult, az ezt követő időszakot szokás **második ipari forradalomnak** (vagy az **ipari forradalom** második hullámának) nevezni.
- Előzménye a föld **polgári** tulajdonná válása és ezzel a mezőgazdaságban a **kapitalista** (**tökés**) termelési mód megjelenése: ez gyorsította meg a 17. században kialakult új művelési módok, a **vetésforgó**, az istállózó állattartás és a trágyázás elterjedését.
- Mindezek eredményeként az élelemtermelés bővült, ami lehetővé tette a népesség növekedését.
  - A növekvő népesség egyszerre jelentett munkaerőt és piacot az ipar számára.
  - A népesség egyre nagyobb része élt városokban.
  - Tovább javultak az olcsó vízi szállítás lehetőségei a tengeri hajózás fejlődésével, illetve a hajózható csatornák építésével.
  - A fűtő- és építőanyagként használt fa kitermelésével (erdőirtás) Nagy-Britanniában rákényszerülték a felszín közelí köszéntelepek felhasználására.

Az első ipari forradalom kibontakozása

- Az **ipari forradalom** a textiliparban (könnypipar) bontakozott ki:
  - A textilipar olcsó nyersanyagot (gyapjút, majd egyre inkább a gyarmatokról és az **USA**-ból importált gyapotból készült pamutot) dolgozott fel; képetlen, ezért szintén olcsó munkaerőt igényelt; csekély **befektetésre** volt szükség; piaca pedig szinte korlátlan volt.

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)

- Először a szövés technikája korszerűsödött: Kay megalkotta a repülő vetélőt. Azsal, hogy felgyorsította (és ezzel olcsóbbá tette) a szövést, megnövelte a nyersanyag, a fonál iránti keresletet (fonáléhség).
- Emiatt ügyes mesteremberek egyre hatékonyabb fonóeszközöket készítettek: Hargreaves találmánya a „fonó Jenny”, Arkwright készített először vízi meghajtású fonogépet, végül Crompton megalkotta az „öszvér Jenny”-t. Az olcsóbbá vált fonál viszont ösztönzőleg hatott a szövés gépesítésére.
- A további bővítés gátja az energia szüksége volt: az emberi erő mellett eddig érdemben csak a vízi energiát (vízikerék) hasznosították. A megoldás Cartwright gözmeghajtású szövögépe volt.
- A gözgép működési elve (a gözzé alakított víz kitágul, és ezzel mozgatni lehet tárgyakat) az ókor óta ismert volt, a problémát az alacsony hatékonyiság (és emiatt az óriási fűtőanyagigény) és a veszélyesség jelentette.
- A szénbányákban folyamatosan szükség volt a beszivárgó víz kiemelésére és fűtőanyag is rendelkezésre állt, így itt kísérleteztek először gözgépekkel.
- Az áttörést a hatékony gözgép megépítése jelentette, ami James Watt nevéhez fűződik (1769).
- Az új energiaforrással bárhol képesekké váltak a gépek meghajtására.
- Fulton készítette el az első gözhajót (1807). A gözhajók azonban csak a 19. század végére szorították ki a vitorlásokat a tengerekről, mivel kezdetben nem voltak jelenősen gyorsabbak, viszont nagy tömegű szenet kellett szállítaniuk. A gözhajó tehát bővítette, de nem forradalmásította a meglévő, olcsó tengeri szállítást. (A folyami hajózásban viszont hamar elterjedt.)
- Forradalmi újdonság volt azonban 1825-ben Stephenson gőzmozdonya.
  - A vasút is, más találmányokhoz hasonlóan, több létező technika kombinációjából született: a szövögépet és a bányászatban használt sínén mozgó csilléket egyesítette.
  - Először tette lehetővé a történelemben nagy tömegű áru és nagy létszámu ember olcsó szárazföldi szállítását. Ezzel új piacokat, termelési lehetőségeket és munkaerőt kapcsolt be a **világkereskedelembe**.
  - A vasútépítés hatalmas megrendeléseket jelentett a bányászatnak, kohászatnak, vas- és gépiparnak. Ezzel a nehéziparban az **ipari forradalom** húzóágazatává vált.
- Az **ipari forradalom** első hullámának lezárulását a gépek által előállított gépek megjelenéséhez szokás kötni.

A második ipari forradalom

- A 19. század utolsó harmadában az **ipari forradalom** második hulláma bontakozott ki:
  - Centruma Nagy-Britanniából az **Egyesült Államokba** és **Németországba** helyeződött át, de bekapcsolta az iparosításba egész Európát és Latin-Amerikát.

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)

- Húzóágazata kezdettől fogva a nehézipar volt, szemben az első **ipari forradalommal**, ahol eredetileg a textilipar. Új, gyorsan fejlődő iparágként megjelent az elektronika és a vegyipar.
- Az új találmányokat már nem ügyes mesteremberek készítették, hanem a tudományt is bevonták a fejlődésbe (kutatóintézetek, egyetemek).
- A **befektetések** növekedésével tökekoncentráció indult meg (óriásvállalatok, **mopolizáció** stb.)
- A korszak fő alapanyaga az öntöttvas helyett az acél lett. Az új kohók (Thomas, Bessemer, Martin) már minden vasércet fel tudtak dolgozni, így Európában számos iparvidék jött létre.
- A legföbb energiaforrás még mindig a gőzgép volt, a vasút és a gőzhajózás a virágkorát élte.
- Otto és Daimler feltalálták a robbanómotort:
  - Ezzel megindult az autógyártás (Benz). Az első, **futószalagon** előállított tömegtermék a **Ford** T-modellje volt.
  - Lehetővé vált a repülés, de egyelőre nem volt világos, hogy a léghajó (Zeppelin) vagy a repülőgép (Wright fivérek) lesz-e a jövő útja.
  - A robbanómotoroknak üzemanyagra volt szükségük, ezért fellendült a kőolajbányászat, melyre a vegyipar épült.
- A másik új energiaforrás az elektromos áram lett:
  - Edison feltalálta a szénszálas villanyizzót, ami forradalmasította a világítást. Egy részt megnött a termelékenység az éjszakai műszak lehetővé válásával. Másrészt a magánélet és a szórakozás függetlenné vált a nappal és éjszaka természetes változásától.
  - Villanymotorral kisebb gépeket is meg lehetett hajtani.
  - Forradalmasította a hírközlést: Bell feltalálta a telefont, Marconi pedig a vezeték nélküli távirót.
- Az autógyártás egyesítette magában a korszak legfontosabb iparágait (az acélgyártást, a vegyipart, az elektronikát), az új munkaszervezést (a **futószalagot**), valamint az új vállalati formákat (tröszt).

A tökekoncentráció

- A leggyakoribb vállalati forma már eddig is a **részvénnytársaság** volt:
  - A részvényeket adni-venni lehetett, piacuk a **tőzsde** volt.
- A **vállalatoknak** gyakran volt szükségük **hitelre**, a **bankok** fő ügyfelei ök lettek. Ezáltal összefonódott az ipari és a **banktőke**: létrejött a finánctőke.
- Az óriási **befektetések** óriási kockázatot is jelentettek, ezért a **vállalatok** igyekeztek csökkenteni a versenyt:
  - Az új termékkel jelentkező, sikeres vállalatok óriásira nőttek, versenytársaikat is felvásárolták. Ezeket nevezzük **trösztöknek** (egy iparágon belül) vagy **konszerneknek** (több iparágban).

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)

- Ha volt versenytársuk, akkor megegyeztek a piac felosztásában vagy az árban, így kerülve el az egymással való versengést. Ezt nevezzük kartellnek.
- Ha a piacon csak egy vállalat vagy vállalatcsoport kínál egy terméket, monopóliumról beszélünk. A monopólium a fogyasztók számára káros, mivel a verseny hiánya visszafogja a fejlesztést és nem kényszerít az árak csökkentésére. Ezért az államok felléptek a monopóliumok ellen (pl. Egyesült Államok: trösztellenes törvények).
- Megjelent a tőkekivitel: gyakran több profitot termelt a frissen modernizálódó országban vagy a gyarmatokon tett befektetés.

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

7.1. A reformkor 12.

A reformkor fő kérdései. Széchenyi és Kossuth reformprogramja

A reformkor fő kérdései

- Reformkornak a magyar történelem 1830 és 1848 közti korszakát nevezük, amikor a rendi társadalom- és államszervezet polgári átalakítására tettek kísérletet.
- A reformkori politikusok zöme meg akarta szüntetni a jobbágyrendszer:
  - A robot gazdaságtalan volt, mivel a jobbágy nem volt érdeklődő a munkában.
  - A jobbágyrendszer ellenkezett a liberalizmus (jogegyenlőség) és a nacionalizmus (nemzeti egység) elveivel.
  - A reformok sikeréhez alapvető volt a jobbágyság támogató hozzáállása: ezt neveztek érdekegyesítésnek. A megoldást sürgette a koleralázadás elrettentő példája.
  - Az 1832–36-os országgyűlés ezért elfogadta az önkéntes örökváltság javaslatát: a jobbágy pénzzel megválthatja magát, szabad lesz és telke saját tulajdonába kerül. A javaslatot V. Ferdinánd elutasította.
  - Az 1839–40-es országgyűlésen már törvényerőre emelkedett, de a jobbágyoknak csak 1%-a volt képes megváltani magát.
  - Kossuth ekkor már a kötelező örökváltságot javasolta (a jobbágy kötelezően szabad lesz és telke tulajdonosává válik), mégpedig úgy, hogy a megváltási összeget az állam fizesse. Emellett szorgalmazta a közteherviselést is (a nemesi adómentesség megszüntetését).
- A nemzetteremtés másik eszköze a magyar nyelv szerepének növelése volt:
  - II. János nyelvrendeletének visszavonása óta több magyar kulturális intézmény jött létre, és egyre több területen alkalmazták a magyar nyelvet.
  - 1844-ben a magyar államnyelv lett: az országgyűlés, a kormányszékek és a vármegyék, valamint a közép- és felsőoktatás magyarul működött.
- A gazdasági elmaradottság felszámolására is számos javaslat született:
  - Széchenyi javasolta, hogy a magyar nemesség hitelképességének érdekében el kell törölni az ösiséget, és a földet szabad adásvétel tárgyává kell tenni.
  - A magyar áruk piacra juttatása érdekében fejleszteni kell az infrastruktúrát (vasút, hajózás, fiumei kikötő).
  - Vitatott volt viszont, hogy a szabad kereskedelem (Széchenyi), vagy pedig a vévodvámok (Kossuth) lennének-e a megfelelőbbek.

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

- A rendi alkotmány polgárvá alakítása csak a korszak végén merült fel:
  - Ehhez szükséges lett volna a jogegyenlőség, azaz a **Jobbágyszabadság**.
  - A nemesi kiváltságok eltörlése (**közteherviselés**).
  - A népképviselet megteremtése: a nem **nemesek** is kapjanak választójogot.
  - A végrehajtást (kormányt) pedig felelőssé kell tenni.

Széchenyi programja

- Széchenyi István volt a **reformkor** elindítója, a korszak politikusai az ő nézeteit vették át, gondolták tovább vagy vitatták.
- A problémákat és megoldási javaslatait először a „**Hitel**” című művében foglalta össze (1830):
  - A gazdaság fejlesztéséhez befektethető **tőkére**, saját megtakarítás hiján **hitelre** van szükség. A nemesi föld azonban az **ősiség** törvénye miatt nem eladható, ezért nem szolgálhat **hitel** fedezetéül. Ezt meg kell szüntetni és engedni kell, hogy bárki birtokolhasson földet.
  - A **robot** gazdaságtalan, fel kell váltani béralkalmával (ehhez azonban a **majorságban** befektetésre – állatokra, szerszámokra – van szükség).
  - A nemesi adómentesség erkölcsstelen, ezért el kell törölni.
- A „**Világ**” című könyvben reagált az öt ért kritikára, majd a „**Stádium**”-ban összegzte elképzeléseit:
  - A **hitelezés** fellendítéséhez el kell törölni az **ősiséget** és a király háramlási jogát (az örököslégi nemesek birtoka a királyra száll). Ahhoz, hogy növekedjen a föld iránti kereslet, így annak ára is, szükséges a szabad földtulajdon bevezetése (eddig csak nemesek birtokolhattak földet).
  - A nem nemesi földbirtokosok jogbiztonságához meg kell teremteni a jogegyenlőséget, az egyenlő igazságszolgáltatást és a **közteherviselést** (eltörölni a nemesi adómentességet).
  - A mezőgazdasági termékek piacra jutása érdekében ki kell építeni az infrastruktúrát (utak, hajózható folyók stb.). A gazdaság általános fejlődése céljából pedig meg kell teremteni a **szabad versenyt** (céhek, monopóliumok eltörlésével).
  - Végül be kell vezetni a magyar államnyelvet, modernizálni a közigazgatást és megteremteni a politikai nyilvánosságot.
- Széchenyi gyakorlati alkotásokkal is nevet szerzett:
  - Felajánlásából született meg a Magyar Tudományos Akadémia.
  - Kezdeményezője volt a Lánchíd építésének és a vasútépítésnek.
  - Szabályozta a **Vaskaput**, és javasolta a Tisza szabályozását.
  - Megindította a gözhajózást a Dunán és a Balatonon.
  - **Bankokat**, gyárakat alapított, új technológiákat honosított meg (pl. gőzmalom, selyemgyártás).
  - A társasági élet fellendítésére meghonosította a lóversenyt, és létrehozta a Kaszinót.

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

Kossuth programja

- Kossuth Lajos Széchenyire hivatkozott, de valójában erősen hatott rá Wesselényi Miklós Széchenyiénél radikálisabb programja:
  - A cél a polgári, alkotmányos állam létrehozása.
  - Ehhez sürgős jobbágyszabadságra van szükség.
- Az önkéntes örökválltság kudarcát látva a kötelező örökválltságot követelte, állami megváltással, valamint közteherviseléssel.
- Kezdetben elfogadta Széchenyi elképzelését a szabad versenyről, de aztán inkább a védővámokat támogatta:
  - Mivel ezt a király elutasította, létrehozta a Védegyletet (1844): a tagok vállalták, hogy csak magyar termékek vásárlásával ösztönzik a hazai ipari termelést.
- Kossuth teremtette meg a politikai nyilvánosságot, illetve szervezte meg a reformeröket:
  - Az 1832–36-os országgyűlésről kézzel írt levelekben tudósított (Országgyűlési Tudósítások). Ezért be is börtönöztek a cenzúra megsértésének ürügyén.
  - Szabadulása után szerkesztője lett a Pesti Hírlapnak, amit a reformok szócsövévé tett. Metternich nyomására eltávolították.
  - A Védegylet gazdasági jelentősége csekély volt, de országos szervezetként válva az ellenzék fóruma lett.
  - 1847-ben részt vett az Ellenzéki Kör megalakításában.

Széchenyi és Kossuth vitája

- Széchenyi és Kossuth célja azonos volt: a rendi helyett polgári társadalmat és államot szeretek volna, fejlődő gazdasággal. Az eltérések a sorrendben, a tempóban és a módszerekben voltak.
  - Széchenyi az uralkodót és a fönemességet akarta megnyerni a reformok ügyének, Kossuth viszont a köznemességre támaszkodott, illetve a polgárság és a parasztság tömegtámogatására is számított.
  - Széchenyi a kormányszékeken (Helytartótanács) és az országgyűlésen keresztül akarta megvalósítani reformjait. Kossuth az országgyűlés, a vármegye és a politikai nyilvánosság fórumait is használta.
  - Széchenyi először a gazdasági reformokat akarta bevezetni, amik aztán a társadalmat is átalakították volna, de a politikai intézményekhez csak óvatosan nyúlt volna. Kossuth először politikai reformokat akart, ezek segítségével vélte megvalósíthatónak a társadalmi és gazdasági átalakulást.
  - Széchenyi elképzelése az óvatos reformok sorozata volt, míg Kossuth egyszerre változtatott volna meg minden. Radikálisabb volt Széchenyinél a nyelvkérdésben is: azonnali magyarosításra törekedett.
  - Széchenyi kerülte a konfliktust az uralkodóval, és Magyarország jövőjét Ausztriával együtt képzelte el. Kossuth vállalta a konfliktust is, habár kezdetben nem törekedett függetlenségre.

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

- Széchenyi veszélyesnek tartotta Kossuth radikális megoldási javaslatait:
  - Attól tartott, hogy ez vagy forradalomhoz vezet, vagy az udvar leállítja a reformokat.
  - De elszigetelődött, az ellenzék vezetője ekkor már egyértelműen Kossuth lett.

A politikai irányzatok

- A reformok híveit liberális ellenzéknek nevezték:
  - Vezetőjük Kossuth Lajos, valamint Batthyány Lajos és Deák Ferenc voltak. (Az 1832–36-os országgyűlésen még Kölcsény Ferenc javasolta az örökvállstágot, de ő később visszavonult.)
  - Programjuk az érdekegyesítés volt: a jobbágyfelszabadítás kötelező örökváltággal, ezzel a nemzetteremtés.
  - 1847-ben párttá alakultak, létrejött az Ellenzéki Kör. Az Ellenzéki Nyilatkozatban összegezték programjukat: közteherviselés, kötelező örökvállság, jogegyenlőség, népképviselet, szabad földtulajdon, alkotmányosság Magyarországnak és Ausztriának is.
- Az ellenzék egy szűk, de nagyon képzett csoportját alkották a centralisták:
  - Vezetőjük Eötvös József és Trefort Ágoston voltak, Kossuth menesztése után az ő kezükbe került a Pesti Hírlap.
  - Elképzelésük francia mintára az erősen központosított, polgári állam volt, míg a liberálisok zöme angol mintára az erős önkormányzatokat támogatta. (Vitájuk a vármegyék kapcsán bontakozott ki.)
  - Nem alakítottak önálló pártot, Kossuthot támogatták.
- A konzervatívok (kezdetben: fontolva haladók) óvtak a reformok meggondolatlan következményeitől:
  - Vezetőjük Dessewffy Aurél volt. Véleménye szerint a meggondolatlan reformfigéretek okoznak forradalmi hangulatot, amit aztán az igérgetők sem képesek már féken tartani.
  - Támogatták az önkéntes örökvállságot, de a kötelezőre nem láttak fedezetet. Támogatták a magyar államnyelvet is.
  - 1846-ban hozták létre a Konzervatív Pártot, mely a lassú reformok, a birodalmi egység fenntartása és az uralkodóval való együttműködés talaján állt.
- Az 1840-es években jött létre a Fiatal Magyarország elnevezésű csoport:
  - Tagjai fiatal értelmiiségek, művészek voltak: Petőfi Sándor, Jókai Mór, Vasvári Pál stb.
  - Jobbágyfelszabadítást a nemesség kárpótlása nélkül, általános választójogot és azonnali magyarosítást követeltek.
  - Országgyűlési képviseletük nem volt, de Kossuthtal kapcsolatot tartottak.

7.2. Forradalom és szabadságharc

A pesti forradalom eseményei, az áprilisi törvények. A szabadságharc főbb katonai és politikai eseményei

A forradalom

- Az 1847–48-as országgyűlésen eltörölték az ősiséget és bevezették a részleges közteherviselést, de további reformokra nem volt kilátás.
- A francia forradalom hírére Kossuth új javaslatot nyújtott be az Ellenzéki Nyilatkozat alapján (kötelező örökváltság, jogegyenlőség, népképviselet, szabad földtulajdon, alkotmányosság Magyarországnak és Ausztriának is).
- 1848. március 13-án kitört a bécsi forradalom, Metternichet menesztték.
- **1848. március 15-**én kitört a pesti forradalom:
  - A Fiatal Magyarország tagjai, az ún. **márciusi ifjak** (Petőfi, Jókai stb.) a Pilvax kávéházban gyülekeztek, majd az egyetemi ifjúságot összegyűjtve Landerer nyomdájában kinyomtatták a „Tizenkét pont”-ot és a „Nemzeti dal”-t.
  - Délután a Nemzeti Múzeumtól a Városházára, majd a Helytartótanácschoz vonultak, kikényszerítve a forradalom elismerését (és az egyetlen politikai fogoly, Táncsics Mihály szabadon engedését). Este a Nemzeti Színház a „Bánk bán”-t adta.
- A forradalom követeléseit a „Tizenkét pont” foglalta össze:
  - Ez tartalmazta az ellenzéki liberális követeléseket az **alkotmányos monarchia** kialakítására: a felelős kormányt, a népképviseleti országgyűlést és a független igazságszolgáltatást.
  - A polgári társadalom megtérítését szolgálta a jogegyenlőség, a közteherviselés és a jobbágyfelszabadítás követelése.
  - Végül tartalmazott **nemzeti-függetlenségi** követeléseket is: **nemzetőrség** felállítását, a magyar haderő hazarendelését, **nemzeti bank** alapítását és az Erdélyvel való egyesülést.
  - Aktuális forradalmi követelések voltak: a **cenzúra** eltörlése (sajtószabadság) és a politikai foglyok szabadon engedése.
- A király nevében István nádor kinevezte Batthyány Lajost miniszterelnöknek, aki koalíciós kormányt állított össze:
  - Legtöbb tagja ellenzéki liberális volt: **Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Deák Ferenc** és Klauzál Gábor.
  - De tagja volt a centralista Eötvös József, a konzervatív-liberális Széchenyi István, a konzervatív Esterházy Pál és a pártón kívüli Mészáros Lázár is.

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

Az áprilisi törvények

- Az új kormány legsúrgősebb feladata az ellenzéki követelések törvénybe foglalása volt, amit az országgyűlés elfogadott, majd április 11-én a király is szentesített. Ezekkel az áprilisi törvényekkel született meg a polgári, alkotmányos Magyarország.
- A végrehajtó hatalom az uralkodó által kinevezett, ám az országgyűlésnek felelős kormány kezébe került.
  - Az uralkodó rendelkezései csak miniszteri ellenjegyzéssel voltak érvényesek.
- A törvényhozás szerve a kétkamarás országgyűlés:
  - Az országgyűlési ciklus három éves lett, de minden évben volt ülés.
  - Az országgyűlést nem lehetett feloszlatni a költségvetés és a zárszámadás elfogadása előtt.
- A választójog népképviseleti lett: vagyoni-jövedelmi, illetve műveltségi cenzushoz kötötték.
- Magyarország és Erdély egyesült, közös országgyűléssel és kormánnyal.
- Kimondták az arányos közteherviselést.
- Kimondták a jobbágyszabadságot elhalasztott állami kárpótlással:
  - Kötelezővé tették a közös területek (erdő, legelő) felosztását.
  - A majorság a földesúr birtokában maradt, akkor is, ha azon zsellérek bérleltek parcellákat.
  - A jobbágyszabadság kedvező volt. A szűkebb Magyarország területén azonban végre is hajtották, így itt a parasztság támogatta a kormányt később, a szabadságharc során is.
  - Erdélyben azonban a végrehajtás késsett (az uniós kimondása ellenére nem volt még a magyar kormány fennhatósága alatt), Horvátországban a helyi hatóságok hajtották végre, a Határörvidéken pedig eleve nem volt jobbágyság, ezért ezeknek a területeknek a nem magyar nyelvű parasztsága szembefordult a magyar forradalommal.
- Eltörölték a tizedet.
- Kimondták a sajtószabadságot.
- Az áprilisi törvények nem kérdőjelezték meg a birodalmi egységet:
  - Elismerték a had- és külügyet közösnek, de nem gondoskodtak közös intézményrendszerrel (pl. közös hadsereggel).
  - A pénz- és vámügyet nem tekintették közösnek, de megegyezésre törekedtek.
- A nemzetiségeknek jogegyenlőséget kínált, de autonómiát nem (kivéve Horvátországot).
- Emiatt összekapcsolódott az udvar törekvése a birodalmi egység megőrzésére a nemzetiségek autonómiaigényével.

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

A szabadságharc kirobbanása és sikerei

- A szabadságharc a **forradalom** eredményeit visszavonni akaró udvar, és az azokat védelmező magyar kormány fegyveres konfliktusa volt, de a nemzetiségek lázadásával kezdődött:
  - A szerbek önálló Vajdaságot követeltek, és júniustól fegyveres felkelésbe kezdték.
  - **Horvátország** a Magyarországgal való egyenrangúságot követelte.
  - Az udvar az európai forradalmak kifulladását kihasználva követelte az önálló magyar had- és pénzügy feladását.
- Ezekre reagálva Magyarország megkezdte az önálló haderő, a **honvédség** felállítását, és ennek fedezésére az önálló papírpénz-kibocsátást.
- 1848. szeptember 11-én **Jellasics** horvát **bán** megtámadta Magyarországot:
  - A magyar kormány felbomlott, **Kossuth** új végrehajtó intézményt szervezett, az Országos Honvédelmi Bizottmányt.
  - Eltörölték a **majorsági** födeket béről **zsellérek adóját** (szőlődézsma), biztosítandó a parasztság támogatását.
- 1848. szeptember 29-én Pákozdnál Móga János csapatai megállították **Jellasicsot**, aki **Bécsbe** menekült.
  - Október 6-án újabb forradalom tört ki **Bécsben**, ezt azonban **Windischgrätz** csapatai leverték, majd a későn beavatkozó Mógát is visszasorították (schwechati csata).
  - December 2-án az udvar lemondatta az erélytelen V. Ferdinándot, és **Ferenc József** ültette a trónra (1848–1916). Magyarország nem ismerte el a trónváltást.
- **Windischgrätz** csapatai támadást indítottak Magyarország ellen, a visszavonuló magyar erők élére **Kossuth** Móga helyett **Görgei Artúrt** nevezte ki.
  - Pest–Budát harc nélkül feladták, a bevonuló **Windischgrätz** elfogatta a tárgyalni akaró **Battyányt**.
  - Az **országgyűlés** és a Honvédelmi Bizottmány **Debrecenbe** menekült.
  - **Görgei** (Kossuth tiltakozása ellenére) a **Felvidéken** keresztül vonult vissza, közben kiképezve és feltöltve sereget, valamint megosztva a császári erőket.
- Erdélyben kezdetben a császári csapatok és a román felkelők győztek:
  - Egy ideig csak a Székelyföldön folytatódott az ellenállás.
  - **Kossuth** egy lengyel veteránt, **Bem János**et küldte Erdélybe, aki 1849 márciusára legyőzte ellenfeleit, a román felkelőknek büntetlenséget ígérve.
- 1849 elejére a magyar erőket a Tisza vonalához összpontosították:
  - **Görgei** serege áttörte a Branyiszkói-hágót és leereszkedett az Alföldre.
  - A szerb felkelés legyőzése után északra vonultak Damjanich János csapatai.
  - A Tiszántúlon Klapka György állított fel új csapatokat.
- 1849. február 26–27-én az összevont seregek élére kinevezett fővezér, Dembinski Henrik vereséget szenvedett **Windischgrätz-től**. **Kossuth** a tisztikar nyomására kénytelen volt **Görgeit** kinevezni Dembinski helyébe.
- A **tavaszi hadjárat** célja a császári erők bekerítése volt, az átkaroló hadműveletek azonban nem jártak sikerkel:

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

- Első szakaszában a Tisztától a Dunáig üzték vissza a császáriakat (pl. **isaszegi csata, április 6.**)
- Második szakaszában a Dunántúl is felszabadult.
- A császáriak kiüzése után a **honvédsereg** megostromolta és május 21-én visszavette Budát.

A Függetlenségi Nyilatkozat és a nemzetiségi törvény

- Ferenc József 1849 márciusában adta ki az olmützi **alkotmányt**, ami Magyarországot a birodalom egyik korlátozott **autonómiájú** tartományává nyilvánította.
  - A törvényhozást kül-, had-, pénz- és gazdasági ügyekben egy felállítandó birodalmi gyűlés, míg a bel-, igazság- és oktatásügyben a tartományi gyűlések (pl. a magyar **országgyűlés**) végezték volna.
  - A végrehajtó hatalmat pedig a császár által kinevezett, nem felelős kormány gya-korolta volna.
- Az olmützi alkotmányra válaszul az országgyűlés **1849. április 14-én** kiadta a Függetlenségi Nyilatkozatot:
  - Kimondták a Habsburgok trónfosztását, és ezzel együtt Magyarország függetlenségét a birodalomtól.
  - Kossuth ezzel egyben a megegyezés lehetőségét akarta elvágni, kényszerítve a magyar politikusokat a szabadságharc továbbvitelére.
  - Az államforma kérdése nyitva maradt (királyság vagy köztársaság): **Kossuthot** kormányzó elnökké nyilvánították, ő pedig Szemere Bertalant nevezte ki miniszterelnöknek.
  - Nagyhatalmi támogatást is reméltek, de Nagy-Britannia és Franciaország az erő-egyensúly felborításától tartva nem akarta meggyengíteni a **Habsburg Birodalmat**.
- A nemzetiségi vezetőket is elkeserítette az olmützi **alkotmány**, kijózanította a magyar katonai sikert és megegyezésre buzdította a forradalmi **emigrációt**. Ennek eredménye lett a fegyverszünet és a **nemzetiségi törvény** (határozat), ami az alábbi pontokban kedvezett volna a nemzetiségeknek:
  - Az országos szervek (**országgyűlés**, kormány) nyelve a magyar marad.
  - A **vármegyék** a nemzetiségek nyelvén is működhetnek.
  - A községek a helyi többség nyelvén működnek.
  - Az igazságszolgáltatás anyanyelven történik.
  - Az oktatás és az **egyház** nyelvét az adott közösség határozza meg.
- Mindez azonban már megkésett, hiszen **Ferenc József I.** Miklós orosz cártól kért segítséget.

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

A szabadságharc bukása

- A magyar haditerv a császári erők legyőzése volt az orosz erők bevonulása előtt. Görgei Komáromnál, Kossuth viszont Szegedenél akarta összevonni a magyar csapatokat.
- Utóbbi elköpzelés győzött, pedig ez lehetetlenné tette a császári és orosz erők egyesülésének megakadályozását:
  - Görgei harcolva vonult vissza, az oroszok gyors benyomulása miatt újra a Felvidéken keresztül. Ezzel időt veszített, Dembinski pedig nem várta be Szegedenél.
  - Dembinski csatát vállalt Haynauval, az új császári fővezérrel Temesvárnál és veszített.
  - Bem erdélyi serege felfelmorzsolt (pl. segesvári csata). Bem maga megérkezett Temesvárra, átvette a fővezérséget, de megsebesült.
- Az egyetlen harcképes sereg Görgeié volt:
  - Kossuth lemondott, és Görgeire ruházta a teljhatalmat, majd emigrált.
  - Görgei 1849. augusztus 13-án Világosnál letette az oroszok előtt a fegyvert.
- A vereség oka a fegyveres túlerő, Oroszország beavatkozása volt. Így is a magyar forradalmi kormány tartott ki legtovább, mivel csak itt jött létre nemzeti egység a forradalom mellett. Kossuth azonban Görgeit vádolta árulással, bűnbakot kreálva belőle (vidini levél).
- A vereséget megtorlás követte:
  - Haynau október 6-án kivégeztetett Aradon tizenhárom honvéd tábornokot, Pesten pedig Batthyányt.
  - További kivégzések, bebörtönzések következtek, a honvédeket kényszersorozták a császári seregre.
  - Haynaut nemzetközi nyomásra 1850-ben menesztették, de 1851-ben az olmützi alkotmányt is visszavonták. Ezzel létrejött a neoabszolutizmus.

7.3. A kiegyezés és a dualizmus

12.

A kiegyezéshez vezető út. A kiegyezés tartalma és értékelése

A Bach-korszak

- A neoabszolutizmus 1850–59 közti korszakát az osztrák belügyminiszter nevéről Bach-korszaknak nevezzük (miniszterelnököt Ferenc József nem nevezett ki).
- Új közigazgatást vezettek be:
  - Külön tartományként kezelték Magyarországot, Horvátországot, Erdélyt és a Szerb Vajdaságot.
  - Megszüntették a vármegyék és városok önkormányzatát, helyettük öt központilag igazgatott kerületet állítottak fel.

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

- Bevezették az osztrák polgári törvénykönyvet.
- Egységes osztrák oktatási rendszert vezettek be, és előnyben részesítették a német nyelvet.
- Az 1853-as úrbéri pátens lezártja a **jobbágyszabadságot**, de minden földbirtokosnak, minden parasztnak előgedetlen voltak:
  - A kárpótlás elhúzódott, megnehezítve ezzel a **nemesség** kezében maradt birtok (a volt **majorság**) modernizációját.
  - Mivel a **majorság** a földbirtokosok tulajdonában maradt, a **zsellérek** nem lettek ottani bérlemeényeik tulajdonosaivá.
- A gazdasági fellendülés azonban folytatódott: segítette a belső vámok eltörlésével létrehozott birodalmi piac, a tőkebeáramlás, a vasútépítés és a **tőkés mezőgazdaság** kialakulása.
- A modernizációt (a gazdaság, a közigazgatás, az oktatás és az igazságszolgáltatás területén) azonban egy elnyomó hatalom hajtotta végre, ráadásul az intézkedések javát már a forradalmi kormány is tervbe vette.
- A rendszerrel szembeni ellenállási formák egymást erősítették. Fegyveres ellenállásra nem volt esély, de a kísérletek fenntartották az udvar veszélyérzetét.
- **Kossuth Lajos** és a szabadságharc politikai és katonai vezetőinek egy része a verességtől az **Oszmán Birodalomba** emigrált, ahonnan később Nagy-Britanniába távozhattak.
  - **Kossuth az emigrációban** kezdettől fogva annak a lehetőségét kereste, hogy Magyarország elszakadhat a **Habsburg Birodalomtól**.
  - Elképzélése szerint Magyarország, Horvátiá, Szerbia, Románia (és esetleg külön országként Erdély) alkothatná a **Dunai Konföderációt**, melynek tagállamai belügyekben önállóak lennének, de had- és külügyeiket közösen intéznék a teljes egyenjogúság alapján.
  - A terv nem számolt a külpolitikai realitásokkal: Nagy-Britannia a fennálló helyzetet védte, Oroszország viszont az **Oszmán Birodalom** rovására terjeszkedett volna.
  - A terv nem oldotta meg a nemzetiségi kérdést sem, hiszen Magyarország továbbra is soknemzetiségű ország maradt volna, jóllehet a kisebbségek vezetői autonómiát követeltek a szabadságharc alatt.
  - **Szerbia** és **Románia** saját **nemzetállami** léltét akarta megteremteni, és nem kívánt egy államszövetség részévé válni.
- A **Deák Ferenc** vezette **passzív ellenállás** hívei nem működtek együtt a kormánnyal: nem vállaltak hivatalt, kibújtak az adófizetés alól.
- Kiindulópontjuk az áprilisi **törvények** voltak. Deák ugyanakkor szükségesnek tartotta a birodalom fennmaradását, mert ez örizhette meg a soknemzetiségű Magyarországot, és védelmet biztosított Németországgal és Oroszországgal szemben.

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

A kiegyezés előzményei

- 1859-ben a Habsburg birodalom vereséget szenvedett III. Napóleontól (Solferino), ezzel kiszorult Itáliából. Ferenc József menesztette Bachot. Az utód, Schmerling feladata a megegyezés keresése volt.
- Mivel az emigráció másik célja a nagyhatalmi támogatás megszerzése volt a fegyveres harc újraindításához, ezért 1859-ben III. Napóleonnal, 1866-ban pedig Bismarckkal vették fel a kapcsolatot, és szerveztek önkéntes Magyar Légiót.
  - A nagyhatalmak egyikének sem volt célja a Habsburg Birodalom széthullása, így ezek a próbálkozások kudarcot vállottak.
- Az 1860-as októberi diploma és az 1861-es februári pátens helyreállította a tartományi önkormányzatokat, így Magyarországét is, de fenntartotta az egységes birodalmat.
  - A kül-, had-, pénz- és gazdasági ügyek a közös birodalmi törvényhozás és korábban kezében lettek volna, a tartományok csak a bel-, igazság- és oktatási ügy felett rendelkeztek volna.
  - Az összehívott magyar országgyűlés elutasította ezt a rendezést.
  - A vita az elutasítás módjában volt: Deák feliratban, azaz Ferenc Józsefet királynak elismerve, míg Teleki László határozatban akarta ezt megtenni. Deák javaslata győzött.
- 1861–65 között a provizórium (ideiglenesség) korszaka következett:
  - Ferenc József belátta, hogy a birodalom csak Magyarországgal kiegyezve maradhat nagyhatalom.
  - A magyar nemesség belefáradt a passzív ellenállásba, és megijedt, hogy kimarad az ország modernizációjából.
- 1865-ben Deák az ún. húsvéti cikkben a magyar alkotmányosságért cserébe elfogadhatónak tartotta a közös had- és külügyet.
  - Ferenc József Schmerlinget leváltva újra összehívta a magyar országgyűlést.
  - 1866-ban a Habsburgok Poroszországtól is vereséget szenvedtek (Königgrätz), kiszorulva a német egységből: a megegyezés kényszere tovább erősödött.
- 1867-ben a Pragmatica Sanctiot alapul véve létrejött a kiegyezés: Ferenc Józsefet megkoronázták, Magyarország miniszterelnöke pedig Andrassy Gyula lett.

A kiegyezés tartalma és értékelése

- A kiegyezéssel létrejött a dualista állam, az Osztrák–Magyar Monarchia, melyet két alkotmányos monarchia, az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság alkotott.
- Helyreállt a magyar alkotmányosság az áprilisi törvényekből kiindulva:
  - Népképviseleti országgyűlés, cenzusos választójog és felelős kormány.
  - Helyreállt az ország egysége is: Erdélyt és a Szerb Vajdaságot visszacsatolták, Horvátország újra társország lett.
- Rendezték a közös ügyeket, amelyek a közös uralkodón kívül összekötötték a két államot:

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

- Közös hadsereg és diplomáciai testület jött létre.
- Csak a fentiek fedezésére szolgáló pénzügy lett közös.
- A három **közös ügyet** közös miniszterek irányították.
- A közös miniszterek ellenőrzésére, és a közös költségek megvitatására a két állam törvényhozása egy-egy delegációt jelölt ki.
- A **kiegyezés** reális kompromisszum volt, de éppen ezért több kérdésben az uralkodónak az **alkotmányos** államokban szokatlanul nagy hatalmat hagyott meg:
  - Ő irányította a közös hadsereget.
  - A **közös ügyekre** nagy befolyással volt (pl. miniszterek kinevezése), mivel a delegációk nem képeztek komoly ellensúlyt.
  - Magyarországon előszentesítési joggal rendelkezett: a kormány csak általa előre jóváhagyott törvényjavaslatot terjeszthetett elő az **országgylésnek**. (Ausztriában rendeleti kormányzásra is volt lehetősége.)
- Míg az eddig részletezett politikai **kiegyezés** korlátlan időre szolt, a **gazdasági kiegyezést** tízévente újra kellett tárgyalni:
  - A közös költségek 70%-át Ausztria, 30%-át Magyarország viselte.
  - Közös vámterületet alkotott a két ország.
  - Közös **jegybankkal** és pénzzel rendelkeztek.
  - Összehangolták az **adó-**, mérték-, közlekedési és hírközlési rendszerüköt, de ezek a két állam külön kezelésében maradtak.
- A **kiegyezés** értékelése a korszak egészén végighúzódó probléma maradt: a politikában a fő választóvonalat elfogadása vagy elutasítása, az ún. közjogi kérdés jelentette.
  - A politikai elit **Deák** vezette többsége támogatta, ök alkották a korszak kormány-pártját Deák-párt, Szabadelvű Párt, majd Nemzeti Munkapárt néven.
  - Az ellenzék (Függetlenségi Párt) viszont ellenezte: a **közös ügyek** rendszerének felszámolásával és a **gazdasági kiegyezés** felmondásával perszonálunióvá alakították volna Magyarország és Ausztria kapcsolatát.
  - Mivel ehhez Ferenc József sosem járult volna hozzá, meg kellett akadályozni a kormányra kerülésüket. Mivel a közvélemény jelentős része függetlenségpárti volt, a korszakban nem csökkentették a **cenzust** (szük maradt a választópolgárok csoportja) és fenntartották a **választások** manipulálására alkalmas **nyílt szavazás** intézményét. Ezzel a kormánypárt leválthatatlanná vált.
  - A függetlenségi politikusok egy része ezért egyesült a kormánypárttal, így jött létre Tisza Kálmán vezetésével a **Szabadelvű Párt**.
  - Kossuth természetesen elutasította a **kiegyezést**. Deáknak címzett ún. **Cassandra-levelében** úgy érvelt, hogy az önálló hadügy feladása visszalépés az áprilisi törvényekhez képest és megpecsételi Magyarország sorsát. (Ennek az érvelésnek nemileg ellentmond a **Dunai Konföderáció** létrehozására tett javaslata.)

7.4. Társadalmi és gazdasági változások a dualizmus korában

Gazdasági változások a dualizmus korában. A magyar polgárosodás társadalmi, gazdasági jellegzetességei, sajátosságai. Népek, nemzetiségek (pl. zsidók, németek) szerepe a modernizációban. Etnikai viszonyok és a nemzetiségi kérdés a dualizmus korában

A gazdaság fejlődése

- A gazdasági fejlődés kerete a közös birodalmi piac (közös vámhatár) és a közös pénz, a Wekerle Sándor pénzügyminisztersége alatt aranyalapra helyezett korona volt.
- A tőke nagy része külföldről érkezett a jogállamiság megtérítése után:
  - A legtöbb **nagybank** külföldi tőkével jött létre, mellettük a takarékszövetkezetek gyűjtötték a megtakarításokat.
  - Megalakult a tőzsde.
- Kiemelt állami feladat volt az infrastruktúra fejlesztése:
  - A vasútépítést az állam a kamatbiztosítással támogatta: amennyiben a vasúttársaság az első években nem lett volna nyereséges, akkor a befektetett tőke kamatát az állam kifizette.
  - Később a vasúttársaságok felvásárlásával létrehozta a Magyar Államvasutakat, Baross Gábor minisztersége idején.
  - Új hidak épültek, kiépítették a fiumei kikötőt, szabályozták a Tiszát.
- A mezőgazdaság fejlődése látványos, de ellentmondásos volt. Súlya a nemzetgazdaságon belül az iparosodás következtében ugyan csökkent, de Magyarország még mindig **agrárországnak** számított.
  - A termelés növekedett, de egyre inkább csak a birodalmi piacra termelt, mert külföldön az amerikai és orosz búza versenyképesebb volt.
  - Növekedett a termőterület a folyószabályozás és a vetésforgó elterjedése miatt.
  - A gabona túlsúlya mellett növekedett a burgonya, kukorica és cukorrépa termeszése. Az állattenyésztésben fajtaváltásra került sor (hagyományos magyar fajták helyett nyugatiak).
  - Folytatódott a gépesítés, és megkezdődött a műtrágya felhasználása.
  - Uralkodó maradt a nagybirtok túlsúlya. Mellette rengeteg törpebirtok volt, mivel az ipar nem szívt fel az összes paraszti munkaerőt.
- Az ipar látványos fejlődést mutatott a tőke beáramlása, az olcsó munkaerő és az állami fejlesztési politika hatására:
  - Húzóágazat kezdetben az élelmiszeripar volt: malomipar, cukor- és szeszgyártás.
  - A hagyományos nehézipart (bányászat, kohászat, gépgyártás) a vasútépítés és a gőzgépgyártás látta el hatalmas megrendelésekkel.

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

- Kialakultak az iparvidékek. A feldolgozható nyersanyagkincsre települt az északkeleti (Kassa, Miskolc) és a délkeleti (Hunyad, Szörény), a piac és a munkaerő közelségére pedig a **budapesti**.
- A birodalmi piac nagyobb lehetőségeket, de nagyobb versenyt is jelentett a magyar vállalatok számára. Ezért a kormány adókedvezményekkel segítette a Magyarországon még ismeretlen, modern technológiával működő üzemek létrejöttét.
- A gépgyártásban a legfejlettebb technikai színvonalon álló nagyvállalatok jöttek létre (pl. **Ganz Ábrahám** gépgyára), melyek világszínvonalú technikai fejlesztésekre is képesek voltak (pl. **Bánki Donát** porlasztója).
- Az 1890-es években Magyarországon is megjelent az elektronikai ipar (**Kandó Kálmán** villanymozdonya, Déry Miksa, Bláthy Ottó és Zipernowsky Károly transzformátora), a vegyipar (pl. gyógyszergyártás) és az autó- és repülögépgyártás. Megkezdődött a hírközlés modernizációja is, melynek bizonyítéka Puskás Tivadar telefonközpontja volt.
- A textilipar az erős osztrák–cseh verseny miatt csak a 20. század elején futott fel, főleg a Dunántúlon.

A polgárosodás és a modernizáció sajátosságai

- A periféria többi országához hasonlóan Magyarországon is **torlódó társadalom** alakult ki: a modern társadalmi rétegek nem váltották fel a hagyományosakat, hanem melléjük torlódtak. A hagyományos rétegek a korszakban számbeli többségben voltak, és mintaadónak is számítottak, a **polgárosodás** így felemás módon zajlott.
- A társadalmi modernizációban jelentős szerepet játszott a hazai nénetség és zsidóság:
  - A városi német polgárok az új tulajdonosi csoportok, illetve a növekvő létszámú értelmiség bázisát adták. **Asszimilációs** igyekezetük és sikereik ugyanakkor megteremtették a kapcsolatot köztük és a **nemesi eredetű rétegek (dzsentri)** között is.
  - A korszakban bevándorolt, német nyelvű **szakmunkások** képezték a magyar munkásosztály gerincét, és vezető szerepet játszottak a kibontakozó munkásmozgalomban is (**Szociál demokrata Párt**).
  - A hazai zsidóság megszabadulva a jogi korlátoktól (pl. földbirtoklás tilalma, kijelölt lakóhelyek, tiltott foglalkozások) és kihasználva képzettségi előnyét (az írni–olvasni tudás vallási előírás) vezető szerepet játszott a kereskedelem, a szolgáltatások, a pénzügyletek és a szabad foglalkozású értelmiségi pályák (ügyvéd, orvos, előadóművész) területén.
  - Többségük az **asszimilációra** törekedett, ennek egyik vezéralakja volt **Lőw Emáuel**. Az igyekezetet a korszak befogadó **nacionalizmus** alapvető jóindulattal fogadta, de megjelentek a zsidóságot idegen eredetű vetélytársnak tekintő **antiszemita** gondolatok is.

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

A nemzetiségi törvény és a horvát kiegyezés

- A nemzetiségi törvényt 1868-ban Eötvös József kezdeményezésére fogadták el:
  - A törvény szerint Magyarországon politikai szempontból egyetlen **nemzet** létezik, a magyar politikai **nemzet**, melynek egyenjogú tagjai az ország bármely nyelvű lakosai.
  - Az egyes nyelvi közösségeket a törvény nemzetiségeknek nevezi, egyenjogúságukat pedig akként kívánja biztosítani, hogy megteremti az anyanyelvhasználat lehetőségeit.
  - Az **államnyelv**, és ezáltal az **országgyűlés** és a kormány nyelve a magyar maradt.
  - A nemzetiségek szabadon használhatták anyanyelvüket a magánéletben, sőt az állami szervekhez is fordulhattak anyanyelven.
  - Az alsószintű közigazgatás és igazságszolgáltatás a helyi nyelveken működött.
  - Az alsó- és középfokú oktatás anyanyelven történhetett, ha az iskola fenntartója úgy döntött (az államnak kötelessége volt nem magyar tanítási nyelvű iskolákat is alapítani), a felsőoktatás viszont magyar nyelvű maradt.
- A nemzetiségi törvény Európában páratlan módon **liberális** volt, de a gyakorlat nem minden követte ezt:
  - A nemzetiségi nyelvű középiskolák száma folyamatosan csökkent.
  - A magyar nyelv tanítását a nemzetiségi iskolákban is kötelezővé tették (**Apponyi-féle iskolatörvény**). Ez a törvény kiváltotta a nemzetiségek tiltakozását, ugyanakkor eredménytelen maradt, hiszen a nemzetiségek zöme nem tudott magyarul.
- Horvátországgal 1868-ban kötötték meg a **horvát–magyar kiegyezést**:
  - **Horvátországnak** saját **országgyűlése** (szábor) és kormánya (a **bán** vezetésével) volt, ez intézte a bel-, igazság- és oktatásügyet.
  - Emellett képviselőket küldött a magyar **országgyűlésbe** is, és a magyar kormányban is volt a horvát ügyeknek külön minisztere, hiszen itt intézték a pénz- és gazdasági ügyeket. (Illetve ezen keresztül volt **Horvátországnak** beleszólása a **dualista** állam **közös ügyeibe** is.)
  - **Horvátországban** a horvát lett az **államnyelv**.
  - Ennek ellenére fennmaradt a Magyarországgal való egyenrangúság követelése: **Horvátország** egyesítve a többi délszláv terüettel legyen a **Monarchia** harmadik alkotóeleme (trializmus).
  - Fiumét nem csatolták **Horvátországhoz**, a horvátok ezt is sérelmeztek.

A nemzetiségek helyzete

- A dualista korszakban a magyarság aránya nőtt, a **Horvátország** nélküli ország területén többségbe került:
  - Mivel a magyarlakta területeken hamarabb indult az **ipari forradalom**, itt nagyobb volt a természletes népességnövekedés.

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

- A kivándorlók elsősorban a szegényebb nemzetiségi peremterületek lakói voltak, míg a bevándorlók a magyarokhoz **asszimilálódtak**.
- A városokban természetes **asszimiláció** folyt: a németek, zsidók és szlovákok nagy számban váltak magyarrá.
- A nemzetiségek vezető rétegét a **liberális** nemzetiségi törvény nem elégítette ki, politikai **nemzetként** való elismerésükkel és ezzel területi **autonómiát** követeltek.
- A gazdasági fejlődéssel a nemzetiségi polgárság és értelmiség is erősödött, de a **vagyoni-jövedelmi census**, illetve a **nyílt szavazás** miatt az országgyűlésben alig volt képviselőjük.
  - A románok ezért a passzivitást választották (nem szavaztak), amivel erősítették a fennálló helyzetet.
  - Erősödtek a konfliktusok az oktatásügyben, hiszen az államhatalom magyarnak számított.
- A román és a szerb nemzetiségi mozgalom számított erősebbnek:
  - A saját vallás (**ortodox**) és a területi különállás hagyománya (**Határörvidék, Erdély**) miatt.
  - Valamint az erősödő anyaország (**Románia, Szerbia**) támogatását is élvezték.
  - Kezdetben Magyarországon belüli **autonómiát**, a 20. század elején már a **Monarchia** föderalista átalakítását (egyenrangú tartományokat) követelték, végül a világháború alatt eljutottak az elszakadás gondolatához.
- A szlovák nemzetiségi mozgalom az önálló iskolákért folytatott küzdelmet. A németek és ruszinok körében ekkor még nem jelentkezett önálló mozgalom.
- A zsidóság nem nemzetiségnék, hanem vallásfelekezetnek számított:
  - Miután elértek az **egyenjogúságot** (az izraelita is bevett vallásnak számított), felgyorsult az **asszimiláció**.
  - Népességtroddenás zajlott a körükben, és Galiciából a kedvező jogi és gazdasági környezet miatt bevándorlás is folyt: a zsidók aránya növekedett.
  - A gazdasági modernizáció során különösen sokan és sikeresen helyezkedtek el polgári (kereskedelem, bankok) és értelmiségi pályákon.
  - Részben ezzel magyarázhatóan megjelent a modern **antiszemizmus**: a modernizáció által társadalmi helyzetükben magukat fenyegetve érző csoportok a zsidóságban vetélytársat, sőt akár problémáik okozóját látták. Ennek csúcsa a tiszaeszlári vérvád volt (rituális gyerekgyilkossággal vádoltak meg hamisan zsidókat, de a bíróság felmentette őket).
- A cigányság jelenléte is feltűnőbbé vált:
  - Létszámauk ekkor még alacsony volt, a népességtroddenás nem indult meg, de a **romániai rabszolga-felszabadítás** után (1855–56) a bevándorlás növekedett.
  - Megkezdődött a letelepedés a falvak peremén, de mivel korábban nem voltak **jobbágyok**, földbirtokuk sem volt.
  - Az iparosodás miatt a vándormesterségekre egyre kevesebb szükség volt, megélhetésüket egyre inkább a vándor kiskereskedeleм biztosította.

8. A világháborúk kora (1914–1945)

8.1. Az első világháború és következményei

10.

Az első világháború (hadviselők, frontok, a háború jellege). Az első világháborút lezáró békerendszer

A hadviselő felek

- A háborút kirobbantó szövetségi rendszer a központi hatalmak voltak: Németország, Osztrák–Magyar Monarchia, Török Birodalom, Bulgária.
  - Alapja az 1882-ben kötött hármas szövetség: Németország, a Monarchia és Olaszország védelmi szövetsége Oroszország és Franciaország ellen.
  - A háborút azonban Németország és a Monarchia kezdeményezte, Olaszország erre hivatkozva kezdetben nem csatlakozott.
  - A Török Birodalom az Oroszországgal szemben meglévő ellentétele miatt csatlakozott még 1914-ben.
  - Bulgária Szerbiának akart visszavágni, de csak 1915-ben, a biztos győzelem reményében csatlakozott.
- A másik hatalmi tömb az antant volt: Franciaország, Oroszország, Nagy-Britannia, Belgium, Japán, Olaszország, Szerbia, Románia, Görögország, USA.
  - Alapja az 1907-ben kötött hármas antant: Franciaország, Oroszország és Nagy-Britannia szerződése. Csak Franciaországot és Oroszországot kötelezte egymás védelmére Németországgal és a Monarchiával szemben, Nagy-Britannia csupán barátsági és a gyarmati érdekeltségeket elhatároló szerződésekkel kapcsolódott a másik két hatalomhoz.
  - Belgiumot Németország stratégiai okokból lerohanta, Nagy-Britannia erre hivatkozva üzent hadat.
  - Japán Németország távol-keleti érdekeltségeit akarta megszerezni, ezért csatlakozott még 1914-ben, de az európai küzdelembe nem avatkozott be.
  - Olaszország 1915-ben fordult szembe korábbi szövetségeseivel: a Monarchia olaszlakta területeire és balkáni befolyásra törekedett.
  - Románia 1916-ban csatlakozott Erdély megszerzésének reményében, Görögország pedig 1917-ben Bulgária és Törökország ellenében.
  - A legnagyobb jelentőségű az USA 1917-es csatlakozása volt: Oroszország kiválasztása után ez döntött el a háborút.

A frontok

- Az első világháború **1914–18** között zajlott a **központi hatalmak** és az **antant** közt, leginkább Európában, de a **gyarmati** területeken is. Kirobbantásának ürügye Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös szarajevói meggyilkolása volt **1914. június 28-án**. Egy hónappal később, **1914. július 28-án**, emiatt üzent hadat a **Monarchia Szerbiának**.
- A legnagyobb erőket igénybe vevő, és a háborút eldöntő összecsapások a nyugati fronton zajlottak:
  - 1914-ben a német csapatok lerohanták Belgiumot, benyomultak Franciaországba, de a francia-brit erők a **Marne**-nál megállították őket. Németország célja a **két-frontos háború** elkerülése, Franciaország gyors legyőzése lett volna. A **villámháborús** elképzelés azonban megbukott, **állóháború** alakult ki.
  - 1916-ban a német erők Verdun-nél, a britek pedig a **Somme**-nál indítottak támadást, de az óriási veszteségek ellenére a **frontvonal** jelentősen nem változott.
  - 1918 tavaszán újra a németek támadtak (csapaterősítések érkeztek a megszünt keleti frontról), de az amerikaiakkal megerősített **antanterők** visszaverték őket. Nyáron az **antantcsapatok** támadtak, áttörték a **frontot**, és véget vetettek a háborúnak (fegyverszünet: **1918. november 11., Compiègne**).
- A keleti front volt a leghosszabb, ezért itt nem alakult ki **állóháború**:
  - 1914-ben az orosz erők betörtek **Németországba** (Kelet-Poroszország) és a **Monarchiába** (Galícia), de minden helyen megállították őket.
  - 1915-ben a német és osztrák–magyar erők áttörték az orosz **frontot**, és elfoglalták a **cári Lengyelországot** és a **balti államok** területét.
  - 1916-ban újra az oroszok támadtak, **Románia** belépéseihez az **antantcsapatok** betörtek Erdélybe is. Német erők átcsoportosításával visszaverték őket (ezzel azonban a **Monarchia** teljesen **Németország** alá rendelődött).
  - 1917-ben kitört az orosz forradalom. Az utolsó orosz támadás összeomlott, a németek óriási területeket szálltak meg, ezzel az első világháború itt véget ért.
- A **balkáni front** története valójában két külön eseménysor volt:
  - A **Monarchia** már **1914**-ben lerohanta **Szerbiát**, de a támadás az oroszok galíciai betörése miatt megakadt. 1915-ben Bulgária csatlakozásával aztán legyőzték **Szerbiát**.
  - 1918-ban a francia–brit–olasz–szerb–görög erők legyőzték a törököket, a bolgárokat, majd az osztrák–magyar erőket (fegyverszünet: **1918. november 3., Padova**).
- Az olasz **front Olaszország** 1915-ös belépéseihez kötődően jött létre az olasz–osztrák határon (**Isonzo, Doberdo**), és döntően **állóháború** volt.
  - 1917-ben az osztrák–magyar erők törtek át a **frontot**, és nyomultak a Piaveig, ahonnan 1918-ban az olasz–brit–francia–amerikai csapatok verték vissza őket.
- A fentiekhez képest csekély erők ütköztek össze a többi **fronton**:
  - A **Török Birodalom** a Kaukázusban orosz, **Egyiptom** határán és Dél-Irakban pedig brit erőkkel harcolt, és szenvedett tölük vereséget. 1915-ben a britek meg-

próbálták elfoglalni Gallipolit, de kudarcot vallottak. (A háború alatt zajlott le az örmény népirtás.)

- A német gyarmatok az anyaországtól elzárva sorban megadták magukat.
- Az angol flotta blokád alá vette Németországot. Mind az 1914-es helgoland-i, mind az 1916-os jütlandi kitörési kísérlet kudarcot vallott. Németország 1917-ben korlátlan tengeralattjáró-háborút hirdetett, ami kiprovokálta az USA belépéset.

A háború jellege, jellemzői

- A háborút kirobbantó Németország villámháborúra készült: Franciaország gyors lerohanása után Oroszországot is békére akarta kényszeríteni. Nagy-Britannia beavatkozása azonban kiegyenlítette az erőviszonyokat, állóháború alakult ki, amit aztán az USA belépése döntött el.
- Az állóháború azt jelentette, hogy a két szembenálló sereg lövészárkokba ásta be magát, védelemre rendezkedett be. A frontvonalaik áttörése csak hatalmas erőfölény nyel volt lehetséges, és mindenkorban iszonyú veszteségeket okozott.
- A háborúban bevetett modern fegyverek (tank, repülőgép, harci gáz) még nem bizonyultak döntő jelentőségűnek.
- A háború elhúzódásával fontosabbá vált a gazdaság teljesítőképessége és a háboruszág türöképessége:
  - Az állam mindenütt beavatkozott a termelésbe (hadigazdaság, tervgazdaság), és a közszükségi cikkek elosztásába (jegyrendszer).
  - Az államok eladósodtak, infláció keletkezett.
  - Részben a brit blokád miatt a központi hatalmak forrásai hamarabb kimerültek.
  - Az USA hitelei segítették az antantot, de egyben érdekelte is tették az USA-t az antant győzelmében.
- A háború minden korábbinál nagyobb mértékben vette igénybe a hadviselő országok lakosságát és anyagi forrásait. Ez azért volt lehetséges, mert a nemzetállamok kiakulásával a lakosság zöme azonosult állama céljaival, azaz nem államok, hanem nemzetek háborújának láttá az eseményeket.

Nagyhatalmi érdekek a béketárgyalásokon

- Az első világháborút lezáró békérövidítés célja a háborút kirobbantók megbüntetése mellett egy olyan igazságos rendezés volt, ami hosszú távra biztosítja a békét. A valóságban azonban a hatalmi érdekek érvényesültek.
- Franciaország célja Németország katonai és gazdasági meggyengítése volt.
  - Emellett Közép-Európában akart létrehozni egy francia befolyási övezetet, amely egyben el is szigetelné egymástól a meggyengített Németországot és a meggyengült Oroszországot, távol tartva a bolsevizmust Európától.
- Nagy-Britannia fenn akarta tartani a hatalmi egyensúlyt, azaz nem akarta Franciaország túlzott megerősödését Németország rovására.

- De ennél is fontosabb volt gyarmatbirodalmának növelése.
- Olaszország az olaszlakta területeket és balkáni befolyást akart.
  - Ez utóbbit szövetségesei tagadták meg tőle, mivel Olaszország katonai teljesítménye nem volt meggyőző, és a területet már francia barát kis államoknak ítélték.
- Oroszország a forradalom és a polgárháború következtében elszigetelődött, még 1918 elején különbékét kötött Németországgal, és a békétárgyalásokon sem vett részt.
- Japán megszerezte a távol-keleti német gyarmatokat, a többi kérdésben érdektelennek mutatkozott.
- Az USA elnöke, Wilson a hatalmi viszonyok teljes átrendezésére törekedett: tizennégy pontja a vesztesekkel kötött méltányos békét, és az amerikai kereskedelemi befolyást biztosította volna.
  - Általános leszerelést indítványozott.
  - Megszüntette volna a titkos diplomáciát, és nem akarta elismerni a háború előtt és alatt kötött titkos szerződéseket.
  - Kimondta a hajózás és a kereskedelem teljes szabadságát.
  - Megkezdte volna a gyarmati rendszer átalakítását, a gyarmati népek önrendelkezésének növelésével.
  - Helyreállította volna a megszállt országok szuverenitását, újra létrehozta volna Lengyelországot, visszaadta volna Franciaországnak Elzász-Lotaringiat, és Olaszországnak juttatta volna Dél-Tirolt és Triesztet.
  - Az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom népeinek „szabad fejlődést” ítélt, amit a nemzeti kisebbségek vezetői függetlenségnek, a magyar és török vezetés viszont csak autonómiának értelmezett.
  - A béke biztosítása érdekében létrehozta volna a Népszövetséget.
  - Mivel szövetségesei a terveket elutasították, az USA kivonult a békétárgyalásokról. (Később különbékét kötött a vesztes államokkal.)
- A veszteseket nem hívták meg a békétárgyalásokra, csak a végén ismertették velük a kész tényeket.
  - Németországot tekintették a háború okozójának, ezért szigorú feltételeket szabtak. A német közvélemény ezt igazságtalannak érezte, amit csak megerősített a tény, hogy Németország a keleti fronton nyert, és a nyugatban is csak az USA hadba lépése után szenvedett vereséget.
  - Az Osztrák–Magyar Monarchia gyakorlatilag felbomlott a békétárgyalások idejére. A győztesek szerint történelmi szerepe az európai hatalmi egyensúlyban véget ért, hiszen a háborúban Németország alá rendelődött, és a meggyengült Oroszország ellensúlyozására sem volt rá szükség többé.
- A nagyhatalmak sokszor hivatkoztak a nemzetek önrendelkezésének elvére, és a békészerződésekbe kis szövetségesek, Szerbia és Románia igényeit, valamint a cseh és a horvát emigráció elképzeléseit is beépitették.

A békeszerződések közös elemei

- A békékonferencia 1919-ben ült össze Párizsban, Clemenceau francia miniszterelnök vezetésével. Miután a győztesek megállapodtak, a veszteseket csupán aláírni hívták meg Párizs környéki kastélyokba.
- A határmódosítások oka elvileg a népek önrendelkezési joga volt: az **antant nemzetállamok** létrehozását ígértle. A valóságban a határokat a gazdasági és katonai szempontok is befolyásolták, minden a győztes, illetve a győztesek által létrehozott államok javára.
- A veszteseket **jóvátétel** fizetésére kötelezték. Ennek összegét nem szabták meg, hanem az 1920-as években nemzetközi konferenciákon döntötték róla, így a kérdés rendezése egészen 1932-ig elhúzódott, tovább mérgezve a győztesek és vesztesek viszonyát.
- A vesztes államokban megszüntették a hadkötelezettséget, és korlátozták a hadsereg létszámát és fegyverzetét.
- A vesztesek elvesztették **gyarmataikat** (gyakorlatilag csak Németországnak volt).
- Megalakult Wilson javaslatára a **Népszövetség**.
  - Tagjai a győztesek voltak, bár az USA már ebben sem vett részt. A vesztes államokat később vették csak fel.
  - A szervezet célja a világbéke megőrzése volt, ezt nem érhette el, hiszen sosem volt a tagja egyszerre valamennyi nagyhatalom.
  - A Népszövetséghez lehetett fordulni **kisebbségvédelmi** kérdésekben is: a határváltoztatások miatt más országokhoz került **kisebbségek** jogait a békeszerződések garantálták, döntőbíróul pedig a **Népszövetséget** tették meg.
  - Főbb szervei a minden tagállamot tömörítő Szövetségi Gyűlés, a nagyhatalmak állandó tagságával működő Népszövetségi Tanács, valamint a hágai Nemzetközi Bíróság voltak.

A békeszerződések főbb pontjai

- A Németországgal kötött **versailles-i** béke:
  - Elzász-Lotaringiat visszakapta Franciaország. Németország keleti tartományait az új Lengyelországhoz csatolták.
  - A Saar-vidék tizenöt évre francia igazgatás alá került, a Rajna-vidék pedig fegyvermentes (demilitarizált) övezet lett.
  - Összességében Németországot nem gyengítették meg annyira, hogy talpra ne tudjon állni, de a béke megdöbbentő és sértő volt a német közvéleménynek, fenntartotta a visszavágás hangulatát.
- Az **Ausztriával** kötött **saint-germain-i** béke:
  - Ausztriát a német nyelvű alpesi tartományokból hozták létre (elcsatolva a szlovén és olasz területeket), de a vegyes lakosságú Csehországot leválasztották. „Cserébe” megkapta Magyarország nyugati megyéit, a Burgenlandot.

- Megtiltották a csatlakozást Németországhoz (**Anschluss**), pedig a lakosság német nyelvű volt, és akarta a csatlakozást, hiszen életképtelennek hitte országát.
- A Bulgáriával kötött neuilly-i béke az Égei-tenger partvidékét Görögországhoz csatolta.
- A Törökországgal kötött sèvres-i béke:
  - Az arab területeket felosztotta Nagy-Britannia (Irak, Jordánia, Palesztina) és Franciaország (Szíria, Libanon) között.
  - Az anatóliai területekből jutatott Görögországnak, **Olaszországnak** és létrehoztak egy független Örményországot.
  - Törökországban erre felkelés tört ki. Kemal pasa modernizálta az országot és legyőzte a görögöket.
  - 1923-ban Lausanne-ben új békét kötöttek, melyben Törökország megőrizte Anatoliát.

Az új államok

- A Párizs környéki békék átszabták Európa térképét, egy sor új állam jött létre:
  - Oroszországból kivált Finnország és a balti államok (Észtország, Lettország, Litvánia)
  - Oroszország, Németország és a Monarchia területeiből létrehozták Lengyelországot, de a keleti határát csak a Szovjet-Oroszországgal vívott külön háborúban tudta elismertetni.
  - Ausztria cseh tartományaiból és a Felvidékből létrejött Csehszlovákia. Ekkor ide tartozott Kárpátalja is.
  - Románia kétszeresére nőtt Erdély, a Bánát, a Kelet-Tiszántúl, valamint az Oroszországtól visszaszerzett Besszarábia bekebelezésével.
  - Létrejött a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (a későbbi Jugoszlávia): Szerbiához és Montenegróhoz csatlakozott Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Ausztriától Szlovénia, valamint ide csatolták a magyar Délvidéket.
- Az új államok csak névleg voltak **nemzetállamok**, valójában nagy számban éltek területükön **kisebbségen** az addigi uralkodó **nemzetek tagjai** (magyarok, németek, oroszok). Csehszlovákia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság pedig eleve sok-nemzetiségi állam volt, bár előbbi cseh, utóbbi szerb vezetés alá került.

8.3. A fasizmus és a nemzetiszocializmus

13.

A náci Németország legfőbb jellemzői

A náci ideológia

- Adolf Hitler a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt ideológiáját **nemzetiszocializmusnak** nevezte, azaz a **nemzeti eszmét** ötvözte az állami irányítású gazdaságpolitikával és a **liberális demokrácia** elutasításával:
  - A **nácik** munkahelyteremtést ígértek. Megkülönböztették a magasabb rendűnek tartott termelő munkát (mezőgazdaság, ipar) a csupán mások munkáján élősködő tevékenységektől (kereskedelem, pénzügyletek). Az összes németet a „valódi” termelésbe akarták bevonni.
  - Ezzel párhuzamosan korlátozni akarták a nagytőkét: a **szabad versenybe** beavatkozva a kisvállalkozásokat támogatták.
  - A magántulajdon viszont védték. Ezért, valamint internacionalizmusa miatt élesen szembehelyezkedtek a **kommunizmussal**, és a munkásmozgalom összes irányzatával.
  - A paraszságot a német **nemzet** alapjának tartották. Földet ígértek a parasztoknak, erre azonban a szűk Németországban nem volt lehetőség. Ezért beszélít Hitler a „keleti élettér” megszerzéséről, azaz a lengyel és orosz területek meghódításáról.
  - A **nácik** elutasították a **liberális demokráciát**: a szabadságot veszélyesnek tartották a **nemzeti értékek**re nézve, a **demokráciát** korruptnak és lassúnak. A **nemzet** vezetését a **Führerre**, a kiválasztott vezérre, természetesen magára **Hitlerre** bízták volna.
  - Elutasították a **versailles-i békét**. Követelték Németország nagyhatalmi státuszának helyreállítását, illetve a jogot, hogy valamennyi német a Nagynémet Birodalomban élhessen (**Ausztria** csatlakozása, cseh és lengyel területek megszerzése stb.).
  - A legvisszataszítóbb eleme a **náci** ideológiának a **fajelmélet** volt. Az emberiséget különböző fajok halmazának látták, melyek közül az árja faj volt a legfelsőbb rendű (ide tartoztak a németek és más germán népek), mik a zsidóság parazita, élősködő fajnak számított. Mint ilyet veszélyesnek, sőt kiirtandónak ítélték meg. Ez az **antiszemizmus** vezetett a világháború alatt a **népirtáshoz**, a **holokaust-hoz**.
- A **nácik** és Hitler kiválóan alkalmazta a modern **tömegpropagandát**:
  - Kihasználta a rádió és a film kínálta lehetőségeket.
  - Tömegszervezetté tették a **náci pártot**, illetve annak társszervezeteit, pl. a félkatonai jellegű barnainges SA-t (rohamosztag), majd a mindenkorban a helyébe lépő feketeinges SS-t (védőosztag).

Hitler hatalomra jutása

- Az első világháborút Németország elvesztette, a békészerződés pedig hatalmas felháborodást keltett a lakosság körében.
  - A szigorú feltételek (területek elcsatolása, jóvátétel, leszerelés) Németország kizárolagos felelősséget hangsúlyozták, sérthetők a nemzeti büszkeséget és fokozták a háborús nyomort.
- A háborús nélkülvilágok, az élelmiszerhiány, az infláció, a hazatérő katonák munkanélkülisége és a fronton megtapasztalt egyenlőség és erőszak, valamint a béke miatti csalódás Németországban is forradalmi hangulatot teremtett.
  - Az 1918-as forradalom megszüntette a császárságot, kikiáltották a köztársaságot.
  - 1919-ben a kommunisták megpróbálták fegyverrel átvenni a hatalmat, de a szociáldemokrata kormány a hadsereg segítségével levezte a felkelést.
  - Ezzel párhuzamosan szélsőjobboldali szervezetek is alakultak. Kísérletet tettek az elcsatolt területek megtartására, és felléptek a kommunisták ellen.
  - Összességében a weimari köztársaság (nevét az alkotmány megszövegezésének helyszínéről kapta) instabil és népszerűtlen demokrácia volt.
- Az egyik szélsőjobboldali párt a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) volt, melynek vezetője **Adolf Hitler** lett.
  - A párt 1923-ban Münchenben puccsot kísérlett meg a bajor tartományi kormány ellen (sörpuccs), de vezetőit elfogták és bebörtönöztek.
  - Hitler a börtönben írta meg programadó „Harcom” (Mein Kampf) című könyvét.
  - A börtönből szabadulva a tömegpropaganda és a félkatonai szervezetek (SA, SS) segítségével aktív pártszervezésbe fogott, ennek következtében a náci lett a szélsőjobboldal vezető pártja.
- A világgazdasági válság Németországban is hatalmas társadalmi feszültséget okozott.
  - Mind a kommunisták, mind a náci párt megerősödött.
  - A kommunistákat azonban a társadalom többsége az 1919-es események miatt elutasította, a nácikat viszont a nemzeti érdekek hangsúlyozása népszerűvé tette.
  - Az 1932-es választásokon a náci párt győzött, de többségi kormányt csak más jobboldali pártokkal koalícióban tudott alakítani. Hindenburg köztársasági elnök csak hosszas huzavona után nevezte ki Hitleret 1933-ban kancellárnak (miniszterelnöknek).
  - A parlament épületét (Reichstag) egy örült felgyújtotta. A merényletet ürügyül használva Hitler új választásokat írt ki, majd a kommunisták szavazatokat megsemmisítette, őket gyanúsítva a gyújtogatással.
  - A parlamenttől kicsikart a felhatalmazási törvényt, amely alapján a kormány rendletekkel is irányíthatja az országot. Ezzel kezdődött meg a totális diktatúra kiépítése.

A náci totális állam

- A korszak több államát, így a fasiszta Olaszországot, a sztálinista Szovjetuniót és a náci Németországot is szokás **totális diktatúrának** nevezni. Ez arra utal, hogy nemcsak diktatórikus volt az állam működése, de az élet minden területére kiterjesztette befolyását, a magánélet gyakorlatilag megszünt.
- A **náci totális állam** az 1933-as hatalomátvétel után épült ki, és a második világháborús vereség vetett véget neki 1945-ben.
- Politikai értelemben **pártállamról** beszélhetünk:
  - A többi párt megszüntetésével **egypártrendszer** alakult ki: csak a náci párt működött.
  - A parlamentáris **demokrácia** megszünt. Nem tartottak több **választást**, a parlament bábintézményé vált.
  - A kormány felelőssége a felhatalmazási törvény következtében (és az országgyűlési **választások** elmaradásával) megszünt, teljhatalommal rendelkezett.
  - A **párt** már nem politikai érdekképviseleti intézmény volt, hanem az állam szerve: az elit automatikusan párttaggá vált, karriert csak így lehetett csinálni.
- Az állam irányítása alá vonta a gazdaságpolitikát:
  - A magántulajdon fennmaradt, de az állam szabályozta a termelést.
  - Felszámolta a **szakszervezeteket**.
  - Hatalmas állami megrendelések segítségével felszámolták a **munkanélküliséget**. Így épültek a német autópályák, de újra fellendült a hadiipar is, ami egyben az újra felfegyverkezést szolgálta.
- Tovább bővült a **társadalombiztosítás**, az állam aktív szociálpolitikát folytatott.
  - Az állami megrendelések és a szociális helyzet javulása népszerűvé tette a náci rendszert.
  - Ugyanakkor az állam teljesen eladósodott (ezt a helyzetet a második világháborúban Európa királása „oldotta meg”).
- A **náci ideológia** hivatalossá és kizárolagossá vált (az árja faj és a német nép ideológiája):
  - Kizárolag a **párhoz** kötődő társadalmi szervezetek működtek (ifjúsági szervezetek, nőmozgalom, ágazati szervezetek, félekatonai szervezetek stb.), ezekben a tagság viszont gyakorlatilag kötelezővé vált.
  - Megszünt a **sajtószabadság, cenzúra** működött. A tudományos élet is pártirányítás alá került: a **fajelméletet** is „tudományos bizonyították”. A művészeti területeken csak a hivatalos ízlésnek megfelelő műveket türték meg, a többit üldözték.
  - Hivatalos állami politikává vált az **antiszemizmus**. A hatalomátvétel után megkezdődött a zsidók állami szolgálatból való nyugdíjazása, illetve a bojkottfelhívások a zsidó üzletek ellen. 1935-ben az ún. nürnbergi törvényekben a zsidókat megfosztották állampolgárságuktól, kötelező zsidó névhasználatot írtak elő, sőt a vegyes házasságokat is megtiltották. Ezzel megszünt a polgári jogegyenlőség. 1938-ban az ún. kristályéjszakán országos pogrom zajlott: szervezetten pusztított

ták a zsidó tulajdont, és bántalmaztak a zsidókat. Ettől kezdve már az életük sem volt biztonságban.

- Bár a második világháborúig a **náci** rendszer népszerű maradt, hatalmukat a terror alkalmazásával is erősítették:
  - Létrehozták a politikai rendőrséget (Gestapo).
  - A **náci** félkatonai szervezetek, az SA, majd az SS állami szervekké váltak, de továbbra is ideológiai alapon működtek.
  - A politikai ellenfelek ún. **koncentrációs táborokba** kerültek (baloldali politikusok, szakszervezetek, papok stb.). A háború idején ezekbe a táborokba hurcolták a zsidókat is.

8.4. A kommunista diktatúra

13.

A kommunista ideológia és a sztálini diktatúra a Szovjetunióban

Az orosz forradalom és a bolsevik hatalomátvétel

- Az első világháborút követő forradalmi hullám **Oroszországból** indult ki:
  - **Oroszország** ugyan nagyon gyorsan fejlődött a második **ipari forradalom** idején, de még így is jelentősen le volt maradva a nyugati hatalmakhoz Képest. A hadigazdaságra való áttérés az orosz gazdaságot viselte meg legjobban.
  - **Torlódó társadalmában** a nyugatihoz Képest élesek voltak a társadalmi feszültségek (szervezkedő **munkásság** a nagyvárosokban, földnélküli parasztság vidéken).
  - Nem volt **alkotmányos** berendezkedés, polgári szabadságjogok, így nem volt olyan intézményrendszer (**pártok, szakszervezetek, parlament**), amely a követelések törvényes úton jeleníthette volna meg.
- 1917-ben megszaporodtak a sztrájkok és tüntetések, végül februárban kitört a forradalom. **II. Miklós cár** lemondásával kettős hatalom alakult ki: az Ideiglenes Kormány és a spontán szerveződő **szovjetek** (munkástanácsok).
  - A **Lenin** vezette **bolsevikok (kommunisták)** a permanens forradalom megvalósítására láttak lehetőséget, azaz a **polgári forradalmat proletárforradalommá** akarták változtatni.
- Az Ideiglenes Kormány népszerűsége csökkent, mivel elmaradt a földosztás és a németek áttörték a **frontot**, és óriási területeket szálltak meg.
- 1917. november 7-én (a régi ortodox orosz naptár szerint október 25-én) a **bolsevikok** katonai hatalomátvételt hajtottak végre **Szentpéterváron** és **Moszkvában**, ezzel magukhoz ragadva az ország vezetését.
- A puccsot a második szovjetkongresszus elő időzítették, kész helyzetet teremtve:
  - A hatalom elvileg a **szovjetek** kezébe került. A törvényhozás szerve a szovjetkongresszus lett. Ennek Központi Végrehajtó Bizottsága nevezte ki a Népbizto-

sok Tanácsát, azaz az új kormányt. A valóságban nem érvényesült sem a választások szabadsága, sem a hatalom megosztása: diktatúra alakult ki.

- Földosztást hajtottak végre: kárpótlás nélkül kisajátították a birtokokat és kiosztották a parasztoknak.
- Békétárgyalásokat kezdtek a németekkel. 1918-ban nagy területi veszteségek árán kiléptek a háborúból.
- Az állam átvette a gazdaság irányítását, a kialakult rendszert hadikommunizmusnak is neveztek:
  - Először a **bankokat**, bányákat és a közlekedést **államosították**, később azonban több lépésben az egész nagyipart és kereskedelmet.
  - Kisajátították a külföldi tulajdonat és felmondták a **hitelek** visszafizetését. Ezzel **Oroszország** elzárkózott a világgazdaságtól.
  - A parasztokat beszolgáltatásra kötelezték, az alapvető cikkeket pedig jegyrendszer segítségével osztották ki a városokban.
- 1918-ban összeült a még az Ideiglenes Kormány által összehívott Alkotmányozó Gyűlés. Mivel nem volt hajlandó elismerni a **bolsevik** hatalmat, feloszlatták.

A Szovjetunió létrejötte

- A **bolsevik** hatalomátvételt többéves polgárháború követte, melyből végül a **bolsevikok** kerültek ki győztesen, kihasználva, hogy ellenfeleik egymással is harcoltak:
  - A nagyobb városokban a polgári forradalom védelmében felkelésekre került sor.
  - A régi rendszer hívei (a fehérek) a déli és a keleti területekről indítottak támadást, de ők az egész forradalmat, így a februári polgári forradalmat is ellenségnak tekintették.
  - Néhány nemzet elszakadt **Oroszországtól**, Finnország és a **balti államok** békésen, **Lengyelország** háború során. A Kaukázs, Közép-Ázsia és a Távol-Kelet elszakadása azonban ideiglenesnek bizonyult.
  - 1918-ig a **központi hatalmak**, utána az **antant** avatkozott be (**intervenció**), jó részt a fehérek támogatására, de kudarcot vallottak.
- A hadikommunizmus csak tovább rontotta a gazdaság teljesítőképességét, így fokozódott a **bolsevik** hatalommal szembeni ellenállás (pl. kronstadtzi matrózlázadás):
  - **Lenin** meghirdette az új gazdaságpolitikát (NEP): visszaállították a magántulajdonat a kisiparban és kiskereskedelemben, nagyobb teret engedtek a piacnak és a pénzforgalomnak.
  - A váltás ideológiai vitákat váltott ki, hiszen visszalépést jelentett a **kapitalista** termelési mód felé.
- 1922-ben alakult meg hivatalosan a **Szovjetunió**, amely elvileg független, kilépési joggal rendelkező köztársaságok szövetsége volt, valójában viszont **kommunista** orosz birodalom.

A sztálini diktatúra

- A Lenin 1924-es halálát követő hatalmi harcból Sztálin került ki győztesen, száműzte, majd meggyilkoltatta ellenfelét, Trockijt.
- A sztalinista Szovjetunió is **totális diktatúra** volt, az élet minden területére kiterjedt az állam ellenőrzése és befolyása.
- Politikai értelemben **pártállamról** beszélhetünk:
  - A többi párt megszüntetésével **egypártrendszer** működött: csak a **kommunista párt** működött.
  - Oroszországban tehát létre sem jött a parlamentáris **demokrácia**. A választások formálisak voltak, így a parlament szerepét betöltő szovjetkongresszus bábintézmény volt. A kormány, a Népbiztosok Tanácsa teljhatalommal rendelkezett.
  - A **párt** már nem politikai érdekképviseleti intézmény volt, hanem az állam szerve: az elit automatikusan párttaggá vált, karriert csak így lehetett csinálni.
  - A **szakszervezetek** a párt társszervezetévé váltak, gyakorlatilag népjóléti intézményekként működtek.
- Kiépült a **társadalombiztosítás**, az állam aktív szociálpolitikát folytatott.
  - Az iparfejlesztés elsőbbsége miatt azonban az életszínvonal nem javult, a rendszert csak erőszakkal lehetett fenntartani.
- A **sztálini ideológia** hivatalossá és kizárolagossá vált (a munkásosztály ideológiája):
  - Kizárolag a **párthoz** kötődő társadalmi szervezetek működtek (ifjúsági szervezetek, nőmozgalom, ágazati szervezetek, szakszervezetek stb.), ezekben a tagság viszont gyakorlatilag kötelezővé vált.
  - Megszünt a **sajtószabadság**, **cenzúra** működött. A tudományos élet is pártirányítás alá került: a **kommunizmus** világszerte küszöbön álló győzelme „tudományos ténynek” számított. A művészletekben csak a hivatalos ízlésnek megfelelő műveket türték meg, a többit üldöztek.
  - Hivatalos állami politikává vált az osztályharc. A **Szovjetunió** támogatta és egyben irányította a világ **kommunista** mozgalmait: ezért hozták létre a Kominternt. Az elzárkózás és a **propaganda** annyira sikeres volt, hogy a **Szovjetunió** elnyerte a nyugati baloldali értelmiség rokonszenvét.
  - **Sztálin** körül **személyi kultusz** épült ki. Mindent elleptek képei és szobrai, mindenhol rá hivatkoztak.
- A rendszer fenntartója a **terror**, a megfélemlítés és erőszak volt:
  - Kezdettől fogva működött politikai rendőrség (Cseka, majd NKVD, a háború után KGB).
  - A foglyok nagy része fogolytáborokba került, az ezeket felügyelő szerv volt a **GULAG** (Büntetőtáborok Főparancsnoksága). Vitatott, hogy a táborok szerepe kizárolag a büntetés volt-e, vagy pedig a foglyok ingyen munkaereje gazdasági szerepet is játszott. A táborokban szélsőséges körülmények között milliók végeztek nehéz fizikai munkát és vesztették életüket.
  - **Koncepciói perekben**, azaz megrendezett bírósági tárgyalásokon ítélték el a rendszer ellenségeit. Egyre gyakrabban a gazdasági kudarcok bűnbakjait („sza-

botörök”), illetve a páron belüli ellenfeleket semmisítették meg így. A leghíresebb az 1936–38-as nagy tisztogatás volt, amelynek a hadsereg tisztikara is áldozatul esett.

A kommunista tervgazdaság

- Sztálin a Szovjetuniót rövid időn belül ipari nagyhatalommá akarta tenni.
  - Csak ezzel vélte biztosíthatónak azt a katonai erőt, amellyel megvédhető az egyetlen kommunista állam a kapitalista országok agressziójától, és amellyel kiviható lesz majd a világforradalom.
  - Ehhez elsősorban a nehézipar (bányászat, kohászat, fémfeldolgozás, energiatermelés) fejlesztésére van szükség.
  - Az iparosítás eszköze a tervgazdaság lett, Lenin új gazdaságpolitikáját (NEP) visszavonták.
- Az iparosításhoz azonban hiányzott a töke, a munkaerő és a technológia.
  - Ezek megszerzése érdekében a mezőgazdaságot kollektivizálták. A parasztságot arra kényszerítették, hogy a forradalom során kapott földjét, valamint állatait és eszközeit beadja a közös tulajdonú termelőszövetkezetekbe (kolhozokba).
  - Az állam magas teljesítményi kvótákat és alacsony felvásárlási árakat írt elő, a termény jelentős részét pedig exportálták. Ebből finanszírozták a külföldi technológiaink importját.
  - A földjétől megfosztott, érdektelenné vált parasztság egy része a városokba költözött, ezzel biztosítva az ipar munkaerőigényét. (Ezt a folyamatot gyorsította a mezőgazdaság kiszákmányolása.)
- A kollektivizálást csak erőszakkal lehetett megvalósítani, következményei pedig katasztrófálisak voltak.
  - A sikeres parasztokat kiszákmányolónak (**kuláknak**) minősítve külön adókkal sújtották, megfélemlítették, végül munkatáborokba, a GULAG-ra hurcolták.
  - Az állam a kolhozok gépesítését, ezáltal a termelékenység növekedését igérte. Ennek ellenkezése történt: az érdekeltség eltűnése miatt a termelékenység csökkent, az export miatt élelmiszerhiány alakult ki. **Ukrajnában** 1932–33-ban több millió halász áldozatot követelő éhínség dúlt.
- Az iparosítás központi tervezés alapján történt.
  - A korábbi termelési adatok és a vállalatok igéretelei alapján a tervhivatal elkészítette az ötéves tervet. A valóságban ez inkább Sztálin elvárásait tükrözte.
  - A tervet ezután lebontották időarányosan és az egyes termelőegységekre.
  - Az elvárás nem a terv teljesítése, hanem túlteljesítése volt. Ennek érdekében munkaversenyeket hirdettek, amelyekben elvárták a részvételt (sztahanovizmus).
  - Mindez a mennyiségi szemléletet erősítette a minőség rovására.
- A sztálini tervgazdaság iszonyatos szenvedések és áldozatok árán a Szovjetuniót a második világháború előestéjére ipari és katonai nagyhatalommá tette.

8.5. A második világháború

133

A világháború előzményei, kitörése és jellemzői. A holokauszt

A világháború előzményei és kitörése

- Hitler sosem ismerte el a versailles-i békét, ezért 1933-ban kilépett a Népszövetségből.
- 1935-ben a Saar-vidék népszavazással visszakerült Németországhoz. A békészerződést megsértve Hitler visszaállította a hadkötelezettséget.
  - Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország közös fellépése (stresai front) ugyan megismételte az **Anschluss** (Ausztria csatlakozása) tilalmát, de a fegyverkezést tudomásul vette.
- 1936-ban Hitler bevonult a demilitarizált **Rajna-vidékre**, újból megsértve a békészerződést.
  - Ekkor azonban már nem ismétlődött meg az egységes fellépés, mivel Mussolini Olaszországa elfoglalta Etiópiát, maga ellen fordítva Nagy-Britanniát és Franciaországot.
  - Németország, Olaszország és Japán megkötötte az **antikomintern paktumot**, egy szovjetellenes barátsági egyezményt.
  - Mussolini lemondott Közép-Európáról Németország javára, cserébe az afrikai és balkáni befolyásért. Ezzel létrejött a **Berlin-Róma tengely**, és lehetővé vált az **Anschluss**.
- 1936–39 között zajlott a spanyol polgárháború, amelyben Németország és Olaszország Francót támogatta, míg a Szovjetunió a köztársaságiakat.
- 1938-ban Németország magához csatolta Ausztriát (**Anschluss**). A bevonulást utólag népszavazás törvényesítette.
- Szintén 1938-ban Hitler kikényszerítette Csehszlovákiától az ún. Szudéta-vidék átadását, amit a müncheni konferencián Nagy-Britannia és Franciaország is jóváhagyott abban a hitben, hogy Hitler csak a német lakta területeket akarja egyesíteni.
  - 1939-ben német biztatásra Szlovákia kikiáltotta a függetlenségét, Hitler pedig megszállta egész Csehországot.
- Mindeközben Japán 1937 óta háborút vívott Kínával, megszállva annak tengerparti területeit.
- Csehország megszállásával világosstá vált, hogy Hitler további hódításokra tör:
  - Nagy-Britannia és Franciaország garantálták Lengyelország határait, reménykedve, hogy elriasztják Hitlert a háborútól.
  - A Szovjetunió viszont megnemtámadási szerződést kötött Németországgal 1939. augusztus 23-án (Molotov–Ribbentrop-paktum), melynek titkos záradékában felosztották maguk között Lengyelországot és a balti államokat.

- 1939. szeptember 1-jén Németország lerohanta Lengyelországot, ezzel megkezdődött a második világháború. Anglia és Franciaország ugyan hadat üzent, de nem támadott (**furesa háború**).
- A Szovjetunió hódításokba kezdett a titkos megállapodás értelmében:
  - Elfoglalta Lengyelország keleti felét.
  - Bekebelezte a balti államokat, és (az ún. téli háborúban) elfoglalta Finnország egy részét.
  - Romániától kikényszerítette Besszarábia visszacsatolását.

A háború jellege, jellemzői

- A háborút kirobbantó Németország az első világháború tanulságait levonva ismét **villámháborúra** készült.
  - Európa gyors lerohanása igazolni látszott az elköpzeléseket (pl. Franciaország gyors legyőzése). A szövetségesek (**antifasisztakoa**líció) táborának bővülése (a Szovjetunió lerohanása, az USA megtámadása) azonban újra megváltoztatta az erőviszonyokat.
  - A háború gyorsan mozgó **frontvonalakon** zajlott, emiatt azonban Európa nagy része hadszínterré vált, és a polgári lakosságot is jelentős veszteségek értek.
  - A városok romba döltek: a bombázások célpontjaivá lettek, illetve a hadseregek erődítményként használták őket.
  - A háborúban bevetett modern fegyverek (tank, repülőgép) döntő jelentőségüknek bizonyultak: a háborút leginkább az döntötte el, melyik fél volt képes nagyobb mennyiséget gyártani belőlük.
- A háború elhúzódásával fontosabbá vált a gazdaság teljesítőképessége és a háboruszág türöképessége:
  - Az állam vált mindenütt a legfőbb megrendelővé, és Európában a termelésbe is beavatkozott (**hadigazdaság, tervgazdaság**), sőt a közszükségleti cikkek elosztását is újra a kezébe vette (jegyrendszer).
  - Az államok eladósodtak, **infláció** keletkezett. Ezt Németország egy ideig a megszállt Európa kirablásával ellentételezte.
  - Földrajzi fekvésükön fogva a **tengelyhatalmaknak** okozott nagyobb nehézséget a létfontosságú nyersanyagok beszerzése. Paradox módon éppen ez a nehézség vezetett a háború kitöréséhez: Németország és Japán is hosszú távon akarta biztosítani a hódításokkal a nyersanyagokhoz való hozzáférést.
  - Az USA hadianyag-szállításai tették lehetővé Nagy-Britannia és a Szovjetunió kitartását és a szövetségesek győzelmét.
- A háború még az első világháborúhoz képest is nagyobb mértékben vette igénybe a hadviselő országok lakosságát és anyagi forrásait. minden anyagi és emberi erőforrás mozgósítását **totális háborúnak** nevezzük. Az elnevezés egyben utal a háborús célok radikalizmusára is: a **népirtásra**, a társadalom ideológiai átalakítására.

A partizánháború

- A második világháborúban a **frontok** gyorsan mozogtak, a **tengelyhatalmak** hatalmas területeket szálltak meg. Ezeken a legyőzött hadseregek maradványai, ill. ellenálló civilek tovább folytatták a fegyveres harcot. Őket nevezik **partizánoknak**.
  - A **partizánok** nem számítottak katonának, ezért nem védte őket a hadijog. Elfogásuk esetén kivégezték őket.
  - Mivel nehezen lehetett megkülönböztetni őket a civil lakosságtól, a megszállók brutális eszközökkel léptek fel ellenük (túszszedés, megtorlás), gyakran az egész települést büntették a **partizán** tevékenységről.
  - Sok helyen maguk a **partizánok** is erőszakkal kényszerítették ki a civilek együttműködését, hogy ellássák, ill. ne árulják el őket.
- A **partizánok** aktivitása összefüggött a megszállás brutalitásával: Kelet-Európában sokkal nagyobb méreteket öltött, mint Nyugaton.
  - A **Szovjetunióban** a leszakadt katonai egységekből az erdős, mocsaras terepen egész hadseregek szerveződtek, melyeket a **Vörös Hadsereg** tisztei irányítottak. Ugyanakkor főleg a nem orosz **kisebbségekből** sokan a német megszállók segéderőiként tevékenykedtek.
  - **Lengyelországban** a **partizánok** a Honi Hadseregbe szerveződtek, mely a **Londonba** emigrált kormány utasításait követte. A Honi Hadsereg az 1944. augusztusi varsói felkelésben megsemmisült.
  - **Jugoszláviában** két, egymással polgárháborút is vívó fegyveres erő harcolt a németek ellen: a **londoni emigráns kormányt** elismerő szerb csetnikek és a **Tito vezette kommunista partizánok**. Sikeressége miatt a szövetségesek utóbbiit támogatták, ennek köszönhetően **Jugoszlávia** nagy részét önerőből szabadították fel.
  - Franciaországra kezdetben inkább az együttműködés volt jellemző, de miután 1942-ben a déli területeket is megszállták a németek, itt is kibontakozott az ellenállás (maquis), amely a **De Gaulle** vezette emigrációval (Szabad Franciaország) tartotta a kapcsolatot.
  - Ezen kívül Görögországban, a háború végén pedig **Olaszországban** és **Szlovákiában** volt jelentősebb **partizán** tevékenység.

A holokauszt

- A **holokausztnak** a második világháború során, elsősorban zsidók ellen elkövetett **népirtást** nevezzük. A szó jelentése égő áldozat, mivel az áldozatok holttesteit elégették. Héber elnevezése **soá** (csapás, veszedelem, katasztrófa), romani (cigány) nyelven **porrajmos** (elpuszítás, elnyeletés).
- A háború kitörése után a zsidókat **gettókba** (kijelölt, szűk városrészekbe) költöztették, majd **koncentrációs táborokba** hurcolták. A táborok zöme a megszállt **Lengyelországban** létesült. A háború előrehaladtával a megszállt és a szövetséges országokból is **deportálták** (táborba hurcolták) a zsidókat.

- A Szovjetunió megtámadásakor a csapatok után SS-egységek vonultak, hogy felkutassák és kivégezzék a zsidókat. Ez azonban nem bizonyult hatékonynak.
- Az eredeti elképzelés a zsidóság Európából való kitelepítése volt (pl. az Uráltól keletre, de felmerülték egzotikus helyszínek is mint Madagaszkár), ez azonban a Szovjetunió elleni háború elhúzódásával lehetetlenné vált.
- 1942-ben zajlott a wannsee-i konferencia, ahol a náci illetékesek az ún. „végső megoldás” mellett döntötték:
  - A koncentrációs táborok egy részét megsemmisítő táborokká alakították, ahol gázkamrákban ölték meg az áldozatokat (ciklon B), majd a holttesteket krematóriumokban égették el.
  - A megsemmisítő táborok mind lengyel területen álltak: Auschwitz, Chmelno, Belzec, Sobibor, Treblinka, Maidanek.
  - A többi koncentrációs tábor munkatáborként működött tovább (pl. Dachau, Buchenwald, Mauthausen, Bergen-Belsen stb.)
- A holokauszт lebonyolítása egész iparaggá fejlődött:
  - A gettók kiürítése a helyi (gyakran nem német) rendőri erők feladata volt. Innen vasúton deportálták az áldozatokat elsősorban Auschwitzba.
  - Itt különválasztották a munkaképeseket a munkaképtelenektől (gyerekek, öregek, betegek). Utóbbiakat megölték, előbbieket részben más táborokba szállítva halálig dolgoztatták.
  - Az áldozatok vagyontárgyait, sőt aranyfogát és haját is hasznosították.
  - A táborok üzemeltetését az SS végezte, pénzért kölcsönözte a rabszolga munkaterőt a német iparnak.
- Az áldozatok számát csak becsülni lehet, a becslések eltérnek aszerint, hogy kiket minősítenek közvetlenül a holokauszт áldozatainak.
  - Megsemmisítették az európai zsidóság kb. felét, 5-6 millió embert. Faji alapon kiirtották még a cigányok negyedét.
  - Kisebb számban az áldozatok között voltak homoszexuálisok, kisegyházak tagjai, ellenállók, elmebetegek stb.
  - A német hadsereg a fogsgába esett szovjet katonák zömét is meggyilkolta.
  - A cinikus szervezettség, a fokozatos végrehajtás (gettő, deportálás, tábor) és az információk eltitkolása miatt az áldozatok nem álltak ellen. Kivétel csak a varsói gettó lázadása volt 1943-ban.

9. Magyarország a világháborúk korában (1914–1945)

9.1. Az első világháború és következményei

13.

A trianoni békediktátum és következményei

A trianoni békeszerződés

- 1918. őszére a Monarchia hadereje kimerült, bomlani kezdett. Ennek hatására a há-tországban ún. nemzeti tanácsok alakultak, melyek ideiglenes nemzetgyűlésekkel működve kimondták az egyes népek kiválását a birodalomból.
- Október 24-én Károlyi Mihály vezetésével megalakult a Magyar Nemzeti Tanács.
- Programja a történelmi Magyarország fenntartása volt: a nemzetiségeknek autonómiát ígért a független országon belül. Ezt azonban a szlovák, román, szerb és horvát nemzeti tanácsok elutasították.
- 1918. október 31-én zajlott az ún. őszirözsás forradalom Budapesten, mely ki-kényszerítette Károlyi miniszterelnöki kinevezését IV. Károly királytól.
- A Monarchia november 3-án fegyverszünetet kötött az antanttal (Padova), majd gyakorlatilag megszünt létezni.
- A Magyar Nemzeti Tanács kikiáltotta Magyarország függetlenségét és a köztársaságot (korabeli, forradalmi szóhasználattal: népköztársaságot), ezzel hivatalosan is megszünt a dualista Monarchia. A köztársasági elnök Károlyi lett.
- A Károlyi-kormány képtelen volt megőrizni a történelmi Magyarországot, és megbukott. Ezután 1919. március 21. és augusztus 1. között Kun Béla vezetéssével proletárdiktatúra, az ún. Tanácsköztársaság működött, mely kezdetben katonai sikereket ért el az antant szövetségesek támadásaival szemben, de aztán összeomlott.
- Utána Horthy Miklós vezetésével ellenforradalom bontakozott ki. Így alakult meg az a kormány, amivel az antant aláíratta a békeszerződést.
- A trianoni békeszerződést 1920. június 4-én írták alá Versailles-ban. Az Apponyi Albert vezette magyar békedelegáció érveit ugyan meghallgatták, de elutasították:
  - Teleki Pál ún. vörös térképe segítségével próbálták bizonyítani, hogy az etnikai alapú határhúzás szinte lehetetlen.
  - Károsnak tartották a történelmi Magyarország gazdasági egységének megszüntetését.
  - Hivatkoztak Magyarország történelmi érdemeire (az európai civilizáció védelme).

- A békeszerződés a Horvátország nélküli Magyarország területét 282 ezer km²-ről 93 ezerre, lakosságát 18 millióról 7,6 millióra csökkentette.
  - Az elcsatolt területeket Románia (Erdélyt, Tiszántúlt és Bánát keleti részét), Csehszlovákia (Felvidéket, Kárpátalját), a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (Bácskát, Bánát nyugati felét), valamint Ausztria (Burgenlandot) kapta meg.
- Magyarországgal szemben katonai korlátozásokat vezettek be:
  - Eltörölték a sorkötelezettséget.
  - 35 ezer főben szabták meg a fenntartható hivatásos hadsereg létszámát.
  - Megtiltották a modern fegyverek alkalmazását és gyártását, a meglévőket át kellett adni az antantnak.
- Magyarország is jóvátétel fizetésére kényszerült.

A békeszerződés etnikai és társadalmi hatásai

- A határhúzás csak elméletben követte az etnikai elvet:
  - A vegyes lakosságú területeken mindig az új államok javára döntötték, így azokhoz jelentős magyar kisebbség került, míg Magyarországon alig maradtak nemzetiségek.
  - Sopron kivételével sehol sem tartottak népszavazást (ott is csak utólag), azaz olyan területeket is elcsatoltak, ahol ezt a lakosság nem feltétlenül akarta.
  - A határhúzásnál gazdasági és stratégiai érvek is szerepet játszottak: az új államok szerezték meg a fontos erőforrásokat (ásványkincsek, közlekedési útvonalak), illetve jól védhető határokat kaptak (pl. Duna).
- Mindennek eredményeképp a magyar lakosság harmada a többnemzetiségű utódállamokhoz került:
  - A trianoni Magyarországot szinte minden oldalról magyar nyelvű sáv vette körül: a Felvidék déli részén, a Tiszántúlon és Észak-Bácskában.
  - Magyarországon csak a szórtan élő, kb. félmilliós német és a százeresz szlovák kisebbség maradt. Ezzel az ország soknemzetiségű jellege megszűnt.
  - Az elcsatolt területekről az elbocsátott magyar állami alkalmazottak, és részben az értelmiség is áttelepült a trianoni Magyarországra, ezzel súlyos ellátási nehézséget okoztak hazánkban.
  - Az utódállamok nemzetállami, a magyar kisebbséget elnyomó politikát folytattak: átszervezték a közigazgatást, csökkentették a magyar iskolák számát, földreform keretében az államalkotó nemzet tagjainak juttattak földet a magyar birtokosoktól.
- A magyar közvélemény a békeszerzőést igazságtalannak tartotta:
  - Ezért a magyar politika fő célkitűzése a két világháború között a béke revíziója (felülvizsgálata), vagyis az elvesztett területek visszaszerzése lett.
  - Revíziós szervezetek alakultak, a művészeti is fontos témája lett Trianon.
  - A hivatalos politika a népek önrendelkezési jogára hivatkozott, azaz békés úton, népszavazással akarta visszaszerezni a magyarlakta területeket (etnikai revízió).

- A közvéleményben azonban elterjedt elképzélés volt a történelmi **revízió**, vagy **irredentizmus**, azaz az összes elvesztett terület visszaszerzése, amihez nyilvánvalóan lehetetlen volt az utódállamok belegyezését megszerezni.

A békeszerződés gazdasági hatásai

- A békeszerződés megszüntette a történelmi Magyarország gazdasági egységét, ezzel megakasztva a fejlődést.
- Ugyanakkor valójában a **Monarchia** alkotott még nagyobb gazdasági egységet, amitől Magyarország is el akart szakadni.
- A nehézségeket nem maga a határhúzás jelentette, hanem az, hogy az új államok ellenségesek voltak, ezért Magyarországgal szemben protekcionista **védővámo-kat** létesítettek.
- A mezőgazdaság termékszerkezete átalakult:
  - Az elcsatolt területeken volt az erdők és legelők zöme, ezzel Magyarországon hiány alakult ki fában és állati termékekben.
  - Magyarországon maradt viszont a szántók zöme (bár a legjobb földet az elcsatolt **Bácskában** voltak), így jelentős gabonafelesleg jött létre, amit mindenkiéppen exportálni kellett.
- Az ipart egyszerre sújtotta a nyersanyagok és a piac elvesztése:
  - A legfontosabb bányavidékek **Romániához** és **Csehszlovákiához** kerültek.
  - A legnagyobb ipari központ **Budapest** volt, így mind a nyersanyagok beszerzése, mind a termékek eladása nehézségekbe ütközött.
- A **dualizmus** korában a vasúthálózat **Budapest** központból sugaras szerkezetben épült ki, amit a peremterületeken kötöttek össze. Utóbbiak elcsatolásával a közlekedés nehézkessé vált.
- A folyók forrásvidéke az utódállamokhoz került, így megnehezedett az árvízvédelem.
- Még torzabb lett a településszerkezet: **Budapest** óriási volt az ország méretéhez képest. A nagyvárosokat (**Pozsony**, **Brassó**, **Temesvár**, **Nagyvárad**, **Kassa**) ugyanis elcsatolták.

9.2. A Horthy-korszak

13.

16.

Az ellenforradalmi rendszer konszolidációjának legfontosabb lépései. A magyar külpolitika a két világháború között. A politikai rendszer főbb jellemzői. Társadalmi, gazdasági, ideológiai kérdések

Az ellenforradalom

- A Tanácsköztársasággal szemben két **ellenforradalmi** központ szerveződött meg:
  - Bécsben Bethlen István vezetésével jött létre az Antibolsevista Comité.

- Aradon Károlyi Gyula vezetésével egy ellenkormány alakult. A két szervezet Szegeden egyesült, ekkor lett **Horthy Miklós** a honvédelmi miniszter.
- A Tanácsköztársaság bukása után a román hadsereg megszállta az ország jelentős részét:
  - A budapesti ideiglenes kormányok nem rendelkeztek valódi hatalommal.
  - Horthy önállósította magát, megszállta a Dél-Dunántúlt, katonái a Tanácsköztársaság vörösterrorját megbosszulandó elindították a **fehérterror**: törvénytelennél gyilkolták a kommunistákat.
  - Az antant célja olyan kormány létrehozása volt, amelyik alá tudja írni a békeszerződést.
- Magyarországra küldték Clerk angol diplomatát:
  - A román hadsereget kiürítette **Budapestet**, ahova **Horthy** bevonulhatott.
  - Huszár Károly vezetésével koalíciós kormány jött létre (Szociáldemokrata Párt, Kisgazdapárt, Kereszteny Nemzeti Egység Pártja).
- Az 1920-as választásokat a Kisgazdapárt nyerte a KNEP előtt, míg az **MSZDP** a **fehérterror** miatt nem indult a választásokon.
  - Visszaállították a királyság államformáját, de a trón üresnek nyilvánították (király nélküli királyság).
  - **Horthy Miklóst** kormányzóvá (ideiglenes államfővé) választották **március 1-jén**.
  - Egy átmeneti kormány aláírta a trianoni békeszerződést.
- Horthy miniszterelnöknek nevezte ki **Teleki Pált**, hogy **konszolidálja** az ellenforradalmi rendszert:
  - A rendvédelmi törvény segítségével visszaszorította a szélsőségeseket: betiltotta a **KMP-t**, a **fehérterror** végrehajtóit viszont nem büntette meg, csupán beolvastotta a katonai és rendőri erőkbe.
  - Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter nevéhez kötődik a végrehajtott szerény **földreform**: a nagybirtokrendszert fenntartva csak nagyon kevés földet osztottak ki versenyképtelen kisbirtokok formájában.
  - A Tanácsköztársaság után fellángolt **antiszemizmust** kihasználva elfogadta a parlament a **numerus clausust**: a felsőoktatásba zsidók csak a népességen belüli arányuknak megfelelően kerülhettek be. (A törvény minden nemzetiségre és „népfajra” vonatkozott, de szándéka és eredménye kifejezetten zsidóellen volt.)
- Az ellenforradalmi rendszer teljes **konszolidációja** Bethlen István 1921–31 közti, tízéves miniszterelnökségehez köthető.
- Az új kormány kinevezésére a királypuccsok miatt került sor:
  - **IV. Károly** 1918 őszén visszavonult, de saját értelmezésében nem mondott le a trónról.
  - Az **ellenforradalom** győzelme és a királyság helyreállítása után vissza akart térti Magyarországra. Ezt azonban **Románia**, **Csehszlovákia** és a **Szorb-Horvát-Szlovén Királyság** szövetsége, a **kisantant** provokációinak tartotta, és mozgósította haderejét.
  - Az első alkalommal **Horthy** rábeszélésére **IV. Károly** távozott.

- A második királypuccsot azonban csak fegyveres erővel (ún. budaörsi csata) lehetett elhárítani.
- Teleki bizonytalan volt, elfogadta volna IV. Károly visszatérését, ezért Horthy leváltotta, és kinevezte Bethlent.

A politikai konszolidáció

- Bethlen célja a **dualizmus** korabeli politikai rendszer helyreállítása volt, mivel úgy vélte, hogy a közép-európai térségben a **demokrácia** csak a szélsőségek erősödéséhez vezethet.
- Ennek érdekében rendeleti úton korlátozta a **választójogot**:
  - Műveltségi **cenzust** vezetett be, és hosszú egy helyben lakáshoz kötötte.
  - Vidéken visszaállította a **nyílt szavazást**, ezzel a mindenkorai kormány befolyásolhatta a szavazást, és gyakorlatilag újra leválthatatlan lett.
- Létrehozta a két világháború közti korszak állandó kormánypártját, nem hivatalos nevén az **Egységes Pártot**:
  - A KNÉP képviselőinek jelentős részével belépett a **Kisgazdapártba**, átvéve az irányítást.
  - A radikális jobboldal egy sikertelen pártalapítási kísérlet után visszatért az Egységes Pártba (**Gömbös Gyula**).
- Kiegyezett a **szociáldemokratákkal**, megkötve a **Bethlen–Peyer-paktumot**:
  - Megszüntette a munkásmozgalom zaklatását, biztosította a részvételüket a politikában.
  - Cserébe elérte, hogy a **szociáldemokraták** nem szervezkedtek az állami alkalma-zottak és a parasztok körében, megmaradtak a nagyipari **munkásság pártjának**.
  - A **szociáldemokraták** vállalták, hogy politikai okból nem sztrájkolnak, és támogatják a kormány **revíziós** politikáját.
- Visszaállította, de egyben modernizálta is a felsőházat:
  - A tagok hivataluk, kinevezés vagy testületi delegálás alapján kerültek be.
  - A felsőház működése fokozta a rendszer tekintélyelvű jellegét.

A gazdasági konszolidáció

- A trianoni békeszerződés miatt szerkezetváltásra kényszerült az ország: a nyersanyag- és piachiánnal küszködő hagyományos nehézipar helyett más ágazatok fejlesztésére volt szükség.
  - Az ehhez szükséges tőke viszont hiányzott, miközben a háború, a **Tanácsköztársaság** és a román megszállás hatása sem múlt még el.
  - Ezért a kormány kezdetben a pénznyomtatással **inflációt** gerjesztett, de ez a politika hosszú távon nem volt fenntartható.
- A megoldást a **Népszövetség** hitele jelentette, de ehhez csak a békeszerződés maradéktalan teljesítése, és a **Népszövetségbe** való felvétel után juthatott Magyarország.

- Létrehozták a **Magyar Nemzeti Bankot**, ezzel létrejött a kormánytól független pénzkibocsátás. 1927-ben az értéktelenné vált koronát felváltotta a **pengő**.
- Gépesíténi kezdték a mezőgazdaságot, hogy versenyképesebbé tegyék (kedvezményes **hitelekkel**).
- Fejleszteni kezdték a textilipart, mivel a **Monarchia** megszüntével a cseh–osztrák verseny is megszűnt.
- Fejlesztették a turizmust, pl. új szállodák építésével.
- Modernizálták a közlekedést: ekkor kezdődött meg a vasút villamosítása. (Ezzel párhuzamosan egyre több településre vezették be a villanyt.)
- A gazdasági eredmények nagyvonalúbb szociálpolitikát tettek lehetővé:
  - Felszámolták az elcsatolt területekről elmenekültök nyomortanyait (vagonlakók).
  - Kiépült a **Társadalombiztosítás**, egyelőre a **munkások** körében (Országos Társadalombiztosítási Igazgatóság).
- Szintén a gazdasági eredmények, illetve a békészerződés katonai korlátozásai tettek lehetővé, hogy Magyarország a korábbinál sokkal többet költsön oktatásra: **Klebelberg Kunó** minisztersége alatt számos új iskola épült.

Bethlen külpolitikája

- **Bethlen István** külpolitikai célja a trianoni békészerződés revíziója volt:
  - Legalább a magyarok által lakott területek, de lehetőleg az egész történelmi országterület visszaszerzése.
  - A cél elérése érdekében ki kell törni a külpolitikai elszigeteltségből.
- A külpolitikai mozgástér rendkívül szűk volt:
  - Franciaország számított a békérendszer legfőbb támogatójának, de a megértőbb Nagy-Britannia sem támogatott határváltozást. A **Szovjetunió** ideológiai ellenfélnek számított.
  - **Románia, Csehszlovákia** és a **Szerb-Horvát-Szlovén Királyság** magyarellenés katonai szövetséget kötött, ez volt a **kisantant**.
- Az első sikert a **Népszövetségbe** való felvétel jelentette (1922), ez tette lehetővé a gazdasági konszolidációhoz szükséges **hitel** felvételét.
- 1927-ben **Olaszországgal** örök barátsági szerződést kötött Bethlen:
  - Mussolini kevesselt az első világháborút lezáró békében **Olaszországnak** juttatott területetetet és befolyást.
  - A **Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal** szemben területi igényei voltak, akár-csak Magyarországnak.

A külpolitikai fordulat

- A világgazdasági válság miatt megbukott **Bethlent** hamarosan **Gömbös Gyula** követte miniszterelnökként (1932–36), aki többek között a külpolitikában is fordulatot hajtott végre.
- Felvette a kapcsolatot **Hitlerrel**:

- Legföbb célja az volt, hogy a mezőgazdaság számára exportpiacot szerezzen, de emellett reménykedett a revízió támogatásában is.
- A **nemzetiszocializmus** elveivel és sikereivel Gömbös rokonszenvezett, sőt az **antiszemitizmus** is összekötő kapocs volt.
- Hitler azonban csak **Csehszlovákiával** szemben, és csak etnikai alapú revíziót támogatott.
- 1934-ben aláírta Mussolini Olaszországával és Ausztriával a római jegyzőkönyvet:
  - Ez is újabb piacot jelentett Magyarországnak, de továbbra is csak Jugoszlávia (volt Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) ellen támogatott revíziót.
  - Mivel ekkor még Mussolini és Hitler riválisok voltak, ez a szövetség egyben a Németországtól való távolságtartást is szolgálta.
- Szintén gazdasági okokból felvette a kapcsolatot a Szovjetunióval is, de ennek nem lett komolyabb külpolitikai következménye.
- 1936-ban létrejött a Berlin–Róma tengely, ezzel Magyarország a fasiszta nagyhatalmak szövetségesévé vált.
  - Franciaország és Nagy-Britannia befolyásának gyengülése lehetőséget teremtett a békérendszer revíziójára, a területek visszaszerzésére.
  - Ugyanakkor mivel ez csak Németország támogatásával tünt lehetségesnek, a térség országai között „versenyfutás” indult a németek kegyeiért.
  - Mindeközben Magyarország legfontosabb kereskedelemi partnerévé Németország vált, a német piac nélkül a magyar gazdaság összeomlott volna.
- Darányi Kálmán miniszterelnök (1936–38) tett ugyan kísérletet a német függés enyhítésére, de összességében Magyarország tovább sodródott a háború felé.
  - A bledi nyilatkozatban a **kisantant** elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát.
  - 1938-ban Darányi meghirdette a **győri programot**: Magyarország újrafelfegyverzését.
  - Az **Anschluss** eredményeképp Németország közvetlen szomszéddá és még fontosabb kereskedelmi partnerré vált.

9.3. Művelődési viszonyok és társadalom

Társadalmi rétegződés és életmód a húszas-harmincas években. Az antiszemitizmus megjelenési formái és a „zsidókérdés” Magyarországon

A társadalom

- A két világháború között is fennmaradt Magyarországon a **torlódó társadalom**: a modern társadalmi rétegek még most sem váltották fel a hagyományosakat, hanem

mellékük torlódtak. A modern rétegek aránya folyamatosan nőtt ugyan, de a hagyományos rétegek továbbra is mintaadónak számítottak, így a **polgárosodás** felemás módon folytatódott.

- A hagyományos elitcsoport még mindig a nagybirtokosoké volt:
  - Gazdasági és társadalmi vezető szerepüket megőrizték, bár több családot súlyosan érintett Trianon (**földreform** az utódállamokban).
  - Politikai szerepük azonban érezhetően csökkent, a korszak jelentős politikusai között már csak szegényebb, erdélyi **arisztokratákat** találunk (**Bethlen, Teleki**).
  - Továbbra is a többi rétegtől elkülönülve éltek kastélyaikban és palotáikban, gyermekük magánoktatásban részesültek.
- A modern elitcsoport a **nagypolgárság** maradt:
  - Gazdasági vezető szerepüket megőrizték.
  - Politikai befolyásuk tovább csökkent. Bár **Horthyval** jó viszonyban voltak, a korszak erősödő **antiszemitizmusa** miatt még inkább háttérbe szorultak.
  - Életstílusuk a nagybirtokosokéhoz hasonlított.
- A hagyományos oldal középrétege az **úri** (vagy kereszteny) **középosztály** maradt:
  - A **nemesi** származás jelentősége gyakorlatilag megszűnt.
  - Ez a réteg számitott a korszak uralkodó csoportjának, ők adták a rendszer bázisát.
  - Erősödött elzárkózásuk, különösen lefelé (a lecsúszástól való félelem miatt), és a modern polgári középosztály irányába (**antiszemitizmus**): ezért is jelent meg a kereszteny **középosztály** megnevezés.
- A modern középréteg a **polgári középosztály** maradt:
  - Számarányuk európai viszonylatban nem volt jelentős, ez mutatja a **polgárosodás** elakadását.
  - Kulturálisan szemben álltak az **úri középosztállyal**: kétségbe vonták annak szorgalmát, hozzáértését, kritizálták kapcsolatrendszerét és **nacionalizmusát**, sőt **antiszemitizmusát**.
- A **kispolgárságnak** voltak a hagyományos és a modern oldalhoz sorolható csoportjai is:
  - A modern államszervezet további bővülésével növekedett az alkalmazottak (vasutasok, postások, rendőrök, az oktatás- és az egészségügy fizikai alkalmazottai) száma is, őket a hagyományos oldalhoz sorolhatjuk.
  - A modern oldalhoz sorolható kistulajdonosok (kiskereskedők, kisiparosok) létszáma is nőtt a gazdasági fejlődés megindulásával.
- A hagyományos oldal és az egész társadalom legnépesebb rétege még mindig a parasztság volt:
  - Fő céljuk a birtok egyben tartása volt, ezért általában csak egy fiú örökölt a családban. A többiek **munkásként** vagy **kispolgárként** próbáltak elhelyezkedni.
  - A Nagyatádi-féle **földreform** felemássága ellenére erősödött a birtokos, árutermelő réteg.
- A modern oldalon helyezkedtek el a **szakmunkások**:

- Bár létszámuk folyamatosan nőtt, ez a réteg nem tudta felszívni a teljes paraszti többletet.
- Jórészt azonban alacsonyabb fizetésű **állások** jöttek létre, hiszen a nehézipar helyett a könnyüipar fejlődött, és egyre nagyobb arányban vállaltak munkát a nők is.
- A hagyományos oldal legalján helyezkedtek el a földnélküliek (agrárproletárok):
  - A nagybirtok állandó munkaerejét (uradalmi cselédek) adták, a mezőgazdasági idénymunkákat végezték.
- A modern oldal alján a városi szegények helyezkedtek el:
  - Ide tartoztak a **segédmunkások** (pl. az építőiparban), illetve a **középosztály** cseledei.

Életmód

- Magyarországon is tovább terjedtek a **második ipari forradalom** vívmányai:
  - Egyre több lett az autó, bár ez továbbra is az elit státuszszimbóluma maradt.
  - A hírközlés szinte mindenkihez eljutott: nőtt az újságok példányszáma, elterjedt a rádió, olcsó és népszerű volt a mozi.
  - Tovább fejlődött az alsóbb rétegeket is megmozgató sportélet.
  - A **középosztály** számára általánossá vált a nyaralás (főleg a Balaton északi partján).
  - Nőtt a lakások komfortfokozata (pl. elterjedt az angol WC).
- De továbbra is óriási maradt a különbség a nyugatias, polgárosult Budapest, és a hagyományos kultúrájú vidék között.

Antiszemitizmus

- A korszak egyre kirekesztőbbé váló **nacionalizmusa** és megjelenő fajelmélete a zsidóságot Európában és Magyarországon is a többségi társadalomtól elkülönülő **nemzeti** vagy faji csoportnak tartotta, kulturálisan vagy genetikailag öröklődő, kártékony tulajdonságokkal.
- A zsidóságot egyrészt azonosították a **kapitalizmussal**, pontosabban a csak haszon-szerzsre törekvő, a hagyományos termelési és tulajdonlási szerkezeteket szétromboló gazdasági jelenségekkel.
- Az **antiszemita**k szemében ezt alátámasztani látszott, hogy a gyors modernizációnak valóban voltak vesztesei, ugyanakkor a gyarapodó polgári és értelmiségi pályákon országos számarányukat messze felülmúló mértékben voltak jelen zsidók.
- Másrészt viszont azonosították a zsidóságot a **kommunizmussal** (**bolsevizmussal**) is, amely a polgári társadalmat (magántulajdon) és a **nemzetállamot** egyszerre fenyegette.
- Az **antiszemita**k szemében ezt alátámasztani látszott, hogy mind **Oroszországban**, mind Magyarországon a **kommunista** mozgalomban nagy arányban vettek részt zsidók: a **nemzeti** és társadalmi egyenlőség igérete különösen vonzónak bizonyult a ki-rekesztett, ám iskolázott **kisebbség** sok tagja számára.

- A korábbi asszimilációt célzó magyar **nacionalizmus** megváltozott: a zsidóság beolvadását veszélynek érzékelték, mert megkönnyítette és ezzel tovább fokozta volna kulturális és gazdasági „térfoglalásukat”. Az **antiszemita**k úgy vélték, hogy a csak külsőleg magyarrá váló zsidók végképp lerombolják a magyar kultúrát, társadalmat és nemzettudatot.
- Az 1920-as években ennek ellenére enyhült az **antiszemitizmus**, nem utolsósorban a gazdasági **konszolidáció** eredményeképpen. Ennek köszönhetően a **numerus clausus** is visszavonták.
- A **világgazdasági válság** társadalmi feszültségei, majd a **náci Németország** látszolagos sikere nyomán újra fellángolt Magyarországon is az **antiszemitizmus**.
- **1938-ban Imrédy Béla** miniszterelnöksége alatt fogadta el a magyar **országgyűlés** az **első zsidótörvényt**:
  - A törvény vallási alapon határozta meg a zsidóságot: zsidó az, aki izraelita vallású, vagy abból a **Tanácsköztársaság** bukása óta keresztelkedett ki.
  - Értelmiségi pályákon a zsidók aránya nem lehetett 20%-nál több.
- **1939-ben Teleki** miniszterelnöksége alatt vezették be a második **zsidótörvényt**:
  - Ez a törvény már faji alapú: zsidónak számít, akinek egyik szülöje, vagy két nagyszülöje izraelita vallású volt, függetlenül attól, hogy ö maga milyen vallású.
  - A közsolgálatból elbocsátották a zsidókat.
  - A felsőoktatásban és az értelmiségi pályákon csak 6% lehetett a zsidók aránya (ennyi volt kb. az országos arányuk).
  - Felfüggesztették az ipar- és kereskedelmi engedélyek kiadását zsidóknak, amíg a zsidó iparosok és kereskedők aránya 6% alá nem csökken.

9.4. Magyarország a második világháborúban

16.

Magyarország háborúba lépése és részvétete a Szovjetunió elleni harcokban. Magyarország német megszállása és a nyilas hatalomátvétel. A holokauszt Magyarországon

Magyarország a második világháborúban

- **Németország 1941. június 22-én** megtámadta a **Szovjetuniót**.
  - Románia kezdettől fogva részt vett a hadjáratban, ami aggasztotta a magyar vezetést (lehetetlenné válna a további országgyarapítás).
  - mindenki gyors német győzelmeket várt, ezért valószínűnek tűnt, hogy kis áldozattal lehet érdemeket szerezni.
  - Kapóra jött Kassa ismeretlen repülők általi bombázása **június 26-án**: erre hivatkozva Magyarország megtámadta a **Szovjetuniót**. Ezzel végleg feladták **Teleki** politikáját, a fegyveres semlegességet.

- Magyarország igyekezett csak kis erőket bevetni:
  - A gyorshadtest indult a Szovjetunióba, de pár hónap múlva ezt is hazarendelték.
  - Ezután csak megszálló erőket bocsátottak a németek rendelkezésére (**Ukraina**).
  - 1942-ben megnőttek a német veszteségek, így **Hitler** felszólította a szövetségeseit is a komolyabb részvételre. **Bárdossy László** elrendelte a 2. magyar hadsereg ki-szállítását. Ezen már nem változtatott az sem, hogy **Horthy** leváltotta, és **Kállay Miklóst** nevezte ki a helyére.
- A 2. magyar hadsereg **Sztálingrádtól** északra, a **Don-kanyarban**, **Voronyezs** térségében foglalt állást.
  - A védelmi vonal túl hosszú volt, a magyar haderő pedig felszerelésében, ellátásában és fegyverzetében is elmaradt a szovjet hadseregtől.
  - **Sztálingrád** bekerítéséhez azonban a szovjet erők **1943 januárjában** itt törték át a **frontot**, elsőrre a magyar, román és olasz erőket.
  - A magyar hadvezetés (Jány Gusztáv) parancsai értelmetlen áldozatokat követeltek, és tovább súlyosbították a helyzetet.
  - A 2. hadsereg több tízezer halottat veszített, fegyverzete elpusztult, ezért újraszervezésre haza kellett szállítani.
- A **döni** katasztrófa világossá tette, hogy Magyarország érdeke a háborúból való kilépés. **Kállay hintapolitikába** kezdett: a német szövetség mellett titokban felvette a kapcsolatot Nagy-Britanniával.

A német megszállás

- Németország megtudta, hogy Magyarország titokban felvette a kapcsolatot Nagy-Britanniával:
  - A magyar kilépést megelőzendő a német hadsereg megszállta az országot **1944. március 19-én**.
  - **Horthy** ekkor **Németországban** volt hivatalos látogatáson, hazatérése után azonban nem tiltakozott nyilvánosan, nem mondott le, ezzel mintegy törvényesítette a megszállást, és így részt vállalt az utána következő rémtettek felelősségeből.
- Német nyomásra **Kállay** helyett Sztójay Döme lett a miniszterelnök:
  - Ellenzéki politikusok letartóztatásával, ellenzéki pártok és lapok betiltásával gyakorlatilag felszámolta a parlamentáris rendszert.
  - Kiküldte az 1. magyar hadsereget a **frontra**, a Kárpátok előterébe.
- 1944 augusztusában a szovjet erők elértek **Romániát**, amely erre átállt a szövetségek oldalára.
  - A **tengelyhatalmak** gyengülését látva **Horthy** leváltotta Sztójayt és Lakatos Gézát nevezte ki miniszterelnöknek.
  - Mivel **Románia** ellenséggé vált, a magyar haderő kísérletet tett Dél-Erdély elfoglalására, amit azonban a román és szovjet erők visszavertek.
  - Magyar békedelegáció indult **Moszkvába**, és megállapodtak a fegyverszüneti egyezményről.

- 1944. október 15-én Horthy rádióüzenetben tudatta, hogy Magyarország kilépett a háborúból.
  - A kiugrás azonban nem volt előkészítve, a hadsereg nem kapott parancsokat, így a háború folytatódott. (Csak Dálnoki Miklós Béla állt át pár ezer emberével.)
  - Horthyt fiának elrablásával megzsarolták, így másnap visszavonta nyilatkozatát, és átadta a hatalmat Szálasi Ferencnek.
- Szálasi és a nyilaskereszesek uralma a totális háborút jelentette: Magyarország összes erőforrását hadba kívánták venni egy már elvesztett és értelmetlen küzdelemben: végleg kiszolgáltatva az országot a náciknak.

A háború vége Magyarországon

- Magyarország 1944. szeptembertől 1945. áprilisig volt hadszíntér, ez alatt az idő alatt a szovjet, és a velük szövetséges román, bolgár és jugoszláv erők legyőzték és kiszorították a német és magyar csapatokat.
- Az ország területén három jelentősebb hadművelet zajlott:
  - 1944. októberében Debrecen mellett volt a világháború második legnagyobb tankcsatája: a németek sikeresen tartóztatták fel a szovjet előrenyomulást, amíg kiürítették a Balkánt.
  - 1944. decemberében bezárt az ostromgyűrű Budapest körül. Hitler parancsára Budapestet erőként védték. A sikertelen kitörési kísérletre csak az ostrom végén került sor. 1945. február 13-án szabadult fel a főváros.
  - 1945. márciusában a németek Székesfehérvár környékén sikertelen ellentámadást hajtottak végre.
- Mivel az ország területén végigsöpört a front, a veszteség óriási volt:
  - Az összes emberveszteség (a megnagyobbodott országterületen) meghaladta az egymillió főt. Ennek fele a holokausztban, negyede katonaként, negyede pedig civilként (pl. a bombázásokban, utcai harcokban) halt meg.
  - Több százezer ember került hadifogságba, illetve hurcolták el kényszermunkára („malenkij robot”) a szovjet csapatok.
  - Megsemmisült az összes híd, felrobbantották a síneket, vasúti csomópontokat. Előbb a német, majd a szovjet csapatok elvitték a vasúti szerelvényeket és a gyákok gépeit. Budapest jó része romba dölt. Elpusztult az állatállomány zöme.
- Mivel a szovjet hadserege véget vetett a nyilas rémuralomnak, az eseményt felszabádításnak is szokás nevezni. Ugyanakkor ezzel vette kezdetét a kommunista diktatúra kiépítése, ezért jogos a megszállás elnevezés is.
- Még a hadműveletek vége előtt, a szovjet zónában Debrecenben 1944. december 21-én összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, és kinevezte az Ideiglenes Kormányt, amely aláírta a fegyverszünetet:
  - Magyarország hadat üzent Németországnak.
  - Elismerte a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, amely a békészerződésig ellenőrizte Magyarországot.

- Kötelezte magát jóvátétel fizetésére.
- Kötelezte magát a háborús bűnösök elítélésére (ebből a célból népbíróságok jöttek létre).
- Hatályon kívül helyezték a bécsi döntéseket.

A magyar holokauszt

- 1941-ben még Bárdossy vezetett be újabb zsidóellenes intézkedéseket:
  - Kárpátaljáról bizonytalan állampolgárságú zsidókat deportáltatott német megszállási övezetbe: ők már Auschwitzba kerültek.
  - Bevezette a munkaszolgálatot: a zsidók nem katonai szolgálatot teljesítettek, hanem gyakorlatilag rabszolgamunkát végeztek a fronton.
  - Megszületett a harmadik zsidótörvény, ami a zsidók és nem zsidók házasságát tiltotta meg.
- A magyar holokauszt a német megszállással, Sztójay miniszterelnöksége idején kezdődött 1944 tavaszán.
  - Ekkor rendelték el a sárga csillag viselését, majd kötelezték a zsidókat a gettókba költözésre. Ezek kijelölt, túlzsúfolt, zárt városrészek voltak, amelyeket csak engedéllyel lehetett elhagyni.
  - Innen deportálták őket Auschwitzba. Az akkor országrerületről kb. félmillió vیدéki zsidót deportáltak. A kb. 200 ezres budapesti zsidóság deportálását külföldi nyomásra Horthy végül leállíttatta.
- A nyilasok 1944 őszén megpróbálták még a budapesti zsidókat is kiirtani. Mivel deportálni már nem lehetett őket, az elfogottakat a Dunába lőtték.
- A magyar holokauszt megszervezése az SS helyi vezetője, Adolf Eichmann kezében volt. Segítségére volt Baky László és Endre László államtitkár. Ezenkívül a nácikkal együttműködött a magyar csendőrség és államapparátus: csak így lehetett a több százszáz tömeget nyilvántartani, ellenőrizni és deportálni. Államfőként Horthy felelőssége is joggal felvethető.
- Különösen Budapesten nagymértékű embermentés is kibontakozott:
  - Bátor civilek és egyházi intézmények rejtégettek zsidókat.
  - Több külföldi diplomata adott ki menleveleket és igyekezett zsidók által lakott házaknak diplomáciai mentességet biztosítani. Raoul Wallenberg svéd, Carl Lutz svájci és Angelo Rotta vatikáni diplomata nevét kell megemlíteni.
- A magyar holokauszt áldozatainak számát is csak megbecsülni lehet. A mai országrerületről kb. 300 ezer, az akkori, nagyobb területről kb. félmillió zsidót deportáltak és gyilkoltak meg.
  - Mivel Horthy a budapesti gettó kiürítését leállíttatta, és elbújni is itt lehetett a leginkább, a háború után a magyar zsidók zöme Budapesten élt.

10. A jelenkor (1945-től napjainkig)

10.1. A kétpólusú világ kialakulása

14.

15.

A keleti és nyugati blokk főbb politikai, gazdasági, társadalmi jellemzői, a hidegháborús szembenállás jellemzői. Az ENSZ létrejötte, működése

A kétpólusú világ kialakulása és jellemzői

- A második világháború után csak két szuperhatalom maradt: az USA és a Szovjetunió. Az 1945–91 közti korszakot a szembenállásuk határozta meg: ez a kétpólusú világrend.
- Churchill megfogalmazásával **vasfüggöny** választotta ketté Európát: a Szovjetunió a megszállási övezetét zsákmányának tekintette:
  - Az 1947-es párizsi békében elfogadtatta szövetségeseivel a világháború elején véghezvitt hódításait. Németországról és Japánról nem tudtak megegyezni, így velük békét sem kötötték.
  - 1948-ra a közép-európai országokban **kommunista** fordulatot hajtott végre: kiátkult az egypártrendszer és a tervgazdaság.
  - A csatlós államokat a **Kölesönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST)** fogta össze (tervgazdaság nemzetközi szinten).
  - Közben segítséget nyújtottak a Mao Ce-tung vezette kínai kommunistáknak, ennek eredményeképp jött létre 1949-ben a Kínai Népköztársaság.
- Az USA Truman elnök vezetésével reagált a szovjet terjeszkedésre (1947): visszaszorítani már nem lehetett, de megállítani igen.
  - Az európai országok gazdasági újjáépítésére létrejött a Marshall-terv (1947): segílyeket és **hiteleket** adtak mind a győztes, mind a vesztes országoknak. A Szovjetunió és csatlósai ezt visszautasították.
  - Németország nyugati megszállási zónáiból létrehozták a **Német Szövetségi Köztársaságot (NSZK)**, amire válaszul a Szovjetunió a saját zónájából létrehozta a **Német Demokratikus Köztársaságot (NDK)** (1949).
  - 1949-ben létrejött a **NATO** (Észak-Atlanti Szerződés Szervezete), az USA és Nyugat-Európa szovjetellenes védelmi szövetsége.
- A két **szuperhatalom** fegyverkezési versenyt folytatott.
  - A Szovjetunió Vörös Hadseregének erejét elsősorban a gyalogság és a páncélosok (tankok) tömege adta: egy harmadik világháború esetén Nyugat-Európa lerohanására készültek.

- Ezzel szemben az USA a tengeri és légi földön megőrzésére törekedett: a világ összes tengerét ellenőrizte és képes volt a Szovjetunió ellen bármely irányból támadást indítani.
- A második világháború végén csak az USA rendelkezett atomfegyverrel, de ezt az előnyt a Szovjetunió behozta (1949). A későbbiekben minden fél egyre nagyobb hatóerejű nukleáris fegyvereket fejlesztett ki.
- Az áttörést a Szovjetunió számára a rakétatechnika jelentette, ezzel vált vélegyenrangú ellenfelévé az USA-nak: az interkontinentális rakéták megjelenésével minden fél képes lett a másik teljes elpusztítására. Éppen ezért a nukleáris fegyverkezés célja a kölcsönös elrettentés volt: a harmadik világháborút senkinek sem érdeke elindítani, hiszen megnyerhetetlen.
- A hidegháború idején a két szuperhatalom hadserege éppen ezért sosem került szembe egymással, ám a gyarmati sorból felszabaduló országokban gyakran vívtak helyi szövetségeseket felhasználva ún. helyettesítő háborúkat.
- A versengés nem csak (a szük értelemben vett) katonai téren folyt.
  - A technológiai fejlettség demonstrálására alkalmas volt az ūverseny. A Szovjetunió juttatott először műholdat (Szputnyik, 1957), majd embert az ūrbé (Gagarin, 1961), amire válaszul az USA küldött először embereket a Holdra (1969). (Az ūverseny a kisebb szövetségeseknek tett gesztesükre is alkalmat biztosított: a szovjet program keretében jutott ki a világűrbe 1980-ban Farkas Bertalan.)
  - Politikai szövetségesek megnyerése érdekében minden fél adott kereskedelemi kedvezményeket, fejlesztési hiteleket és segélyeket, vagy konkrétan katonai eszközöket. A baráti kormányok hatalmon tartása, vagy épp ellenkezőleg, az ellen-ségesek megbuktatása érdekében akár titkosszolgálati vagy katonai eszközöket is bevetettek.
  - A két világrend versengése megmutatkozott a sport területén is: különösen a Szovjetunió és szövetségesei tartották fontosnak az éremgyűjtést.

A keleti blokk: Közép-Európa szovjetizálása

- A Szovjetunió 1945–1948 között az általa megszállt közép-európai országokat (Lengyelország, Csehszlovákia, NDK, Magyarország, Románia és Bulgária) szovjetizálta, azaz erőszakkal rájuk kényszerítette a szovjet berendezkedést.
  - A második világháború elején szerzett hódításait eleve megtarthatta (finn, balti, lengyel és román területek).
  - Jugoszlávia szintén kommunista diktatúrává alakult, de itt Tito partizán hadserege szovjet segítség nélkül valósította ezt meg. Sztálin idején éppen ezért ellen-séges, Hruscsov toll kezdve viszont baráti volt a szovjet-jugoszláv viszony.
- A szovjetizálás előzetes terv szerint fokozatosan történt a helyi közvélemény és a nyugati szövetségesek megtévesztésére:
  - mindenhol szovjet irányítású kommunista pártok jöttek létre, melyeket a megszálló erők segítettek.

- Szovjet utasításra koalíciós kormányok alakultak. A fegyveres erők mindig **komunista** irányítás alá kerültek, így azokat később felhasználták politikai ellenfeleikkel szemben. Ezen kívül a **kommunisták** olyan népszerű intézkedéseket javasoltak és hajtottak végre, mint a németek **kitelepítése**, a nagyszabású **földosztás** és az energiatermelés és közlekedés **államosítása**.
- A jobboldali, általában parasztpártokat ellehetetlenítették: vezetőiket megfélemlítették és eltüntették.
- **1948** volt a fordulat éve:
  - Ekkor zajlott a munkáspártok egyesítése, azaz a **szociáldemokrata pártok** bekebelezése a **kommunista pártokba**.
  - A többi párt megszünt, vagy betiltották, ezzel létrejött az **egypártrendszer**, és a parlamentáris **demokrácia** névlegessé vált. (Volt, ahol formálisan több párt is működött, de valódi **választások** nem voltak.)
  - Néhány kisvállalkozáson kívül teljesen felszámolták a magántulajdon: az ipart és a szolgáltatásokat **államosították**, és megkezdték a földek **kollektivizálását**.
  - Az **egyházakat** üldöztek.
- A csatlós államok irányítását különböző nemzetközi szervezetek segítették:
  - A **kommunista pártokat** a Kominform irányította (1947).
  - A **KGST** volt a **tervgazdaság** nemzetközi intézménye (1949).
  - A **Varsói Szerződés** volt a katonai védelmi rendszer (1955).

A nyugati blokk: újjáépítés és integráció

- Az USA a második világháborút követően nem vonult ki Európából (mint az első után), megakadályozva ezzel a további szovjet terjeszkedést.
- Németország nyugati megszállási övezeteiben felkutatták és megbüntették a **háborús bűnösöket** (pl. nürnbergi per), és végrehajtották a nácitlanítást (a közszolgálatból elbocsátották a **nácsikat**, feloszlatták a **nácsikhöz** kötődő szervezeteket).
- Katonai segítséget nyújtottak Görögországnak a **kommunista partizánok** elleni polgárháborúban.
- A katonai védelmet a **NATO** megalapításával (1949) formalizálták.
- A **Truman-elv** értelmében az újjáépítés politikai kérdéssé vált: a nyomorgó Európa sokkal fogékonyabb lenne a **kommunista** propagandára, ezért szükséges a gazdaság talpra állítása.
- A Marshall-terv végrehajtására és koordinálására létrejött az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC; a későbbi, a világ fejlett országait tömörítő Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet, OECD elődje).
- Ezzel demokratikus eszközökkel elkerülhető maradt a **kommunista** hatalomátvétel (bár több nyugat-európai országban még évtizedekig jelentős **kommunista párt** működött).
- A volt győztesek és veszesek gazdasági együttműködése vált az európai **integráció** kiindulópontjává.

- Az NSZK ezek után látványos fejlődésen és átalakuláson ment keresztül.
- Az 1950–60-as években a keresztyén demokrata **Konrad Adenauer** kancellár vezetése idején zajlott az ún. gazdasági csoda, Németország újra a világ egyik vezető ipari hatalma és leggazdagabb országa lett. Másrészt megtörtént a történelmi kibékülés Franciaországgal, ami az **európai integráció** alapját is jelentette.
- Az 1970-es években a szociáldemokrata **Willy Brandt** kancellár kezdeményezte az új keleti politikát: elismerte a keleti határokat, kibékült **Lengyelországgal** és az alapszerződés megkötésével elismerte az **NDK-t** is.

Az ENSZ

- Az **Egyesült Nemzetek Szervezete** 1945-ben alakult meg San Francisco-ban, elődzserezetének a **Népszövetségnek** a megszüntetésével.
  - Központja **New Yorkban** van.
  - Tagja a világ majdnem összes állama, a taglétszám a gyarmati rendszer megszűnésével folyamatosan növekedett.
- Az ENSZ célja a világbéke megőrzése, a gazdasági fejlődés elősegítése és a népek közti kulturális együttműködés erősítése.
- Az ENSZ legfőbb szerve a **Közgyűlés**, melyben minden tagállamnak egy szavazata van.
  - Határozatai azonban csak ajánlások, végrehajtásuk nem kötelező.
  - A Közgyűlés választja a Biztonsági Tanács nem állandó tagjait, valamint a főtitkárt.
- Az ENSZ legbefolyásosabb szerve a **Biztonsági Tanács**.
  - Határozatai kötelezők. A tagállamok által felajánlott katonai erővel is rendelkezhet.
  - Öt állandó tagja (**USA, Szovjetunió** majd **Oroszország**, Nagy-Britannia, Franciaország, **Kína**) vétójoggal rendelkezik. Rajtuk kívül eleinte 6 (ma már 10) nem állandó tagja is van.
- Az ENSZ apparátusát a főtitkár irányítja, akit a Biztonsági Tanács ajánlására a Közgyűlés választ öt évre.
- Hágában működik a Nemzetközi Bíróság, amely csak államok vitás ügyeiben ítélezik.
- Az ENSZ-től függetlenül működnek társ szervezeti:
  - Az IMF (Nemzetközi Valutaalap) és a Világbank kölcsönökkel segítheti az országokat.
  - További szervezetek: WHO (Egészségügyi Világszervezet), FAO (Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezet), UNESCO (Egyesült Nemzetek Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete) stb.

10.3. A kétpólusú világrend megszűnése

14.

15.

A kétpólusú világrend megszűnése; a Szovjetunió és Jugoszlávia szétesése; Németország újraegyesítése**A rendszerváltás előzményei**

- A Szovjetunió és a kommunista rendszerek bukását, a rendszerváltást három tényező váltotta ki:
  - A hidegháború és a fegyverkezési versenyt a Szovjetunió egyértelműen elvezette.
  - A tervgazdaság alulmaradt a piacgazdasággal szemben.
  - A kommunista rendszereken belül kialakultak **ellenzéki mozgalmak**, amelyek a helsinki egyezményre (1975) hivatkozva a jogszabályokra hívták fel a figyelmet.
  - Az előregedett **kommunista** vezetés nem volt képes megfelelni ennek a hármas kihívásnak (1973 – első olajválság).
- Az **olajválság** a szovjet elkövetések szerint meggyengítette volna a **közeli-keleti** olajat vásároló **kapitalista** államokat:
  - A nagy energiaigényű ágazatok valóban tönkrementek, ezzel több helyen társadalmi feszültséget keltettek (pl. sztrájkok).
  - A **kapitalista piacgazdaság** azonban rugalmassnak bizonyult: új, kis energiaigényű, innovatív ágazatok futottak fel (pl. számítástechnika).
  - Mindeközben a szovjet **tervgazdaság** nem újult meg, sőt a **reformkísérleteket** (1968 Csehszlovákia, Magyarország) politikai okokból elfojtották.
  - Az **ennyhülés** korában a kereskedelemlmértéke a két tábor között folyamatosan növekedett. Az átalakulás hatására azonban a cserearányok romlottak: a fejlettebb technológiával készült nyugati termékek ára sokkal jobban nőtt, mint a keleti nyersanyagok és félkész termékek ára.
  - A **szocialista** országok vagy kénytelenek voltak csökkenteni importjukat, ezzel csökkentve az elérő jólétet, vagy pedig hitelből fedezték a jólét fenntartását. Utóbbi adósságcsapdához vezetett.
- A gazdaság válsága először Lengyelországban vezetett erős **ellenzéki mozgalom** létrejöttéhez (1980-as évek eleje):
  - A Lech Walesa vezette független szakszervezet, a Gdanskban alakult **Szolidaritás** demokratizálást, valamint jóléti programokat követelt. (Utóbbi a **tervgazdaság** keretei között lehetetlen volt).
  - A lengyel hadsereg (Jaruzelski) átvette a hatalmat, hogy megelőzze a szovjet beavatkozást.

A Szovjetunió széthullása

- Brezsnyev halálával (1982) vezetési válság alakult ki a Szovjetunióban, és csak 1985-ben került a hatalomba Gorbacssov.
- Belátta, hogy a fegyverkezési versenyt a Szovjetunió nem bírja:
  - Feladta az 1970–80-as évek hódításait (kivonult Afganisztánból is).
  - 1989-ben hozzájárult a közép-európai országok függetlenségéhez, sőt 1990-ben Németország újraegyesítéséhez is.
  - Aláírta a START leszerelési egyezményt 1991-ben (nukleáris fegyverek).
- Megpróbálta a szocializmus vívmányainak fenntartásával (teljes foglalkoztatás, közösségi tulajdon) megreformálni a Szovjetuniót:
  - A peresztrojka (átalakítás) keretében rugalmasabbá kívánta tenni a tervgazdaságot, teret engedve a vállalatirányítás önállóságának.
  - A glasznoszty (nyiltság) pedig a politikai nyilvánosság megteremtését, a cenzúra megszüntetését jelentette.
  - A reformok azonban eredménytelennek bizonyultak, a nyilvánosság viszont fel-színre is hozta a problémákat.
  - Állandósultak a sztrájkok, és újra megjelentek az etnikai feszültségek.
- 1991-ben a balti államok (Észtország, Lettország, Litvánia) bejelentették kiválasztat a Szovjetunióból, ezzel maga a birodalom került veszélybe.
  - Ezt megakadályozandó kommunista tábornokok puccsot kísérletek meg Gorbacssov ellen, akinek a hatalma ezzel megszűnt.
  - A puccsot azonban Jelcin orosz elnök verte le, aki hozzájárult a szovjet tagköztársaságok függetlenségéhez: a Szovjetunió tizenöt államra esett szét.
  - A balti államok kivételével a többi tizenkettő megalakította Oroszország vezetésével katonai és gazdasági együttműködési szervezetét, a Független Államok Közösséget (FÁK).
- Ezzel megszűnt a kétpólusú világrend, bár Oroszország nagyhatalom maradt:
  - Megőrizte a Szovjetunió atomfegyvereit és ENSZ Biztonsági Tanácsának tagságát.
  - A Független Államok Közössége keretében jelentős befolyást gyakorol a volt tagköztársaságok felett.

A rendszerváltás Közép-Európában és Németország újraegyesítése

- A közép-európai rendszerváltásokra 1989-ben került sor, miután a Szovjetunió lemondott a térségről.
- Ennek előzménye volt, hogy az 1975 után, a helsinki egyezményre hivatkozva több országban emberi jogi szervezetek alakultak. Ilyen volt a Vaclav Havel vezette csehszlovák Charta '77.
- A szükebb értelemben vett Közép-Európa országaiban teljes rendszerváltásra került sor:

- Az egypártrendszeret demokrácia, a tervgazdaságot pedig piacgazdaság váltotta fel, miközben az állampárt elvesztette a választásokat az ellenzékkel szemben.
- Lengyelországban és Magyarországon tárgyalásos átmenetre került sor.
- Az NDK-ban és Csehszlovákiában azonban tömegtüntetésekkel kellett kikényszeríteni a rendszerváltást. Előbbi 1990-ben megszünt: beolvadt az NSZK-ba a német újraegyesítés folyamán, utóbbi 1993-ban szétvált Csehországra és Szlovákiára.
- A német újraegyesítés közvetlen előzménye, hogy 1989-ben Magyarország megszüntette a vasfüggönyt, ezzel újra lehetővé vált a keletnémetek nyugatra szökése.
  - Ez fokozta a békés tömegtüntetések erejét, amik az NDK-ban is kikényszerítették a rendszerváltást.
  - A megszálló hatalmak beleegyezésével és végleges kivonulásával az NDK beolvadt az NSZK-ba, létrejött az egyesített Németország Helmut Kohl kancellár irányításával.
  - Bár az újraegyesített Németország Európa legnagyobb, és a világ harmadik-negyedik gazdasági hatalmává vált, a keleti területek felzárkóztatása máig elhúzódó folyamat.
- A balkáni országokban puccsszerű hatalomátvétel történt:
  - A diktátorokat a diktatúra fiatalabb képviselői távolították el a hatalomból. Ennek következtében az átmenet a valódi demokráciába és piacgazdaságba elhúzódott, az átalakult állampárt még évekig megőrizte hatalmát.
  - Romániában minden erőszakkal történt, amit a kortársak forradalomnak éltek meg. Bulgáriában békésen zajlott le. A romániai forradalom közvetlen oka az volt, hogy a hatalom kísérletet tett az ellenzéki beállítottságáról ismert magyar református lelkész, Tökés László eltávolítására (Temesvár).
- Jugoszlávia különböző tagköztársaságai részben a közép-európai, részben a balkáni utat választották, ráadásul a függetlenségi törekvések is felerősödtek, és az ország háborúk sorozatában részekre szakadt.

Jugoszlávia felbomlása

- A nemzetté válás a balkáni régióban Európa többi részéhez képest megkésve indult el, és nem fejeződött be a második világháborúig, ami után a szovjet megszállás következtében a térség államai kommunista diktatúrákká alakultak.
  - A győztesek megerősítették az első világháború után, hatalmi érdekek alapján húzott határokat. Elutasították a revíziós törekvéseket, melyeket felelősnek tartottak a második világháború kirobbanásában. Ennek eredményeképpen az új államok is soknemzetiségek maradtak.
  - A diktatúra viszonyai között a háborús felelősséggel kérdését nem beszéltek ki, így minden népcsoport súlyos sérelmeket őrzött meg ebből az időből. Ezt súlyosította a háború utáni kitelepítés és jogfosztás.

- A **kommunista** diktatúrák hivatalos internacionalizmusa, de a gyakorlatban sokszor érvényesülő többségi **nacionalizmusa** is tasztította a nemzeti kisebbségeket.
- A gazdasági válság társadalmi feszültségei sokszor etnikai színezetet kaptak.
- A **szocializmus** válsága során megerősödött a **nacionalizmus**: egyes **kommunista** vezetők ezzel próbálták megerősíteni gyengülő hatalmukat, ugyanakkor az **ellenzéki mozgalom** számára is megfelelő ideológiát jelentett.
- A **rendszerváltás** során – vagy közvetlenül utána – a soknemzetiségű államok széthullottak: **Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia**.
- Nemzetközi elismerésre azonban csak azok a törekvések számíthattak, melyek valamilyen formálisan már létező **autonómia** (pl. szövetségi állam) számára követeltek függetlenséget. Ez ugyanis összeegyeztethető a határok megváltoztathatatlanúságának elvével (**Helsinki, 1975**).
- **Jugoszlávia** szétesése **polgárháborús** körülmények között történt, mivel megbombolt a **Tito** által létrehozott egyensúly: szerb politikai és katonai vezetés, de nagy vonalúan kialakított **autonómia** a többi délszláv nép számára. **Szerbia** katonai erővel próbálta ezt megakadályozni.
  - 1991-ben **Szlovénia** viszonylag békésen kivált: itt nem élt szerb **kisebbség**, és **Szerbia** a **horvátországi** erőpróbára készült.
  - **Horvátország** az 1991–95 között vívott háborúban vált függetlenné, melynek során a szerb **kisebbséget** elüzték.
  - **Bosznia-Hercegovina** 1992–95 között **polgárháborúba** süllyedt. Az **USA** beavatkozása után törékeny egyensúly jött létre a szerb és a bosnyák–horvát **autonómia** között.
  - 1992-ben **Macedónia** kiválásával Jugoszlávia már csak Szerbia és Montenegró államszövetségére szükült, 2006-ban azonban utóbbi is függetlenné vált.
  - 1999-ben **Koszovó** albán **kisebbsége** akart elszakadni **Szerbiától**. Szintén amerikai beavatkozás után a terület gyakorlatilag függetlenné vált.

10.4. Az európai integráció

Az Európai Unió alapelvei, intézményei és működése

Az Európai Unió és költségvetése

- Az **Európai Unió** az 1992-es Maastrichti Szerződéssel alakult meg az Európai Közösségekből. Az európai **integráció** három pilléren nyugszik:
  - A gazdasági és monetáris unió a legrégebbi eleme az **integráció**nak. Tartalmazza a négy szabadságot: a munkaerő, a **tőke**, az áruk és a szolgáltatások szabad forgalmát. 2002 óta pedig létezik a közös pénz, az **euró**. Az egységes piac néhány nem EU-tag államra is kiterjed (Európai Gazdasági Térség).

- A bel- és igazságügyi együttműködés eredménye pl. a belső határok megszüntetése (schengeni egyezmény, 1995).
- A közös kül- és védelmi politika az integráció leggyengébb eleme, bár 2009 óta létezik a külügyi főképviselő posztja is.
- Az **Európai Unió** nem szövetségi állam, de tagállamainak együttműködése jóval szorosabb a nemzetközi szervezetekben megszokottnál.
  - Szuverenitásuk egy részét az **Unióra** ruházták, de továbbra is önálló **nemzetállamokként** lépnek fel.
  - Ugyanakkor jóllehet az EU hatásköre folyamatosan nő, mégsem tekinthető a vi-lágpolitika önálló szereplőjének.
- Az **EU költségvetése** nem éri el a tagállamok **nemzeti össztermékének** 1%-át sem, azaz a **nemzeti költségvetésekkel** összevetve nagyon szerény, igaz feladatai is eltérőek.
- A költségvetés bevételei:
  - A legrégebbi bevételi forrás a külső határon szedett vámok.
  - A tagállamok forgalmi **adójuk (áfa)** egy részét is befizetik.
  - Ma már azonban a befizetések háromnegyedét a tagállamok befizetései teszik ki, melyek **nemzeti össztermékükkel** arányosak.
- A kiadások:
  - Csökkenő mértékű, de még mindig a **kiadások** kb. 40%-át teszi ki a közös agrárpolitika. Ennek keretében a mezőgazdasági termelők földméréstük arányában támogatást kapnak. Ezen kívül az EU néhány termék esetében garantál egy minimális felvásárlási árat (ha a piaci ár ez alá csökken, az EU vásárolja meg a termékeket), illetve támogatja az agrárexportot.
  - A **kiadások** bő harmadát teszi ki a fejlettenebb régiók támogatása: munkahelyteremtő, infrastrukturális és képzési támogatásokról van szó.
  - Kisebb tételek a közös politikák megvalósítása (pl. határörízet, idegenrendészeti, az igazgatási költségek, valamint a nemzetközi segélyek (ezek összege azonban nagyobb, mint az USA és Japán által folyósított összegek)).

Az EU intézményei

- Az **EU** vezető szerve az Európai Tanács, amely a tagállamok kormányföiből (kivételes esetekben államföiből), valamint a Tanács elnökéből, a külügyi főképviselőből és a Bizottság elnökéből áll.
  - Politikai döntéshozó szerv: az EU stratégiai döntéseit hozza, vitáit simítja el.
- Az Európai Unió Tanácsa (vagy Miniszterek Tanácsa) a tagállamok minisztereiből áll, összetétele az aktuális téma szerint változik.
  - Törvényhozó szerv: amennyiben a Parlament is elfogadja döntését, akkor az jogszabályá válik.
  - A két Tanács jeleníti meg a tagállamok érdekeit.
- Az Európai Bizottság tagjai az egyes szakterületek biztosai, minden tagállamból egy-egy.

- A Bizottságot szokás végrehajtó szervnek tekinteni, de valójában nem az, hiszen a döntések végrehajtása a tagállamok feladata.
- A Bizottság javaslatokat tesz a Tanácsnak, valamint ellenőri a tagállami végrehajtást.
- Elnökét a Tanács, tagjait a tagállamok jelölik, de a Parlament választja őket, és neki tartozik felelősséggel.
- Éppen ezért a Bizottság jeleníti meg a közösséget.
- Az Európai Parlament tagjait a tagállamok választópolgárai választják közvetlenül, ötévente.
- Bár a képviselői helyek száma tagállamonként (a népesség arányában) van meghatározva, a megválasztott képviselők nem származási hely szerint, hanem politikai állásfoglalás alapján alkotnak nemzetközi frakciókat (pl. Európai Néppárt, Európai Szocialisták).
- A Parlament a törvényhozás másik szerve, jóváhagyása kell a Tanács határozataihoz.
- Megválasztja és ellenőri a Bizottságot.
- A Parlament jeleníti meg az EU polgárainak érdekeit.
- Az Európai Bíróságba minden tagállam egy-egy bírót delegál.
- A Bíróság a közösségi jog betartásán őrködik: államok, vállalatok és magánszemélyek beadványait vizsgálja.
- Az Európai Számvevőszékbe is minden tagállam egy-egy számvevőt delegálhat.
- Feladata az EU költségvetésének ellenőrzése.

10.5. A globális világ sajátosságai

A globális világgazdaság ellentmondásai

A rendszerváltás nehézségei

- A rendszerváltás gazzdasági értelemben átmenet az állami tulajdonra alapuló tervgazdaságból a magántulajdonra alapuló piacgazdaságba:
- Konfliktusokkal járt a privatizáció (az állami tulajdon magánkézbe adása): sokan tekintették a nemzeti vagyon kiárusításának, vagy éppen a politikai hatalom átváltásának gazdasági hatalomra.
- Megszünt a KGST és eltűntek a keleti piaciok, nyugaton viszont a volt szocialista országok termékeinek egy része nem bizonyult versenyképesnek.
- A két folyamat együttesen sokszerű szerkezetváltásként jelentkezett: az új tulajdonosok a nyugati piaciokra kívántak termelni. Ennek következtében a külkereskedelmi forgalom hamarosan jelentősen megnőtt.

- Mindez azonban a teljes foglalkoztatottság megszűnésével járt együtt: megjelent a munkanélküliség, ami az idősebbek és képzetlenek körében reménytelenné tette az álláskeresést.

A harmadik világ

- A **harmadik világ** kifejezés a hidegháború korszakából származik: első világnak az USA vezette fejlett kapitalista országok, másodiknak a Szovjetunió vezette szocialista tábor számított, míg a gyarmati uralom alól felszabadult országok alkották a **harmadik világot**.
  - A politikai jelentés mára megszünt: eltűnt a szocialista tábor, illetve a **harmadik világ** országai sosem alkottak egységes politikai pólust.
  - Jelenleg tehát a fejletlen országokat értjük alatta (más elnevezésük: fejlődő országok, a Dél).
- A mai országokat általában az egy före jutó **nemzeti össztermék** alapján rangsorolják:
  - Fejlettnek számít az **USA**, az **EU tagállamai**, **Japán**, Ausztrália és Új-Zéland. Ezek az országok tehát semmiképpen nem részei a **harmadik világnak**.
  - Eredetileg igen, de ma már nem tartoznak oda a fejlett dél-kelet-ázsiai országok („kis tigrisek”): **Dél-Korea**, Szingapúr, Hongkong (bár jelenleg már **Kína** része), Tajvan.
  - Szintén gazdag néhány kőolaj-exportáló ország, bár gazdagságuk erre az egyetlen árucikkre alapszik (pl. Szaúd-Arábia, Egyesült Arab Emírségek).
  - Dinamikusan növekszik öt hatalmas **állam**: Brazília, **Oroszország**, **India**, Kína és Dél-Afrika (BRICS). **Oroszországot** ugyanakkor sosem volt szokás a **harmadik világhoz** sorolni európai történelme és **szuperhatalmi** múltja miatt. Míg a másik négy esetében a szabad piaci viszonyok kiteljesedéséről és általános gazdasági-társadalmi modernizációról beszélhetünk, **Oroszország** nemzeti össztermékének növekedése elsősorban az olaj- és gázexporthoz köthető.
  - Szintén gyarapodnak más latin-amerikai (Argentína, Chile, Mexikó) és ázsiai (**Vietnam**, Malajzia) államok.
  - Szűkebb értelemben a **harmadik világhoz** tehát már csak az ennél szegényebb latin-amerikai, észak-afrikai és ázsiai országokat soroljuk.
  - A Szaharatól délre fekvő afrikai országok még ezen belül is külön kategóriát képeznek: a gyarmati uralom alól felszabadulásuk óta mindenkorábban szegénységbe süllyednek, és felemelkedésük reménytelenek látszik.

A harmadik világ problémái

- A **harmadik világ** szegény országai jórészt nyertermékekkel (mezőgazdasági termékek, bányakincsek) vannak jelen a **világkereskedelemben**:
  - Ezek ára a feldolgozott termékekhez képest folyamatosan csökken.

- Egy-egy termékre specializálva nagyon ki vannak szolgáltatva a piac kereslet-ingadozásainak (a mezőgazdaság esetén pedig a természeti jelenségeknek is).
- A legszegényebb országok jó részt diktatórák, melyek erőszakkal tartják fenn hatalmukat, illetve folyamatosan a riválisok közti **polgárháborúk**, valamint a szomszédochkal vívott határháborúk.
- Utóbbiaknak kiváló táptalaja, hogy a **gyarmatosításkor** húzott határok nem veszik figyelembe az etnikai, nyelvi és vallási közösségeket, kapcsolatokat.
- A **nemzetett** válas ezért még csak folyamatban van.
- Az állandó háborúk miatt az import jelentős része fegyver, ami felemészti a **nemzeti** jövedelem zömét.
- A **harmadik világban** még jelenleg is tart a **népességrobbanás**:
  - Ez túlterhel az amúgys szegényes oktatási hálózatot (minden évben több gyerek jönne iskolába).
  - A képzetlenség miatt nagy a **munkanélküliség**.
  - Az emberek a nagyvárosokba menekülnek munka és segély reményében.
  - A nagy létszámu, fiatal, szegény és zsúfoltan élő népesség egészségügyi ellátása megoldatlan.
  - A mezőgazdaság alacsony technikai színvonala mellett a termőföld kevés (és tovább fenyegeti a talajerózi vagy a sivatagosodás), a vízellátás sem megoldott, ezért állandó az éhínség veszélye.
- Az országok segélyekre és **hitelre** szorulnak:
  - A segélyek összege azonban nem elég (bár egyes vélemények szerint néha a segélyek fogják vissza a helyi kezdeményezőkészszéget).
  - A **hiteleket** viszont képtelenek a fenti okok miatt visszafizetni, ezért egyre inkább **adósságspirálba** kerülnek.
- A reménytelenség elől a **harmadik világ** országaiból sokan a fejlett országokba menekülnek (migráció):
  - A fejlett országok lakossága **előregedőben** van, számuk csökken, tehát a bevándorlás előnyös is lehet.
  - Gazdaságilag azonban csak a képzett munkaerő bevándorlása kívánatos, ezért a bevándorlást mindenhol korlátozzák.
  - Hozzájárul ehhez a kulturális konfliktus is: a bevándorlók szokásai, vallási hovatartozásuk, családi normái eltérnek a befogadó országokéitől.

A környezeti problémák

- A 21. századra létrejött a **globális világ**: a világ egyre egységesebb gazdaságilag, jogilag és kulturálisan. Ezzel együtt megjelentek a **globális** problémák, melyeket az egyes államok már nem képesek kezelni, pl. a környezetkárosítás.
- Ezért a **környezetvédelem** alapjai a nemzetközi egyezmények (pl. kiotói egyezmény: szén-dioxid-kibocsátás korlátozása)

- A környezetvédő, más néven zöldmozgalom is nemzetközivé vált (pl. Greenpeace).
- minden társadalom célja a jólét növelése, ehhez pedig gazdasági bővülés kell. Akkor beszélünk **fenntartható** fejlődésről, ha a gazdasági növekedés nem okoz olyan környezetkárosítást, ami a jövő nemzedékek életfeltételeit rontaná. A jelenlegi gazdasági fejlődés sokak véleménye szerint nem **fenntartható** (bár a jövő technológiai fejlesztései most sem láthatók előre).
- A legjelentősebb szennyezési forma a légszennyezés: égéstermékeket vezetünk a légkörbe.
  - Bizonyos gázok lebontják az ózont, ezzel sérül az ózonpajzs (ózonlyuk keletkezik), és emiatt káros ultraibolya sugarak érik a felszínt, pl. rákot okozva.
  - A kéntartalmú gázok belemosódnak az esővízbe (savas esők), és károsítják a növényeket.
  - A szén-dioxid-kibocsátás növekedése ún. üvegházhatást vált ki: a Föld felszínéről jóval kevesebb hő verődik vissza a világűrbe, így a klíma megváltozik, ez a **globális felmelegedés**.
  - A klímaváltozásnak számos feltételezett következménye lehet. Bizonyos területek elsivatagosodhatnak. A sarki jégsapkák elolvadhatnak, és megemelhetik a tengerszintet. Megváltohatnak a tengeráramlások és a szélrendszerök, ami teljesen átalakíthatja az éghajlatot, **ökológiai katasztrófát** okozva.
- A talajszennyezés jelentheti a hulladékból a talajba szívárgó mérgeket, de a mezőgazdaság túlzott növényvédőszer- és műtrágya-felhasználását.
  - Mindez csökkenti a termőterületet, miközben a Föld lakossága növekszik.
  - Az erdőirtás és a hibás mezőgazdasági technológia talajerőziót okoz, tovább súlyosbítva a helyzetet.
- A vízszennyezés érinti a tengereket és az édesvízkészletet is:
  - A tengereken elsősorban az olajszennyezés jelent gondot: elzárja az oxigént az élővilágtól.
  - Az édesvízkészlet csökkenése a népesség növekedése mellett az elsivatagosodó területeken okozza a legnagyobb gondot, akár háborúk oka is lehet.
- A fogyasztói társadalom fogalma a fejlett országokban a fogyasztás állandó bővülését jelenti.
  - Ezért folyamatosan nő a hulladék mennyisége. A hulladéktárolók megteltek, a kiszívárgó mérgek pedig szennyezik a talajt és a felszín alatti vizet.
  - Ezzel párhuzamosan folyamatosan nő az energiafogyasztás. Amennyiben ezt foszszilis energiahordozók elégetésével (szén, olaj, gáz) termelik, az növeli az üvegházhatást. Az atomenergia tisztább, de egy-egy súlyos baleset nagy károkat okozhat (pl. **Csernobil**, 1986), illetve nem megnyugtató a radioaktív hulladék elhelyezése.

11. Magyarország 1945-től a rendszerváltozásig

11.1. A kommunista diktatúra kiépítése és a Rákosi-korszak

Az egypárti diktatúra működése, a gazdasági élet és a minden napok jellegzetességei a Rákosi-korban

A diktatúra működése

- Magyarország szovjetizálását az 1949-es új alkotmány tetőzte be:
  - Az alkotmány szovjet mintára készült, bár tartalmazta az emberi és állampolgári jogokat, azok a valóságban nem érvényesültek.
  - Az államforma népköztársaság lett (szemben a csak „látszólag demokratikus” polgári köztársasággal).
  - Kimondták, hogy Magyarország szocialista állam, és rögzítették az állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezető szerepét.
  - Megszüntették a köztársasági elnöki tisztséget. Helyette létrejött az Elnöki Tanács, melynek jogában állt törvényerejű rendeleteket kibocsátani. Ezzel tovább gyengült a parlament szerepe.
  - 1950-ben felszámolták az önkormányzatokat, és bevezették a tanácsrendszert: a településeket is központi irányítás alá vonták.
- A diktatúra legfontosabb fenntartója a terror volt:
  - A politikai rendőrség a szovjet megszállással rögtön kommunista ellenőrzés alá került. 1948-ban Péter Gábor vezetésével önálló Államvédelmi Hatósággá (ÁVH) szervezték, közvetlenül a pártvezetés alá rendelve.
  - A politikai ellenfeleket részben internálták (büntetőtáborokba zárták, ezek közül a leghíresebb Recskén épült), részben kitelepítették (kényszerlakhelyet jelöltek ki számukra vidéken, leggyakrabban a Hortobágyon).
  - A koncepció (megrendezett) perek egy idő után a pártvezetés hatalmi harcainak eszközévé váltak. Ennek esett áldozatul 1949-ben Rajk László korábbi belügyminiszter, a diktatúra egyik kiépítője is.
- Az egyházak ideológiai ellenfélnek számítottak, ellenőrzésükre létrehozták az Állami Egyházügyi Hivatalt:
  - Ellenálló vezetőket üldözték, bebörtönözték, pl. a katolikus egyház vezetőjét, Mindszenty Józsefet (1949).
  - Az egyházi iskolákat államosították, a tanári kart lecserélték (1948).
  - Ezzel összefüggésben feloszlatták a szerzetesrendeket is (1950).

- Rákosi személye körül személyi kultusz bontakozott ki:
  - Alapja Sztálin kultusza volt: Rákosi lett „Sztálin legjobb magyar tanítványa”.
  - Képei és szobrai megjelentek mindenhol, a kultúrában és a tudományban is hivatkoztak, születésnapja hatalmas állami ünnep volt.
- A diktatúra forradalmi igéreteleivel szemben elviselhetetlen állapotokat teremtett:
  - Az életszínvonal még az 1930-as évekhez képest is csökkent: hiányos és szegényes volt az élelmiszer- és ruhaellátás.
  - A diktatúra teljes azonosulást követelt: részt kellett venni a párt, vagy valamelyik társadalmi szervezet munkájában, túl kellett teljesíteni a tervezet.
  - Megszünt a magánélet biztonsága: az ÁVH besúgói mindenhol beépültek, erőszakkal sokat vettek rá az együttműködésre.
  - A tömegpropaganda minden átitatott, minden sikert a rendszer magának igyekezett elkönyvelni. Ennek részévé váltak a korszak kiemelkedő sporteredményei, pl. az aranycsapat focigőzelmei vagy a helsinki olimpia érmei.

A szocialista tervgazdaság

- A gazdaság átalakítása még a diktatúra kiépülése előtt megkezdődött:
  - Még 1945. márciusban nagyszabású földosztásra került sor: megszüntették a nagybirtokrendszert.
  - 1947-ben államosították a bankokat, és a tulajdonukban álló cégeket.
  - 1948-ban államosították a száz dolgozónál többet foglalkoztató üzemeket.
  - 1949-ben pedig a tíz dolgozónál többet foglalkoztatókat.
- A diktatúra kiépülése után szovjet mintára **tervgazdaságot** vezettek be:
  - Létrejött az Országos Tervhivatal, amelyik a három- majd ötéves terveket kidolgozta.
  - A fő cél a nehézipar fejlesztése volt, annak hadipari jelentősége miatt. Új iparvárosokat építettek, a legjelentősebb közülük **Sztálinváros** volt (ma: Dunaújváros).
  - A tőkét a mezőgazdaság, az infrastruktúra és az életszínvonal rovására csoportosították át a nehéziparba.
- A mezőgazdaságban pedig megkezdődött a **kollektivizálás**:
  - Ennek célja egyrészt a tőke és munkaerő átcsoportosítása az iparba, másrészről az utolsó tulajdonos osztály, a birtokos parasztság felszámolása volt.
  - Az áratermelésre is képes parasztokat kuláknak nevezték, és magasabb adókkal és **beszolgáltatási kötelezettséggel** (bizonyos mennyiségű terméket szabott áron az államnak kellett eladni) büntették.
  - Az erőszak és a **propaganda** ellenére is csak a parasztság harmadát sikerült bekényszeríteni a **termelőszövetkezetekbe**.

11.2. Az 1956-os forradalom és szabadságharc

Az 1956-os forradalom és szabadságharc kitörésének okai és főbb eseményei; a megtorlás

Nagy Imre első miniszterelnöksége és a forradalom előzményei

- 1953-ban meghalt Sztálin. Utódja, Hruscsov enyhülési politikája Magyarországon is hatott:
  - Szovjet nyomásra Rákosi helyett Nagy Imre lett a miniszterelnök (Rákosi pártfötitkár maradt).
- Nagy Imre a kommunista diktatúra demokratizálásával és a tervgazdaság ésszerűsítésével próbálkozott:
  - Növelte az országgyűlés szerepét.
  - Felülvizsgáltatta a koncepcios pereket, és rehabilitáltak több elítéltet, pl. Kádár Jánost.
  - Visszafogta a nehézipari és közlekedési beruházásokat (pl. metróépítés).
  - Megszüntette a kuláklistákat, és leállította az erőszakos kollektivizálást.
- 1955-ben Rákosi elérte Nagy Imre leváltását, a miniszterelnök Hegedüs András lett.
- 1956-ban Hruscsov újból élesen szembefordult a sztálinizmussal (a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán), és ez meggyengítette Rákosi pozícióját:
  - Az MDP főtitkára Gerő Ernő lett, Rákosi ezzel megbukott.
- A diktatúra enyhülésének következtében felerősödtek a kritikai hangok:
  - Több értelmiségi csoport Nagy Imre újbóli miniszterelnökségét támogatta (pl. a Petőfi-kör vagy az Irodalmi Újság).
  - Szegeden megalakult az első független ifjúsági szervezet, majd hamarosan a többi egyetemi szervezettel létrehozták a MEFESZ-t (Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége).
  - Október 6-án újratelemették a rehabilitált Rajk Lászlót. Különös módon a diktatúra egyik kiépítője vált mártírrá, temetése a rendszer elleni tiltakozásnak számított.
- Lengyelországban is rendszerellenes megmozdulásokra került sor, és fennállt a szovjet beavatkozás veszélye:
  - Ezért a magyar egyetemisták október 23-ra Lengyelország melletti szímpatiatüntetést szerveztek.

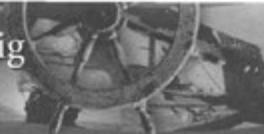
A forradalom kitörése és győzelme

- 1956. október 23-án az egyetemista felvonulást előbb betiltották, majd engedélyezték. A követelések ugyanis diktatúra-, de nem szocializmusellenesek voltak.
  - Követelték a demokrácia helyreállítását: többpárti, szabad választásokat, szólásszabadságot, a politikai perek felülvizsgálatát és Nagy Imre kinevezését miniszterelnöknek.

- A nemzeti függetlenséget is helyre akarták állítani a szovjet csapatok kivonásával és a nemzeti jelképek (pl. címer, ünnepnapok) visszaállításával.
- A gazdaságban azonban fenntartották volna az ésszerűsített, a dolgozók által ellenőrzött tervgazdaságot, de legalábbis az állami tulajdon. A parasztságnak azonban lehetőséget akartak adni az egyéni gazdálkodásra.
- A tüntetők a Petőfi- majd a Bem-szobornál olvasták fel követeléseiket, itt született meg a forradalom jelképe, a lyukas zászló is (kivágta belőle a kommunista címert).
  - Délután munkások is csatlakoztak a tömeghez.
- A Parlament elé vonulva, Nagy Imrét követelték, de az ő beszéde csalódást kellett, mivel nyugalomra szólított fel.
- A tömeg azonban nem oszlott fel:
  - Egy része a Városligethez vonult és ledöntötte a Sztálin-szobrot.
  - Mások a Rádió épületéhez, hogy elérjék követeléseik beolvasását. Itt kezdődött el a fegyveres harc.
  - Éjszakára már szovjet csapatok vonultak be a városba, megkezdődött a szabadságharc.
- Másnap kinevezték Nagy Imrét miniszterelnöknek, de ez már nem volt elég a kedélyek megnyugtatására.
- Október 25-én a Parlament előtt tüntető tömegbe belelöttek.
  - Kialakultak a város néhány jól védhető pontján (Széna tér, Corvin-köz, Baross tér, Mester utca, Tűzoltó utca) a felkelőközpontok.
  - Országos sztrájk kezdődött.
  - A vidéki településeken, a nagyobb munkahelyeken forradalmi bizottságok és munkástanácsok alakultak. Október 26-án került sor a mosonmagyaróvári sortűzre.
- Október 28-án Nagy Imre rádióbeszéde jelezte a forradalom győzelmét:
  - Tűzsünetet ajánlott a felkelőknek, ezzel véget ért a harc a fővárosban.
  - Feloszlatta a gyűlölt ÁVH-t.
  - Bejelentette a demokrácia helyreállítását, szerveződni kezdhettek a megszüntetett pártok.
  - Visszaállította az ún. Kossuth-címert.
  - Felszólította a szovjet csapatokat a kivonulásra.

A szabadságharc leverése és a megtorlás

- Rádiónyilatkozata után Nagy Imre megkezdte a forradalom eredményeinek megszilárdítását:
  - A feloszlatott ÁVH és a bomló rendőrség helyett a felkelők bevonásával új karhatalmat akartak szervezni.
  - Feloszlott az MDP, és helyette új munkáspártot szerveztek, a Magyar Szocialista Munkáspártot (MSZMP). Főtitkára Kádár János lett.

- Magyarország kilépett a Varsói Szerződésből, és felkérte az ENSZ Biztonsági Tanácsát a magyar ügy tárgyalására.
- Nagy Imre koalíciós kormányt alakított kisgazda, szociáldemokrata és paraszt-párti politikusok bevonásával (Tildy Zoltán, Kéthly Anna, Bibó István).
- Szabadon engedték a politikai elítéleteket, köztük Mindszenty József érseket. Ő rádióbeszédében az **egyház** szabadsága és a **demokrácia** helyreállítása mellett a **szocialista** gazdasági és társadalmi viszonyok fenntartása mellett foglalt állást.
- A **Szovjetunió** azonban egyre nagyobb ellenszenvvel figyelte az eseményeket:
  - A Köztársaság téri pártház ostroma megerősítette a gyanút, hogy **kommunista**-ellenes fordulat következik.
  - A **szuezi** válság elterelte a nemzetközi figyelmet a térségről, sőt az USA meg akarta nyerni a **Szovjetunió** együttműködését.
  - Ezért az **USA** kinyilvánította, hogy nem tekinti lehetséges szövetségesnek Magyarországot.
- **November 4-**én megindult a szovjet **intervenció**, ami pár nap alatt felszámolta a fegyveres ellenállást.
  - Ennek során a polgári lakosság ellen is alkalmaztak erőszakot, pl. **Salgótarján**-ban november 8-án sortüzet vezényeltek.
  - Nagy Imre a jugoszláv nagykövetségre menekült, de innen **Romániába** hurcolták. **Mindszenty** az amerikai követségre menekült, ahol a szabadságharc leverése után évekig tartózkodott.
  - Az örizetlenül maradt határon át kb. 200 ezer ember menekült nyugatra. Őket a helyreálló **kommunista** diktatúra **disszidenseknek** nevezte.
  - Értelmiségi szervezetek (pl. Írószövetség) és a munkástanácsok még decemberig ellenállást tanúsítottak, de vezetőik letartóztatása után ez is megtört.
- A forradalom leverését megtorlás követte:
  - Új karhatalom alakult, az ún. pufajkások.
  - A felkelők és a vezető politikusok zömét kivégezték (kb. 400 embert), tízezrek kerültek börtönbe.
  - Nagy Imréét és társait (Maléter Pál, Gimes Miklós, Szilágyi József) csak 1958-ban állították titokban bíróság elé, elítélték és kivégezték őket, de a téma innentől kezdve tabunak számított.

11.3. A Kádár-korszak

A rendszer jellemzői a Kádár-korszakban, életmód és minden napok

A diktatúra helyreállítása és működése

- Kádár János az 1956-os forradalmat ellenforradalomnak nyilvánította, mely szerinte a **szocializmus** megdöntésére készült:
  - Kiváltó oka szerinte részben **Rákosi Mátyás** sztalinizmusa volt, ezzel elhatárolta magát a diktatúra első, sikertelen szakaszától.
  - A felelösség nagy része azonban Nagy Imrét terheli szerinte, ő adott lehetőséget az ellenforradalmi eröknek a fegyveres harcra.
  - Ezek „horthysta-fasiszta” erök lettek volna, aminek teljességgel ellentmond, hogy valójában egyetemisták és **munkások** vettek részt a harcokban.
  - Emellett az amerikai imperializmust hibáztatta, megint csak ok nélkül, hiszen az **USA** tudomásul vette, hogy a **vasfüggönyön** túl a szovjet befolyás érvényesül.
- A kommunista diktatúra folytonossága ellenére **Kádár** más módszereket alkalmazott. Ezek, valamint az a tapasztalat, hogy a szovjet jelenlét tartós, okozták azt, hogy a társadalom elfogadta **Kádárt**.
  - Tudatosan kerülte a **személyi kultuszt**.
  - Nem várta el a politikai aktivitást, elég volt, ha a lakosság nem áll ellen („Aki nincs ellenünk, az velünk van.”).
  - A megtorlások után kerülte a nyílt erőszakot és durva törvénytelenséget. Ezért nevezték később **puha diktatúrának**.
- 1963-ban **amnesziát** kaptak azok, akik nem vettek részt a fegyveres harcokban (szabadon engedték őket). Ennek köszönhetően megszünt a nemzetközi elszigeteltség.
  - Ennek következtében 1971-re rendezték a viszonyt a katolikus egyházzal, **Mind-szent József** pedig **Ausztriába** távozhatott.
  - Az **USA** 1978-ban szolgáltatta vissza a **nyilasok** által **Ausztriába** hurcolt, és ott amerikai kézbe kerülő **Szent Koronát**.
- **Kádár** egyfajta alkut ajánlott a magyar társadalomnak: a magánélet biztonságáért és a szerény gyarapodásért cserébe a diktatúra elfogadását várta. Ennek érdekében a következő évtizedekben a fogyasztás lassú növekedése, az életszínvonal emelése politikai céllá vált.
- A **Kádár**-rendszer is pártállam volt, élén **Kádár Jánossal**, az **MSZMP** főtitkárával. A másodlagos jelentőségű miniszterelnöki tisztséget mások töltötték be.
  - Az **MSZMP** karrierpárttá vált: a tagság tette lehetővé a szakmai és társadalmi előmenetelt, ugyanakkor egyre kevesebb ideológiai megkötéssel járt. Taglétszáma így hihetetlenül felduzzadt (kb. 800 ezer fő).
  - Mellette társadalmi szervezetek sokasága fogta össze a lakosságot. A Szakszervezetek Országos Tanácsa inkább jóléti (pl. üdülés) intézmény volt. Az Úttörő-

szövetség és a Kommunista Ifjúsági Szövetség feladata volt az ifjúság **szocialista nevelése**. A Hazafias Népfront szervezte a **választásokat**.

- Az **egyházaktól** és az értelmiségtől csak csendes együttműköést vártak el, folytatódtak azonban a beszervezések és megfigyelések. A **besúgók** és **ügynökök** hálózatát a Belügyminisztérium III/III ügyosztálya irányította.
- A mezőgazdaságban 1959–61 között befejeződött a **kollektivizálás**, ezúttal azonban nem az erőszak, hanem a kedvezmények kerültek előtérbe:
  - Kiterjesztették a parasztságra is a **társadalombiztosítást**.
  - Megengedték az ún. **háztáji** termelést: a kerteket, gyümölcsöst és a háziállatok egy részét nem kellett beszolgáltatni a **termelőszövetkezetekbe**.
  - Ezáltal úgy sikerült átcsoportosítani a felesleges munkaerőt az iparba, hogy sem a parasztság nem vált elégedetlenné, sem az élelmiszerellátás nem került veszélybe.
- Az iparban fennmaradt az állami tulajdon és a **tervgazdaság**:
  - Bár a nehézipar maradt a legfontosabb ágazat, nagyobb hangsúlyt kapott a fogyasztási cikkek termelése.
  - Ugyanakkor a **kollektivizálás** lezárulásával, ill. a nők munkába állásával elfogytak a munkaerő-tartalékok, a termelést már csak a termelékenység fokozásával lehetett volna növelni.

A reformkísérlet

- Az életszínvonal folyamatos emelése politikai cél volt, de a rugalmatlan **tervgazdaság** nem volt képes fokozni a termelékenységet, így 1968-ban új gazdasági mechanizmus néven **reformkísérletre** került sor.
- A kísérlet lényege az volt, hogy az állami tulajdon megtartásával **piacgazdasági** elemeket vigyenek a **tervgazdaságba**:
  - A konkrét tervszámok helyett csak szabályozókkal irányították a gazdaságot.
  - A **vállalatok** önállóan döntethettek a termékfejlesztés, az árak és a békrek kérdésében.
- Emellett azonban komoly fékeket is építettek a rendszerbe:
  - Fenn kellett tartani a teljes foglalkoztatottságot.
  - Az alaptermékeket továbbra is államilag megszabott áron kellett árusítani.
  - A békrek nem emelkedhettek korlátlanul (bérplafon).
- A **reform** hatására javult a gazdasági teljesítmény, de a **tervgazdaság** mégsem vált versenyképessé a **piacgazdasággal**.
  - Továbbra is a nehézipar fejlesztése volt a kiemelt cél (gépgyártás, vegyipar).
  - A mezőgazdaságban látványos modernizáció ment végbe (gépesítés, műtrágyázás), illetve a **háztáji** gazdaság is virágzott.
- Az 1968-as csehszlovák reformkísérlet tanulsága azonban az volt a szovjet vezetés számára, hogy a gazdasági **reformok** politikai változásokhoz vezethetnek:
  - **Csehszlovákiába** szovjet és szövetséges, így magyar csapatok vonultak be, helyreállítva a kommunista diktatúrát.
  - Az 1970-es évek elején leállították magát az új gazdasági mechanizmust is.

Társadalmi változások

- A második világháború után, a **kommunista** diktatúra kiépülésével az addigi merev osztálytársadalom (**torlódó társadalom**) gyors ütemben megszűnt. Gyakorlatilag mindenki állami alkalmazottá vált.
  - A **földosztással** és az **államosítással** megszűnt a nagybirtokosok és **nagypolgárok** rétege, sokan el is hagyták az országot. (Utóbbi csoportot már a **zsidóüldözés** is megtizedelte.)
  - A **középosztály** pozíciója is megrendült a **vagyona** elvételével, illetve sokukat politikai okokból elbocsátották.
  - A **kispolgárság** a **munkások** és állami alkalmazottak közé olvadt be.
  - Az **iparosítással** a munkásosztály létszáma gyorsan gyarapodott, elsősorban a parasztság és a kispolgárság számított kibocsátó rétegnek. Ugyanakkor a diktatúra támogatta, hogy munkásszármazású fiatalok értelmiségi pályát válasszanak.
  - A parasztság a **földosztással** kistermelővé vált (ezzel megszűnt az agrárproletárok rétege), majd a **kollektivizálással** gyakorlatilag állami alkalmazottá („szövetkezeti parasztság”). Létszáma gyors ütemben csökkent, főleg a **munkások** és az értelmiség soraiba emelkedtek fel.
- A szocialista társadalom mobilitása az 1970-es évekre lelassult.
  - Az értelmiség és a szellemi alkalmazottak létszáma már nem bővült olyan gyorsan, és legnagyobb részben utánpótlását saját soraiból biztosította.
  - Az ipari **munkásság** növekedése megállt, egyre többen helyezkedtek el a szolgáltató szektorban.
  - A parasztság önálló társadalmi csoportként szinte eltünt.

Társadalom- és kultúrpolitika

- A gazdasági modernizáció eredményeképpen Magyarországon is lezajlottak a Nyugat-Európára már a második **ipari forradalom** óta jellemző folyamatok a **foglalkozási szerkezetben** és a településszerkezetben, csak éppen gyorsabban.
  - A mezőgazdaságban dolgozók létszáma gyors ütemben csökkent, míg az iparban, különösen a harmadik szektorban (kereskedelem, szolgáltatások, állami szféra) dolgozóké megnőtt.
  - A fizikai dolgozók rovására emelkedett a szellemi foglalkoztatottak száma.
  - Tovább folyt az **urbanizáció**, elsősorban a vidéki ipari központokat (pl. Györ, Miskolc) fejlesztették.
- Jelentősen javult az életszínvonal. Ennek emelése a **kádári** politika meghatározó eleme volt.
  - A napi nélkülvizes az alapélelmiszerek szintjén megszűnt: jelentősen nőtt a lakosság hús-, zsír-, tojás- és cukorfogyasztása.
  - Szélesebb körben elérhetővé váltak a tartós fogyasztási cikkek, mint a rádió, a tévész, a hűtő és a mosógép, sőt elterjedt az autó is.

- A jövedelmi viszonyok kiegyenlítettek voltak, mivel a tervgazdaság nem engedte a nagy bérkülönbségeket.
- Új lakások épültek, jellemzően házgyári elemekből összeállított lakótelepek. A modernizáció kétarcú volt: az új, kisméretű lakások megfeleltek a változó családmodellnek, de minőségük már akkor megkérdezhető volt.
- A modernizáció és az életszínvonal-emelés fontos eszköze volt az állami oktatáspolitika.
  - Ingyenessé vált és elterjedt az óvoda, továbbá egységes, kötelező nyolcosztályos általános iskolákat hoztak létre.
  - Szintén ingyenes lett és tömegessé vált a középiskola: a szakmunkásképzők, szakközépiskolák és gimnáziumok hálózata.
  - A néhány tudományegyetem feldarabolásával és új intézmények alapításával sok kis szakegyetemet és -főiskolát hoztak létre.
  - Kultúrházakat építettek, nagyon olcsók voltak a könyvek, és nagy példányszámban jelentek meg.
  - Mindezek eredményeképpen nagyon sok volt az elsőgenerációs értelmiségi, egy időre felgyorsult a társadalmi mobilitás.
- A diktatúra azonban szigorúan ellenőrizte állampolgárait, többek között azok kulturális szokásait is.
  - Korlátozták a külföldi utazást: a megbízható állampolgárok is csak ritkán és komoly ellenőrzés után utazhattak Nyugat-Európába.
  - A kulturális termékek a támogatott, a türt vagy a tiltott kategóriába estek (**három T**). Egy idő múlva formális cenzúrára nem is volt szükség, a művészek kerülték a politikai állásfoglalást (öncenzúra). A másik lehetőség a mondaniivaló kódolása volt, amit csak a bennfentes olvasó/néző értett („sorok között olvasás”).
- A politikai szabadság helyett felkínált anyagi gyarapodás miatt a korszakot nevezték „gulyáskommunizmusnak” vagy „fridzsiderszocializmusnak” is.
  - Felemás módon haladt előre a női **emancipáció**.
  - Az oktatási rendszer bővítésével a nők iskolázottsága utolérte a férfiakét.
  - A bölcsőde- és óvodahálózat lehetővé tette a nők tömeges munkába állását, ami egyrészt a gazdasági növekedés egyik motorja volt, másról elősegítette a kétkezes családmodellel a társadalom anyagi gyarapodását.
  - Ugyanakkor vezető pozícióba vagy politikai szerephez csak nagyon ritkán jutottak.

11.4. A rendszerváltozás és a piacgazdaságra való áttérés

A rendszerváltozás főbb eseményei. A piacgazdaságra való áttérés és következményei

A rendszerváltozás

- Pozsgay Imre az 1956-os forradalmat népfelkelésnek nevezte az addig hivatalos ellenforradalom helyett.
  - Ezután kerülhetett sor Nagy Imre újratemetésére, ami a rendszerváltozás szimbolikus eseménye lett (1989. június 16.).
  - Itt mondott beszédével vált országosan ismert politikussá a Fidesz (Fiatal Demokraták Szövetsége) vezetője, Orbán Viktor.
- Az ellenzéki csoportok létrehozták az Ellenzéki Kerekasztalt, amely tárgyalásokat kezdett az MSZMP-vel. Az így létrejött Nemzeti Kerekasztalon kialakult megállapodásokat az Országgyűlés törvényesítette:
  - Szinte teljesen átírták az alkotmányt: kiiktatták belőle a szocializmusra és a párt uralmára vonatkozó részeket.
  - Létrehozták az Alkotmánybíróságot a jogszabályok alkotmányosságának vizsgálatára.
  - Bevezették a többpártrendszerét és szabad választásokat írtak ki.
  - Átírták a büntető törvénykönyvet, törölve a politikai bűncselekményeket.
- Közben az állam és a párt reformerői is lebontották a diktatúrát:
  - Tárgyalások kezdődtek a szovjet csapatok kivonásáról.
  - Megnyitották a határt (vasfüggöny), ezzel lehetővé vált a keletnémet menekültek szökése, ami felgyorsította a német rendszerváltást is. Ebben nagy szerepe volt az akkorी külügyminiszternek, Horn Gyulának.
  - Az MSZMP megszünt, helyette létrejött a Magyar Szocialista Párt (MSZP), amely azonban örökölte az állampárt szervezeteit és vagyonát.
- 1989. október 23-án kikiáltották a harmadik magyar köztársaságot.
- Megkezdődött a választási küzdelem, de már nem a volt állampárt és az ellenzék között, hanem az ellenzék két fő ereje, az MDF és az SZDSZ között:
  - Az SZDSZ a Fidesszel népszavazást kezdeményezett a Munkásörség feloszlásának, az MSZMP munkahelyekről való kivonulásának, a pártvagyonnal való elszámolásnak és a köztársasági elnök választásának tárgyában.
  - Az első három kérdés a népszavazás időpontjára eldőlt, a Nemzeti Kerekasztalon ezekről megállapodás született. Az utolsó volt hivatott megakadályozni, hogy még az országgyűlési választások előtt közvetlen elnökválasztáson MSZP-s politikus (Pozsgay) győzzön.
  - A népszavazás minimális többséggel sikeres volt: a köztársasági elnök választását az országgyűlési választások utánra halasztották.

- Az 1990-es választásokat ennek ellenére az MDF nyerte:
  - Antall József alakíthatott koalíciós kormányt (az MDF mellett a Független Kis-gazdapárt és a Keresztyén demokrata Néppárt részvételével).
  - Az ország jobb kormányozhatósága érdekében megegyezett az SZDSZ-szel a két-harmados törvények csökkentéséről.
  - Cserébe az SZDSZ jelöltje, Göncz Árpád lett az Országgyűlés által választott köztársasági elnök.
  - Összel lezajlottak az önkormányzati választások is, helyi szinten is teljessé téve a rendszerváltozást.
- 1991-ben kivonultak a szovjet csapatok, Magyarország teljesen függetlenné vált.
  - Ennek köszönhetően csatlakozhatott a NATO-hoz (1999), majd az EU-hoz (2004).
  - A független magyar államiság megünneplésére kétszer is sor került: 1996-ban a honfoglalás milcentenáriuma (1100 éves évfordulója), 2000-ben pedig az államalapítás millenniuma (1000 éves évfordulója) kapcsán.

Gazdasági szerkezetváltás

- A rendszerváltást kiváltó tényezők között fontos szerepe volt a tervgazdaság válságának.
  - A gazdasági növekedés lelassulása után a jóléti kiadásokat külföldi kölcsönből tartották fenn, így az állam adósságspirálba került.
  - Az innováció alkalmazása elmaradt, ezért az ipar termékszerkezete elavult, struktúrváltásra volt szükség.
  - Alig létezett magántulajdon, és alacsony szintük voltak a lakossági megtakarítások is, így a fejlesztést a tökehiány is nehezítette.
  - Mivel a válság egyszerre sújtotta az összes szocialista országot, az addigi biztos piacok is összeomlottak, amelyeken ráadásul mostantól a nyugati termékekkel is versenyezni kellett.
- A fenti okok miatt az 1990-es években Magyarországon gyors privatizációra került sor a külföldi tőke bevonásával.
  - Még 1989-ben hozott törvények biztosították a vállalkozás szabadságát és a magántulajdon biztonságát.
  - A privatizációs bevételek kezelhetővé tették a magyar államadósságot.
  - A külföldi befektetők fejlesztéseivel versenyképes árucikkeket kezdett termelni a magyar ipar.
  - A korábbinál sokkal jobban megnyíltak az európai és észak-amerikai piacok. Ennek nyomán Magyarország integrálódott az európai gazdaságba, és 2004-ben csatlakozott az Európai Unióhoz.
- A gazdasági rendszerváltás szükségszerű volt, de negatív következményekkel is járt.
  - A magyar gazdaság kettős természetű. Egymás mellett létezik a jórészt külföldi piacra termelő, külföldi tőkével és technológiával üzemelő fejlett ipari és szol-

gáltatási szektor magyar beszállítói körrel, ill. a hozzá képest szerényebb termélekenységű, mert kevesebb **tőkével** rendelkező és fejletlenebb technológiát alkalmazó hazai kisvállalati szféra.

- A **privatizáció** során megszünt majdnem egymillió munkahely. A képetlen vagy rosszul képzett munkaerőre azóta sincs szükség, sokan már sokadik generációs **munkanélküliek**.
- A nemzetközi (elsősorban ázsiai) verseny egész Európában fenyegeti a jóléti állam rendszerét: az adók és **járulékok** magas szintje drágábbá teszi a termelést, ezért a **vállalatok** azt részben külföldre telepítik, ezzel tovább növelik az európai **munkanélküliséget** és a **jóléti állam** terheit.

Társadalmi következmények

- A rendszerváltás során a szocialista tervgazdaság megszünése alapvető változásokat eredményezett a társadalom szerkezetében is.
  - A **privatizáció** eredményeképpen újra megjelentek a tulajdonosi rétegek: a gazdasági elit és a vállalkozó **középosztály**.
  - A **kárpótlás** eredményeképpen a **termelőszövetkezetek** felbomlottak, a termőföld magántulajdonba került. A paraszti kistermelés azonban nem elég nyereséges, megkezdődött a földkoncentráció.
  - A korábban államosított lakásokat a bérlok megvehették, ezzel uralkodó formává vált a lakás-magántulajdon.
  - A veszteséges **vállalatok** felszámolásával és a nyereségesek korszerűsítésével újra megjelent a **munkanélküliség**, ami elsősorban a szakképzetlen, ill. versenyképtelen szakmákkal rendelkező **munkásokat** sújtotta.
- A formálódó új társadalomszerkezetet alapvetően az iskolázottság, és az ezzel szorosan összefüggő jövedelmi viszonyok alapján szokás leírni.
  - A felemelkedő elitbe az új magánvállalatok vezetői és tulajdonosai, ill. az értelmiség felső rétege tartozik. (A legtöbb nagytulajdonos nagyvállalati vezetőből kedvezményes részvénnyel keresztül vált azzá.)
  - A középrétegekhez sorolhatók a vállalkozó és alkalmazottként dolgozó értelmiségiek, a kisvállalkozók, a szakképzett alkalmazottak, a **szakmunkások** és az öregsegi nyugdíjasok zöme.
  - A lecsúszó, szegény rétegek közé az alacsony jövedelmű parasztok, a szakképzettek (utóbbiak jelentős része akár generációk óta munkanélküli), valamint a kisnyugdíjasok tartoznak. A szegénység kockázata különösen nagy a képetlenek, a sok gyereket nevelők és a cigányok között.
- A társadalmi helyzet és a jövedelmi viszonyok regionálisan is nagy eltéréseket mutatnak.
  - A városokban, és különösen **Budapesten** nagyobb arányban élnek fiatal és iskolázott emberek, több a munkalehetőség és magasabbak a jövedelmek, mint a falvakban.

- Az ország nyugati részén fejlettebb a gazdaság, több a munkalehetőség, így alacsonyabb a munkanélküliség és magasabbak a jövedelmek, mint keleten.

11.5. Demográfiai folyamatok és a határon túli magyarság

A határon túli magyarság 1945-től

A második világháború

- A bécsi döntések** és a második világháború következtében a magyarlakta területek nagy része visszakerült Magyarországhoz.
  - A visszacsatolt területekre visszaköltöztek a magyar közalkalmazottak.
  - Ugyanakkor a vissza nem csatolt területekről (pl. Dél-Erdélyből) tömegesen települtek át magyarok a megnagyobbodott országterületre.
  - Az újbóli határváltozások azonban minden oldalon romló nemzetiségi politikát eredményeztek (Magyarországon pl. a „mengibízhatatlan” nemzetiségeket **munkaszolgálatra** hívták be).
  - A megszállás során a bevonuló magyar katonák több helyen kegyetlenkedtek (Erdélyben és Újvidéken).
- A világháború végén és közvetlenül utána a helyreállított utódállamok a magyarok ellen követtek el törvénytelenséget és erőszakot:
  - Bácskában a jugoszláv **partizánok** a civil lakosságon álltak bosszút az újvidéki vérengzésért.
  - Erdélyben a bevonuló román csapatok szintén az állítólagos magyar rémtettekért álltak bosszút.
  - Kárpátaljáról a megszálló szovjet csapatok tömegesen hurcoltak el magyar civileket kényszermunkára.
  - Csehszlovákiában a magyarokat megfosztották állampolgárságuktól és tulajdonuktól az ún. Benes-dekrétumokkal. Miután a szovjetek a teljes magyar lakosság kitelepítését nem engedélyezték, a Magyarországra erőltetett ún. **lakosságcseré-egyezmény** keretében lakoltattak ki magyarokat, hogy helyükbe a Magyarországról átcsábított szlovákokat telepítésük. A **felvidéki** magyarság vezető politikusát, Esterházy Jánost koncepciói perben elítélték, börtönben halt meg.

A szocializmus időszaka

- A második világháború után már nemcsak természetes, de erőszakos **asszimilációról** is beszélhetünk:
  - A párizsi békében (1947. február 10.) a kisebbségek védelmét már nem írták elő.

- A kommunista diktatúrák kiépülésével felszámolták a magántulajdon, a civil szervezeteket és üldözték az egyházakat, ezzel a kisebbségek teljesen kiszolgáltatottá váltak az elnyomó államnak.
- Csehszlovákia győztes államnak számított, ráadásul engedélyezték a német kisebbség teljes kitelepítését:
  - Állami célkitűzés volt a magyar lakosság arányának csökkentése. Ennek módja az ún. reszlovakizáció: arra hivatkozva, hogy valójában elmagyaro-sodott szlovákokról van szó, megváltoztatták a neveket, kötelezővé tették a szlovák iskolát.
  - Ennek eredményeképpen itt nemcsak a magyarok aránya csökkent, de létszámuk is szinte megfeleződött.
- Jugoszlávia szintén győztes államnak számított, de Tito ragaszkodott a nemzetek egyenjogúságának látszatához.
  - A magyarok nem számítottak államalkotó szláv nemzetnek, így önálló köztársaságot nem kaptak, de Szerbián belül autonóm tartomány lett a Vajdaság (Délvidék).
- Románia csak az utolsó pillanatban állt át a tengelyhatalmaktól a szövetségesekhez, így bár visszakapta Erdélyt, de a békészerződésben garantálnia kellett a magyarok jogait:
  - A Székelyföld autonóm tartomány lett, az iskolahálózat itt maradt meg legjobban.
  - A magyarnak számító katolikus és református egyházat azonban üldözték. Márton Áron erdélyi katolikus püspököt többször hosszú időre bebörtönöztek.
  - Az 1960-as években azonban fordulat következett be a román politikában, fel-erősödött a nacionalizmus. Megkezdődött a magyar iskolák felszámolása, a magyar nyelvű egyetemet egyesítették a román nyelvűvel (Babes-Bolyai). A Magyar Autonóm Tartomány határait a magyar lakosság arányának csökkentése érdekében módosították, végül a tartományt teljesen megszüntették.
  - A folyamat csúcspontja 1988-ban a falurombolás terve volt: Ceaușescu román diktátor a vidéki lakosságot „agrár-ipari centrumokba” kívánta áttelepíteni a modernizációra hivatkozva. Mindez elsősorban a tömbben élő nemzeti kisebbségek felszámolására irányult, és a rendszerváltás miatt végül nem valósult meg.

A rendszerváltás után

- A rendszerváltás újra lehetőséget biztosított a kisebbségi magyarság politikai érdekképviseletére, a civil szervezetek és az egyházak szabad működésére.
  - A határon túli magyar pártok sikeresen gyűjtik be a magyar szavazatokat, ami bizonyítja a kisebbségi érdekképviselet szükségességét, de egyben megakadályozza a kisebbségen belüli ideológiai különbségek megjelenítését és a kapcsolódást a többségi pártokhoz.
  - A magyar nyelvű oktatási rendszer – részben Magyarország támogatásával – bővült.

- A **nemzeti** függetlenség helyreállása ugyanakkor mindenhol a **nacionalizmus** fel-lángolásával járt együtt, ami felszínre hozta a **szocialista** időszakban szönyeg alá sőpört sérelmeket. A legsúlyosabb atrocitásokra 1990-ben Marosvásárhelyen került sor (fekete március) az anyanyelvi oktatást követelő magyarsággal szemben.
- A megnyíló határok megkönnyítették a kapcsolattartást, de egyben ösztönözték a Magyarországra költözést is: éppen a fiatalabbak és iskolázottabbak hagyják el a kisebbségi létet.
  - Ez csökkenti a magyar **pártok** szavazótáborát és a magyar iskolák tanulószámát.
- Magyarország **alkotmánya** a határon túli magyarokat is a **nemzet** részének tekinti.
  - A magyarországi **munkavállalást** és különböző kulturális szolgáltatások kedvez-ményes igénybevételét tette lehetővé a **magyar igazolvány**.
  - Ha kérelmezik, a határon túli magyarok állandó magyarországi lakóhely hiján is kaphatnak magyar állampolgárságot (**kettős állampolgárság**).

12. Társadalmi, állampolgári, pénzügyi és munkavállalói ismeretek

12.1. Társadalmi tagozódás és felelősségvállalás

A magyarországi romák története és helyzetének főbb jellemzői napjainkban. A szociális ellátórendszer fő elemei

A magyarországi cigányság története

- A cigányság több, különböző hagyományú és eredetű csoport gyűjtőneve, akiket a többségi társadalom magától szokásaiakban és megjelenésükben különbözönek vél. Újabban elterjedt a roma megnevezés is, ami eredetileg a cigányok többségének önénevezése.
  - Legnagyobb csoportjuk a magyar nyelvű romungrók (magyar cigányok, muzsikus cigányok).
  - Az oláhcigányok az indiai eredetű romani nyelv különböző változatait beszélték eredetileg (egyik törzsük a lovári).
  - A beások a román nyelv egy régies változatát beszélik.
- Mivel a cigányság nem egységes csoport, kultúrája, hagyományai is sokszínűek.
  - A korai feljegyzések vándorló csoportként írták le őket, akik különböző iparosmesterségekkel (pl. kovács), valamint kereskedelemmel foglalkoztak.
  - A 19. századra elsőprő többségük letelepedett, továbbra is főleg iparosként, illetve napszamosként dolgoztak. A gyáripar tömegtermékei munkájukat már ekkor leértékelték, fontosabbá váltak a kevés szakertelmet igénylő javító tevékenységek, illetve a nagyon olcsó nyersanyagból készíthető használati cikkek előállítása (pl. üstfoltozó, kosárfonó, teknővájó, vályogvető stb.)
  - A szocializmus időszakában véگképp megszűnt az igény a hagyományos mesterségekre, de a kiépülő nagyipar képzetlen munkaerőként alkalmazta őket.
  - A rendszerváltással ezek az üzemek jórészt megszűntek, a cigányok között tömegessé vált a munkanélküliség.
- A cigányság zöme hagyományosan az ország észak-keleti (és dél-nyugati) részén él, amely eleve szegényebb, és ahol eleve nagyobb a munkanélküliség. Nagyobb népességtömörülés alakult ki Budapesten.

A cigányság helyzete

- A cigányság jelenlegi helyzetére a tömeges mélyszegénység jellemző:

- Tömeges a **munkanélküliség**, gyakran már a második, harmadik generációban, így nagyon alacsony a családok jövedelme.
- Ennek egyik oka az iskolázatlanság: a szakképzetlen munkaerő elhelyezkedése nehéz. A hagyományos szakmákban szerzett tudásra nem tart igényt a piac.
- További veszélyeztető tényező a magas gyerekszám, ami a szegénységnek és iskolázatlanságnak oka és következménye is egyben. (A korai családalapítás és a **munkanélküliség** hajlamosít a gyerekvállalásra, ugyanakkor a szegénységben a felnőtt gyerekek jelentik az idős szülők támaszát.)
- A szegénység és iskolázatlanság eredménye a rossz egészségügyi állapot, a többségi társadalomhoz képest korai halálozás. Ez természetesen visszahat a jövedlemszerző képességre, azaz a szegénység oka is egyben.
- A fenti tények alapján a cigányságról hamis sztereotípiák alakultak ki a többségi társadalom egy részében:
  - Ilyen a túlzott szaporaság mitosza: a valóságban a cigány családok gyerekszáma átlagosan megegyezik a hasonló anyagi körülmények között élő nem cigány családok gyerekszámával (a szegény családokban átlagosan több gyerek él).
  - Ilyen a túlsegélyezettség mitosza: a valóságban a segélyek nem nyújtanak méltó megélhetést, összegük pedig a magyar jóléti kiadások töredékét teszi csak ki.
  - Ilyen a „cigánybűnözés” mitosza: a valóságban a cigányság bűnözési statisztikai megegyeznek a hasonlóan szegény nem cigány lakosság statisztikáival.
- A sztereotípiák azonban előítéletekhez, az pedig **diszkriminációhoz** (megkülönböztetés) és **szegregációhoz** (elkülönítés) vezetnek:
  - A szabad iskolaválasztás eredményeképpen kialakultak a **középosztály**, illetve a szegényeket (köztük a cigányokat) kiszolgáló iskolák.
  - Sok munkahely nem vesz fel cigány alkalmazottat.
  - Azokról a településekéről vagy településrészkről, ahova sok cigány költözik, elköltöznek a nem cigányok, és kialakulnak a cigány gettók. Itt az ingatlanárak csökkennek, ami végleg ideköt a szegényeket (és idevonz újabbakat).
- A **diszkrimináció** egyrészt ördögi kört eredményez: a rossz környéken lakó, rossz iskolába járó, az álláskeresés során kudarcokat megélő cigányok számára nincs követendő pozitív minta.
  - Másrészt „logikusnak” tűnik: a rossz környéken lakó, szegényesen öltözött, iskolázatlanul beszélő (és sötétebb bőrű) ember valószínűleg rosszabb tanuló vagy **munkavállaló** lesz, így diszkriminálása az iskola vagy a vállalat szempontjából „érthető”.
  - Az emiatt a csoport egészét érő kudarcok azonban nem csak dühöt eredményeznek, de csökkentik is a cigányok motivációját, hiszen eredményeik nem az erőfeszítéseiken, hanem a külső megítélesen múlnak.
- Az állam és különböző civil szervezetek **integrációs** programokat hirdetnek a **diszkrimináció** felszámolására:
  - Megpróbálják csökkenteni a többségi társadalom előítéletességét.
  - Megpróbálják az oktatás fejlesztésével csökkenteni a képzetségbeli hátrányokat.

12. Társadalmi, állampolgári, pénzügyi és munkavállalói ismeretek

- Ezzel próbálják meg segíteni a cigányok munkába állását.
- Az állandó munka és jövedelem javíthatna aztán a lakóhelyen és az egészségügyi állapotban.

A szociális ellátórendszer

- A szociális ellátórendszer részei:
  - a foglalkoztatást segítő intézkedések,
  - a családtámogatások,
  - a rászorulóknak juttatott szociális segélyek, valamint
  - a társadalombiztosítás, melynek része az egészségbiztosítás és a nyugdíjrendszer.
- A munkájukat elvesztők álláskeresési járadékot kapnak 90 napig. (A korlátozás oka elvileg az, hogy ösztönözze a munkanélküliek álláskeresését.).
  - A tartósan munkanélküliek részt vehetnek a közfoglalkoztatásban, melynek célja a visszavezetésük a munkaerőpiacra. (A rendszer kritikusai szerint azonban így az érintetteknek kevesebb ideje van álláskeresésre és a továbbképzésre, miközben a közmunka csak ideiglenes megoldás.)
- A családtámogatások elvi alapja az, hogy a gyereknevelés magas egyéni költségeit az állam részben megtéríti, ezzel is elismerve a gyereknevelés társadalmi hasznát (és lassítva a társadalom előregedését).
  - A gyerek születése után három évig vehető igénybe a fix és alacsony összegű gyes (gyermekgondozási segély), illetve helyette az első két évben a korábbi fizetés arányában megállapított gyed (gyermekgondozási díj).
  - A gyerekek nagykorúságáig jár a családi pótlék.
  - A gyereket nevelő családok adókedvezményben is részesülnek (ezt természetesen csak a jövedelemmel rendelkezők tudják igénybe venni, sőt három gyerek után a magas összeg miatt már csak a jómódúak).
- Kifejezetten a szegények számára nyújt segítséget a foglalkoztatást helyettesítő segély, az egészségkárosodási és a gyermekfelügyeleti támogatás.
- Az idős korról való gondoskodás elterjedt formája a nyugdíjbiztosítás.
  - Mivel az egyéni élettartam nem tudható előre, az állampolgárok kockázatközöséget alkotnak. Amíg dolgoznak, addig jövedelmük arányában fizetnek be a rendszerbe, majd idős korukban életük végéig járó nyugdíjat, életjáradékot kapnak.
  - Eredetileg Magyarországon is tökefedezeti rendszer működött: a befizetésekkel egyéni számlákon nyilvántartva befektették, és az így gyarapodó vagyonból fizettek a nyugdíjba vonuló járadékát.
  - A második világháború pusztításai után a nyugdíjakat az adott évben befizetett járulékokból kezdték el fedezni: ez a felosztó-kirovó rendszer. Jelenleg a Nyugdíjbiztosítási Alap működteti a rendszert.
  - A nyugdíj fedezete a munkavállaló által fizetett nyugdíjjárulék és a munkaadó által fizetett szociális hozzájárulási adó.

- Aggodalomra ad okot, hogy a **társadalom előregedése** következtében csökken a járulékfizetők, és növekszik a nyugdíjasok létszáma.
- Ezért lehetőség van önkéntes nyugdíjpénztári **megtakarításra**, ami tökefedezeti alapon működik.
- A **társadalombiztosítás** másik nagy alrendszere az **egészségbiztosítás**.
  - Az állampolgárok itt is kockázatközösséget alkotnak. Jövedelmük arányában egészségügyi járulékot fizetnek (a gyerekek, nyugdíjasok, munkanélküliek helyett az állam fizet), és szükség esetén egészségügyi ellátásban részesülnek.
  - A járulékok jelenleg az Egészségbiztosítási Alaphoz kerülnek, és innen fedezik az egészségügyi ellátórendszer (háziorvosok, rendelőintézetek, kórházak) kiadásait és a gyógyszerek ártámogatását, illetve a munkaképtelenség ideje alatt a beteg részére folyósított táppénzt.

12.2. Az aktív és felelős állampolgárság alapja

- **Az emberi jogok ismerete és a jogegyenlőség elvének bemutatása;** az **állampolgári jogok, kötelességek**. A politikai intézményrendszer **fő elemei** (országgyűlés, kormány, köztársasági elnök, alkotmánybíróság, ombudsman, helyi önkormányzatok, az Alaptörvény). A választási rendszer **fő elemei**

Az emberi jogok

- Az **emberi jogok** a természettől adottan minden embert egyenlően megilletnek, el nem vonhatóak, és függetlenek minden állami elismeréstől.
- Az **emberi jogokat** három generációra szokás osztani. Az első generációs **emberi jogok** a 18. században, a **felvilágosodás** során jöttek létre, közös jellemzőik, hogy az egyént védi az állam túlkapásaitól:
  - Az élethez való jog (ez tartalmazza az élet biztonságát és méltóságát).
  - A szabadsághoz való jog (ebből származnak a polgári szabadságjogok: vallás-, szólás-, sajtó-, gyülekezési és egyesületi **szabadság**).
  - A tulajdonjog.
- A második generációs **emberi jogok** a 20. század során, a **jóléti államok** kiépülésével párhuzamosan alakultak ki. Közös jellemzőjük, hogy az állam aktív szerepvállására alapulnak, ezért nehezebben kikényszeríthetők:
  - A gazdasági jogok: a munkához, a megfelelő munkakörülményekhez, az érdekvédelemhez (**szakszervezet**) való jogok.
  - A szociális jogok: a léthozmínimumhoz, a **társadalombiztosításhoz** és az egészségügyi ellátáshoz való jogok.
  - A kulturális jogok: pl. az oktatáshoz való jog.

- A harmadik generációs emberi jogok jelenleg vannak kialakulóban, közös jellegzetességeik, hogy csak nemzetközi együttműködéssel lennének garantálhatók:
  - Ezeket szolidaritási jogoknak is szokás nevezni: a békéhez, az egészséges környezethez és az erőforrásokhoz való egyenlő hozzáférésnek a jogai.
- Az emberi jogokat először az USA Függetlenségi nyilatkozata (1776), majd a francia forradalom Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata (1789) sorolta fel. Jelenleg az ENSZ Emberi jogok egyetemes nyilatkozatát (1948) minden tagállam elismeri.
- Állampolgári jogoknak az állam által elismert és garantált, minden állampolgárnak egyenlően járó jogokat nevezzük.
  - Alkotmányos államokban az állampolgári jogok tartalmazzák az emberi jogokat.

Az Alaptörvény, az állampolgári jogok és kötelességek

- Magyarország alkotmánya az Alaptörvény (2012).
  - Ez a legmagasabb szintű jogforrás: minden egyéb jogszabálynak (törvény, rendelet) összhangban kell állnia vele. Módosítani csak az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával lehet.
  - Előszava a Nemzeti hitvallás, mely az alapvető emberi és nemzeti értékeket fogalmazza meg.
  - Alapvetésnek nevezett első fejezete írja le az államformát, a nemzeti jelképeket és ünnepeket, a közigazgatási beosztást, illetve ismeri el államalkotó tényezöknek a hazai nemzetiségeket, valamint a nemzet részeként a határon túli magyarságot.
- Szabadság és felelősség cími fejezete sorolja fel a következő állampolgári jogokat:
  - Az első generációs emberi jogokat: az élethez való jogot, a tulajdonjogot és a szabadságjogokat.
  - A második generációs emberi jogokat: a gazdasági, szociális és kulturális jogokat.
  - Az állami tevékenységen való részvétel jogát, azaz a politikai jogokat.
  - Végül külön leszögezi a jogegyenlőség alapelvét: az állampolgári jogok valamennyi állampolgárra egyformán vonatkoznak.
- Az alkotmány két állampolgári kötelességet is említi:
  - A közteherviselést, ami elsősorban jövedelemarányos adózást jelent.
  - És a honvédelmi kötelezettséget: amennyiben az Országgyűlés sorozást rendel el, úgy azon kötelező részt venni.
  - Ezen kívül rögzíti a tankötelezettséget, ami a szülöt terheli (köteles kiskorú gyerekét iskolába járatni), illetve a felnött gyerekek kötelességét idős szüleik támogatására.
- A kötelességek elmulasztása nem jár a jogok elvesztésével.
  - A jogok gyakorlása nem korlátozhatja mások azonos jogait.
  - A jogokat az állam csak kivételes helyzetekben (pl. háború), szigorú szabályok közt korlátozhatja.

- Az állam című fejezete írja le a **demokratikus intézményrendszer** elemeit és működését.
- Végül a Különleges jogrend című fejezet vonatkozik a vészhelyzetekre (pl. háború).

A törvényhozás és az azt korlátozó és ellenőrző intézmények

- A harmadik magyar köztársaságban a legföbb népképviseleti szerv az **Országgyűlés**, amely a törvényhozó hatalmat gyakorolja.
  - Az **alkotmányt** (Alaptörvényt) az ún. **sarkalatos törvényeket** csak a képviselők kétharmadának szavazatával módosíthatja. A többi törvény elfogadásához vagy módosításához a képviselők több mint felének szavazata is elég.
  - minden évben kötelező a következő évre vonatkozó **költségvetést** és az előző évről szóló zárszámadást elkészítenie.
  - Az **Országgyűlés** választja a köztársasági elnököt, a miniszterelnököt, az Alkotmánybíróság tagjait, az Állami Számvevőszék elnökét és az **országgyűlési biztosokat**.
- **Országgyűlési választásokra** négyévente kerül sor:
  - A **választójog általános** és egyenlő, a **választás közvetlen** és titkos.
  - A **választási rendszer** vegyes. A képviselők nagyobb részét a többségi elv alapján egyéni választókerületekben választják (106 mandátum), a többit pedig az országos listáról (93 mandátum).
  - Képviselőjelölt az lehet egyéni választókerületben, aki elegendő ajánlást gyűjtött össze a választópolgároktól, országos listát pedig az a párt állíthat, amelynek elegendő számú egyéni képviselőjelöltje van.
  - A mandátumot nem eredményező, ún. töredékszavazatok is az országos listára kerülnek, ami így kompenzációs listaként is működik. Töredékszavazatnak minősül az egyéni választókerületben a vesztes jelöltekre leadott összes szavazat, illetve a győztesre leadott, a győzelemhez már nem szükséges szavazat.
  - Listáról csak olyan párt küldhet képviselőt az **Országgyűlésbe**, amely elérte országosan az 5%-ot (**parlamenti küszöb**).
- Az **Országgyűlés** egykamarás, maga választja elnökét és határozza meg működését (házzabály).
  - A képviselők szakbizottságokban és plenáris üléseken vesznek részt. A törvényjavaslathoz módosító indítványok fűzhetők. Először ezekről egyenként szavaz az **Országgyűlés**, majd az esetlegesen módosított törvényjavaslatról.
  - Az egyes pártokhoz tartozó képviselők frakciókat alkotnak. A bizottsági helyek elosztása frakcionként történik.
- A törvényhozást korlátozó legfontosabb intézmény az **Alkotmánybíróság**.
  - Tagjait és elnökét az **Országgyűlés** választja.
  - A jogszabályok alkotmányosságát vizsgálja, és ha alkotmányellenesnek találja, akkor megsemmisítheti.

- Az alkotmánybírósági döntések indoklása alkotmányértelmezésnek tekinthető, ami eligazítja az Országgyűlést, hogy milyen törekvés tekinthető alkotmányosnak.
- Bár az Országgyűlés a legföbb népképviseleti szerv, a nép szuverenitását közvetlenül is gyakorolhatja népszavazás formájában.
  - A népszavazás lehet véleménynyilvánító vagy ügydöntő, utóbbi az Országgyűlést is kötelezi.
  - A népszavazás akkor érvényes, ha a választópolgárok több mint fele elment szavazni, és akkor eredményes, ha az érvényesen szavazók több mint fele igenlő választ adott a feltett kérdésre.
  - Tilos népszavazást kezdeményezni a költségvetésről, a kormányprogramról, az alkotmányról, nemzetközi szerződésekről és a hadsereg bevetéséről.

Az államfő, a végrehajtás és az azt korlátozó és ellenőrző intézmények

- Az államfő a köztársasági elnök, akit az Országgyűlés választ öt évre.
  - Feladata jórészt reprezentatív: kifejezi a nemzet egységét és örködik a demokrácia felett.
  - Joga van a törvényeket egyszer visszaküldeni az Országgyűlésnek, illetve az Alkotmánybíróság elé utalni. Különben köteles azokat aláírni és kiírni.
  - Törvény előírásai alapján összehívja és feloszlatja az Országgyűlést, kiírja a választásokat, megbízza a miniszterelnököt.
  - Formálisan ő a hadsereg főparancsnoka (de tényleges parancsot nem adhat), ő nevezi ki a tábormokokat és egyetemi tanárokat, adja át az állami kitüntetéseket, fogadja a külföldi nagyköveteket és szerepel az állami ünnepségeken.
- Magyarország parlamentáris demokrácia, a miniszterelnököt az Országgyűlés választja négy évre.
  - Amennyiben egy pártnak sincs többsége az Országgyűlésben, és így nem tud egyedül miniszterelnököt választani, akkor több párt együttműködésével koalíciós kormány jön létre.
  - A kormány minisztériumokból áll, melyek egyes szakterületeket felügyelnek.
  - A kormány a végrehajtás szerve, ezért irányítja az államigazgatást, illetve rendeleteket alkot.
  - A gyakorlatban a kormány terjeszti be a törvényjavaslatok zömét is.
- A kormány stabilitását szolgálja a konstruktív bizalmatlanság intézménye.
  - A megválasztott miniszterelnök csak akkor váltható le, ha az Országgyűlés egyetlen szavazással másik személyt választ a helyébe. Azaz a kormánytól csak úgy vonható meg a bizalom, ha másik, az Országgyűlésben többséggel rendelkező kormány alakul helyette.
  - A gyakorlatban ez az intézmény a koaliciós kormányokat stabilizálja, mert ha a koalíció fel is bomlik, annak kicsi a valószínűsége, hogy az egyik koaliciós párt az ellenzékkel képes legyen kormányt alakítani.

Az Állami Számvevőszék az állam pénzügyeit ellenőrzi.

- Elnökét az **Országgyűlés** választja.
- Ellenőrzi az állami **vagyon** változásait, ill. a költségvetés végrehajtásának törvényességét és célszerűségét.

Elsősorban az állami szervek tevékenységét ellenőrzik az **országgyűlési biztosok**, az ombudsmanok.

- Az **alapvető jogok** **biztosának** tevékenységi köre kiterjed az **állampolgári jogok** teljességére. Bejelentésre vagy saját kezdeményezésből vizsgálatokat indíthat, melyek alapján javaslatokat tehet és munkájáról beszámol az **Országgyűlésnek**.
- Két helyettese a jövő nemzedékek, illetve a **kisebbségek** jogainak védelmét látja el.

az önkormányzatok

A magyar önkormányzati rendszer kétszintű: a települési **önkormányzatok** felett területi (megyei, fővárosi) **önkormányzatok** állnak.

Az önkormányzati képviselők választása eltérő az egyes településeken és területeken:

- A tízezernél kisebb lakosú településeken kislistás szavazás van (minden jelölt egy listán szerepel, közülük választ a polgár megfelelő számú képviselőt).
- A tízezernél több lakosú településeken egyéni választókerületek vannak, illetve a **pártok** kompenzációs listákról is küldenek a testületbe képviselőket a töredékszavazatok alapján.
- A területi **önkormányzatok** képviselőit pártlistákról választják.
- A polgármestert valamennyi településen (és a fővárosban is) közvetlenül választják.

Az önkormányzatok főbb intézményei és tiszttiselői:

- A képviselőtestület (és bizottságai), amely helyi rendeleteket alkothat, költségvetést készít és ellenőrzi a tiszttiselőket.
- A polgármester irányítja a települést.
- A jegyző feladata a törvényesség betartása.

Az önkormányzatok feladatai:

- A törvényben előírt szociális és egészségügyi intézmények fenntartása.
- Az úthálózat és a közművek karbantartása.
- A szociális segélyezés.
- Különböző nyilvántartások vezetése, és engedélyek kiadása.

12.3. Alapvető pénzügyi és gazdasági fogalmak, folyamatok. A munkaviszonyhoz kapcsolódó ismeretek

A háztartás pénzügyei (adók és járulékok, pénzkezelési technikák, banki ügyletek). A munkaviszonyhoz kapcsolódó jogok és kötelezettségek, a munkaviszony megszűnése

A háztartások pénzügyei

- A jövedelmüket közösen elkötő, esetleg közös vagyonnal is rendelkező, együtt élő emberek csoportját nevezzük **háztartásnak**. (A háztartás gyakran azonos valamely összetételű családdal, de lehet egyszemélyes is.)
  - A **háztartások** gazdasági kapcsolatban állnak a vállalkozásokkal: munkabérért dolgoznak nekik, illetve megvásárolják termékeiket és szolgáltatásaikat.
  - Kapcsolatban állnak az állammal is: adót fizetnek, illetve társadalmi juttatásokban (pl. nyugdíj, gyes, segély) részesülhetnek.
  - Végül kapcsolatban állnak a **pénzügyi közvetítőkkel** (bankok, biztosítók) is: megtakarításaiat ők gyűjthetik, illetve hitelt vehetnek fel tőlük.
- A **háztartások** költségvetése is bevételekből és kiadásokból tevődik össze.
  - A leggyakoribb bevéti forrás a **munkaviszonyból** származó **munkabér**. Ezt egészítik ki a **társadalmi juttatások**. Egyéb jövedelemforrás lehet a **vagyon** (pl. ingatlan bérleti díja, megtakarítás kamata vagy osztaléka).
  - A **kiadások** lehetnek állandóak és alkalmiak, kötődhetnek a **létszükségletekhez** (élelmiszer, lakhatás, ruházkodás) vagy sem.
  - A **kiadások** közé sorolhatók az **adók** és **járulékok**: a jövedelem után fizetett **személyi jövedelemadó** (szja), a különböző **vagyonadók** (pl. ingatlan vagy gépkocsi után), a **társadalombiztosítási járulékok**, a termékek és szolgáltatások árába beépített **általános forgalmi adó** (áfa) vagy jövedéki adó (az alkohol, dohány és üzemanyag árába beépített fix összegű **adó**).
- A készpénzhasználat minden modern gazdaságban visszaszorulóban van: a **háztartások** jövedelmei általában **folyószámlára** érkeznek, az állandó (pl. közüzemi) **kiadásokat** is innen utalják át.
  - A számlához kapcsolódó **bankkártyával** lehet vásárolni.
  - A **folyószámlán** tarthatók **megtakarítások** is (bár **kamatuk** nagyon alacsony), és felvehető kisebb összegű **hitel** is.
- A **megtakarítások** egyéb formái a **bankokban** tartott hosszabb időre lekötött **betétek**, a **biztosítások** (pl. nyugdíj-, életbiztosítás), a **részvények**, a **kötvények** (vállalatoknak adott közvetlen kölcsönt igazoló **értékpapír**), az állampapírok (az államnak adott hitelt igazoló **értékpapír**), az utóbbi három valamelyen kombinációját kínáló **befektetési jegyek**, de az ingatlanok, a nemesfémek és a műkincsek is. A megtakarítások profitja fordítottan arányos kockázatosságukkal.

- Alacsonyabb összegű **hitel** felvehető állandó jövedelem igazolásával is, de nagyobb összeget csak valamilyen vagyontárgy fedezetével adnak a **bankok** (pl. jelzáloghitel). A **hitelkamatok** a megkötésekkel, ezáltal a **bankok** számára megszerezhető garanciákkal fordítottan arányosak.

A munkaviszony

- A **munkaadó** és a **munkavállaló** között a **munkaviszony** a munkaszerződés megkötésével jön létre. A **munkaszerződés** a munkavállalót munkavégzésre, a **munkaadót** pedig bérfizetésre kötelezi.
  - Az alapbért leggyakrabban a **munkaidő** alapján állapítják meg. Lehetőség van a bért teljesítményhez is kötni. A munkaszüneti napokon végzett munkáért vagy a túlórákért a normál **munkabéren** túl bérpótlékot is kell fizetni.
  - A **munkavállalónak** a **munkaszerződésben** rögzített béré a bruttó bér, míg a **társadalombiztosítási járulékok** és az **szja** levonása után készhez kapott összeg a nettó bér.
  - Az állam előírhat képzettséghoz vagy ágazathoz kötődő minimálbért.
- A teljes **munkaidő** Magyarországon napi 8 óra, és heti öt munkanappal számolva heti 40 óra.
  - A **munkaszerződésben** részmunkaidőt is lehet rögzíteni.
  - minden **munkavállalónak** heti két pihenőnap jár. A **munkavállaló** ezen kívül minden évben legalább 20 munkanapot szabadságon tölthet, sőt az életkorral a szabadság időtartama növekszik.
- A **munkaviszony a munkaadóra** és a **munkavállalóra** is kötelességeket ró, melyek lehetővé teszik az eredményes munkavégzést.
  - A **munkaadó** köteles a munkavégzés feltételeit biztosítani, költségeit megtéríteni, a biztonságot és a **munkavállaló** képességeit figyelembe venni.
  - A **munkavállaló** köteles a munkát megfelelő időben és helyen, állapotban és szakértelemmel, a **munkaadó** bizalmának megfelelően és munkatársaival együttműködve végezni.
  - A **munkavállalók** érdekeik képviseletére – többek között a **munkaadói** kötelességek betartásának ellenőrzésére – üzemi tanácsot választhatnak. Sztrájkot azonban az üzemi tanács nem szervezhet, az a **szakszervezetek** joga.
- A **munkaszerződés** létrehozhat határozott vagy határozatlan idejű **munkaviszonyt** is.
  - Előbbi legfeljebb öt év időtartamára lehet létesíteni.
  - A határozatlan idejű **munkaviszony** felbontható közös megegyezéssel, vagy valamelyik fél felmondásával. Felmondás esetén a **munkavállalót** végkielégítés illetheti meg.
  - A **munkaszerződésben** a felek próbaidőt is meghatározhatnak, ez alatt a **munkaszerződés** indoklás nélkül, egyszerűen felbontható.

Az általános és középiskolai kerettantervekben és a középszintű érettségi tematikájában is szereplő lexika (középszintű érettségin csak ez kérhető számon)

1. Az ókor és kultúrája

kronológia	Kr. e. X. század (a zsidó állam fénykora), Kr. e. VI. század (babiloni fogás), Kr. e. 776 (az első feljegyzett olimpia játékok), Kr. e. 508 (Kleiszthenész reformjai), Kr. e. V. század közepe (Periklész kora), Kr. e. 44 (Caesar halála), Kr. u. 70 (Jeruzsálem lerombolása)
személyek	Ádám, Éva, Noé, Mózes, Dávid, Salamon, Kleiszthenész, Periklész, Hérodotosz, Thuküdidész, Nagy Sándor, Pheidiasz, a legfontosabb görög istenek, Romulus, Marius, Sulla, Julius Caesar, Antonius, Jézus, Mária, József, Péter apostol, Pál apostol
fogalmak	ókor, Krisztus előtt, Krisztus után, évtized, évszázad, emberöltő, Biblia, Ószövetség, héber Biblia, zsidó vallás, egyistenhit, mítosz, mitológia, olimpia, városállam, polisz, arisztokrácia, démosz, hoplita, türannisz, népgyűlés, esküdtbíróság, demagógia, sztratégosz, cserépszavazás, rabszolga, Akropolisz, hellenizmus, consul, senatus, dictator, néptribunus, rabszolga, légió, provincia, senatori rend, lovagrend, polgárháború, triumvirátus, jeruzsálemi szentély, diaszpóra, apostol, Újszövetség, egyház, püspök, zsinat
topográfia	Palesztina, Jeruzsálem, Balkán-félsziget, Olümposz, Olümpia, Athén, Alexandria, Appennini/Itáliai-félsziget, Róma, Római Birodalom, Júdea, Betlehem

2. A középkor

kronológia	622 (Mohamed „futása”), 1054 (az egyházzakadás), 1075 (invesztitúraharc kezdete), 1096–99 (első keresztes hadjárat), 1122 (wormsi konkordátum)
személyek	Mohamed próféta, Szent Benedek, VII. Gergely, IV. Henrik, Leonardo, Husz
fogalmak	középkor, uradalom, önellátás, nyomásos gazdálkodás, lovag, feudalizmus/ hübérisegek, hübér, hübér, vár, jobbágy, robot, majorság, ortodox egyház, római katolikus egyház, pápa, cölibátus, szerzetes, kolostor, bencés rend, eretnek, vallási intolerancia, zsidóüldözés, invesztitúra, inkvizíció, antijudaizmus, kolduló rend, keresztes hadjárat, iszlám, Korán, kalifa, középkori város, céh, városi önkormányzat, hospes, távolsági kereskedeleml, huszitizmus, rekonkviszta, román stílus, gótika, reneszánsz, humanizmus, járvány
topográfia	Bizánci Császárság/Birodalom, Frank Birodalom, Mekka, Arab Birodalom, Német-római Császárság/Birodalom, Egyházi (Pápai) Állam, Szentföld, Firenze

3. A középkori magyar állam megteremtése és virágkora

kronológia	IX. század (Etelköz), 895–900 (a honfoglalás), 907 (pozsonyi csata), 972–997 (Géza fejedelemése), 997–(1000)–1038 (I. István uralkodása), 1235–70 (IV. Béla), 1241–1242 (a tatárjárás), 1301 (az Árpád-ház kihalása), 1308–42 (I. Károly), 1335 (visegrádi királytalálkozó), 1458–1490 (Hungadi Mátyás uralkodása), 1479 (kenyérmezői csata)
személyek	Attila, Álmos, Árpád, Géza fejedelem, Szent István, Koppány, Gellért püspök, II. András, IV. Béla, Szent Margit, I. Károly, Csák Máté, Hunyadi János, Hunyadi Mátyás, Kinizsi Pál
fogalmak	hun, finnugor, nyelvrokonság, östörténet, őshaza, félnomád életmód, törzsszövetség, kettős fejedelemség, fejedelem, honfoglalás, Szent Korona, királyi vármegye, tized, ispán, szerviens, várjobbágy, egyházmegye, érsek, királyi tanács, tatár, kun, aranyforint, nádor, bán, vajda, nemes, familiaritás, bandérium, tartományúr, honorbirtok, aranyforint, regálé, harmincad, kamara haszna, kapuadó, szabad királyi város, bányaváros, mezőváros, úriszék, báró, köznemes, perszonálunió, végvár, végvári rendszer, rendi országgyűlés, rendkívüli hadiadó, füstpénz, fekete sereg, corvina
topográfia	Urál, Magna Hungaria/Baskíria, Kazár Birodalom, Levédia, Etelköz, Verecke-hágó, Kárpát-medence, Erdély, Pozsony, Esztergom, Pannonhalma, Székesfehérvár, Buda, Horvátország, Dalmácia, Muhi, Körmöcbánya, Besztercebánya, Nándorfehérvár, Kenyérmező, Bécs, Visegrád

4. Szellemi, társadalmi és politikai változások a kora újkorban (1492–1789)

kronológia	1492 (Amerika felfedezése), 1517 (Luther fellépése, a reformáció kezdete), 1545–63 (tridenti zsinat), 1555 (augsburgi vallásbéké), 1642–49 (az angol polgárháború), 1689 (a Jognyilatkozat kiadása)
személyek	Kolumbusz, Vasco da Gama, Magellán, V. Károly, Luther, Kálvin, Newton, Spinoza, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Adam Smith
fogalmak	újkor, felfedező, gyarmat, ültetvény, manufaktúra, tőke, tőkés, kapitalizmus, bérunkás, világkereskedelem, vetésforgó, reformáció, protestáns, evangéliikus, református, anglikán, puritán, ellenreformáció/katolikus megújulás, jezsuita, barokk, restauráció, Jognyilatkozat, alkotmányos monarchia, alkotmány, cenzusos választójog, felvilágosodás, Enciklopédia, racionalizmus, a hatalmi ágak megosztása, természetjog, társadalmi szerződés, népszuverenitás/népfelség, szabad verseny, fiziokraták, vallási türelem, emancipáció
topográfia	Amerika, London, Németalföld, portugál és spanyol gyarmatok, gyarmatok Észak-Amerikában

5. Magyarország a kora újkorban (1490–1790)

kronológia	1526 (a mohácsi csata), 1541 (Buda török elfoglalása, az ország tényleges három részre szakadása), 1552 (Eger sikertelen török ostroma), 1566 (Szigetvár eleste), 1703–11 (a Rákóczi-szabadságharc), 1707 (az ónodi országgyűlés), 1711 (a szatmári béke), 1723 (Pragmatica Sanctio), 1740–80 (Mária Terézia), 1754 (vámrendelet), 1767 (Urbarium), 1777 (Ratio Educationis), 1780–1790 (II. József), 1781 (türelmi rendelet), 1785 (jobbágyrendelet)
személyek	II. Lajos, Szapolyai János, I. Ferdinánd, I. Szulejmán, Fráter György, Dobó István, Zrínyi Miklós, I. Lipót, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc, III. Károly, Mária Terézia, II. József
fogalmak	őrökös jobbágyság, rendi dualizmus, végvár, hódoltság, szultán, szpáhi, janicsár, vitézlő rend, unitárius, rendi nemzet, kuruc, labanc, szabad királyválasztás joga, trónfosztás, betelepítés, betelepülés, csonka társadalom, Pragmatica Sanctio, Helytartótanács, vámrendelet, úrbér, úrbéri rendelet, Ratio Educationis, türelmi rendelet, jobbágyrendelet, jozefinizmus
topográfia	Mohács, Kőszeg, Buda, Hódoltság, Eger, Szigetvár, Pozsony, Bécs, Erdélyi Fejedelemseg, királyi Magyarország, Ónod, Habsburg Birodalom, Határvidék, Bácska, Bánát

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)

kronológia	1789. július 14. (a Bastille ostroma, a francia forradalom kitörése), 1848 (forradalmak Európában), 1873 (három császár szövetsége), 1878 (san stefanoi béke, berlini kongresszus, Bosznia-Hercegovina okkupációja), 1882 (a hármas szövetség megalakulása), 1907 (a hármas antant létrejötte), 1912–13 (Balkán-háborúk)
személyek	XVI. Lajos, La Fayette, Talleyrand, Watt, Stephenson, Marx, Ford, XIII. Leó, Edison, Lenin
fogalmak	harmadik rend, Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata, alkotmány, népfelség elve, nacionalizmus, liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus, szociáldemokrácia, szakszervezet, keresztenyszocializmus, bolysevizmus, polgári nemzet, népek tavasza, ipari forradalom, tökés, bérmondás, kapitalizmus, szabad verseny, monopórium, futószalagos termelés, tökekivitel, nemzetállam, egyenlőtlenség, nagyhatalom, hármas szövetség, antant, keleti kérdés

7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)

kronológia	1830 (Széchenyi István Hitel című művének megjelenése, a reformkor kezdete), 1832–36 (rendi országgyűlés), 1844 (a magyar nyelv államnyelvvé nyilvánítása), 1848. március 15. (forradalom Pesten), 1848. április 11. (az áprilisi törvények), 1848. szeptember 29. (a pákozdi csata), 1848–1916 (Ferenc József uralkodása), 1849. április 6. (az isaszegi csata), 1849. április 14. (a függetlenség kimondása), 1849. május 21. (Buda felszabadítása), 1849. augusztus 13. (a világosi fegyverletétel), 1849. október 6. (az aradi várbanuk kivégzése), 1850–59 (Bach-korszak), 1865 (Deák Ferenc húsvéti cikke), 1867 (a kiegyezés, Ferenc József megkoronázása), 1868 (a nemzetiségi és népiskolai törvény, a horvát–magyar kiegyezés)
személyek	Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Kőlessey Ferenc, Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Metternich, Batthyány Lajos, Szemere Bertalan, Petőfi Sándor, Jellasics, Görgei Artúr, Ferenc József, Windischgrätz, Bem József, Haynau, Alexander Bach, Andrássy Gyula, Eötvös József, Baross Gábor, Wekerle Sándor, Puskás Tivadar, Kandó Kálmán, Ganz Ábrahám, Bánki Donát
fogalmak	rendi országgyűlés, alsótábla, felsőtábla, reform, reformkor, polgári átalakulás, liberális nemesség, centralista, államnyelv, érdekegyesítés, önkéntes és kötelező örökvállság, közteherviselés, védővám, márciusi ifjak, cenzúra, sajtószabadság, áprilisi törvények, népképviselet, cenzusos választójog, felelős kormány, jobbágyfelszabadítás, nemzetörség, honvédség, tavaszi hadjárat, Függetlenségi nyilatkozat, trónfosztás, nemzetiségi törvény, passzív ellenállás, emigráció, amneszia, provizórium, húsvéti cikk, kiegyezés, közös ügyek, dualizmus, dualista monarchia, gazdasági kiegyezés, Cassandra-levél, Dunai Konföderáció, nemzetiségi törvény, horvát–magyar kiegyezés, agrárország, torlódó társadalom, asszimiláció, zsidó emancipáció, vallási egyenjogúság, antiszemitizmus
topográfia	Vaskapu, Bécs, Pest–Buda, Pákozd, Debrecen, Isaszeg, Buda, Világos, Arad, Osztrák–Magyar Monarchia, Budapest, Fiume

8. A világháborúk kora (1914–1945)

kronológia	1914. június 28. (a szarajevói merénylet), 1914. július 28. (a világháború kirobbanása), 1914–1918 (az első világháború), 1916 (Somme-i csata), 1917 (a februári oroszországi forradalom és a bolsevik hatalomátvétel), 1918. november 11. (az első világháború vége), 1919 (a békekonzervencia kezdete, a versailles-i béke), 1922 (a Szovjetunió létrehozása), 1933 (Hitler hatalomra kerülése), 1936 (Berlin–Róma tengely), 1938 (Anschluss, a müncheni konferencia), 1939. augusztus 23. (a szovjet–német megnemtámadási egyezmény), 1939. szeptember 1. (Németország megtámadja Lengyelországot, kitör a második világháború)
személyek	II. Vilmos, II. Miklós, Lenin, Trockij, Wilson, Clemenceau, Sztálin, Hitler, Goebbels, Churchill

fogalmak	villámháború, állóháború/állásháború, kétfrontos háború, központi hatalmak, antant, frontvonal, hátország, jóvátétel, Népszövetség, kisebbségvédelem, bolsevik, szovjet, proletárdiktatúra, kommunizmus, általános választójog, tömegpárt, pártállam, államosítás, kollektivizálás, tervutasításos rendszer, GULAG, személyi kultusz, koncepciók per, totális diktatúra, tömegpropaganda, nemzetiszocializmus, fajelmélet, zsidóüldözés, Führer, SS, Berlin–Róma tengely, antikomintern paktum, Anschluss, háromhatalmi egyezmény, tengelyhatalmak, koncentrációs tábor, megsemmisítő tábor, népirtás, emberirtás, zsidóüldözés, holokauszt, soá, porrajmos, genocídiump, gettó, deportálás, partizán, totális háború, furcsa háború, hadigazdaság, Vörös Hadsereg, antifasiszta koalíció
topográfia	Szerbia, Szarajevó, Somme, Szentpétervár/Leningrád, Moszkva, Oroszország, Szovjetunió, Lengyelország, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Csehszlovákia, Románia, a balti államok, Berlin, weimari köztársaság, Ausztria, Saar-vidék, Rajna-vidék, Szudéta-vidék, Auschwitz

9. Magyarország a világháborúk korában (1914–1945)

kronológia	1920. március (Horthy kormányzóvá választása), 1920. június 4. (Trianon), 1920–21 (Teleki Pál első miniszterelnöksége), 1920 (a numerus clausus, földreform) 1921–31 (Bethlen István miniszterelnöksége), 1927 (a pengő bevezetése), 1938 (első zsidótörvény), 1941. június 26. (Kassa bombázása), 1943. január (a doni katasztrófa), 1944. március 19. (a németek megszállják Magyarországot), 1944. október 15–16. (Horthy Miklós sikertelen kiugrási kísérlete, nyilas hatalomátvétel), 1945. április (Magyarország felszabadítása a náci uralom alól, a szovjet megszállás kezdete, a háború vége Magyarországon)
személyek	IV. Károly, Apponyi Albert, Horthy Miklós, Teleki Pál, Bethlen István, Imrédy Béla, Bárdossy László, Szálasi Ferenc, Wallenberg
fogalmak	ellenforradalom, kormányzó, fehérterror, békediktátum, kisantant, konszolidáció, antiszemitizmus, numerus clausus, földreform, népszövetségi kölcsön, pengő, Magyar Nemzeti Bank, revízió, irredentizmus, társadalombiztosítás, nyilas mozgalom, nyílt és titkos szavazás, zsidótörvény, györi program, fegyveres semlegesség, gettó, deportálás, munkaszolgálat, hadifogság, kiugrási kísérlet
topográfia	Doberdó, a trianoni Magyarország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Voronyezs, Don-kanyar, Felvidék, Kárpátalja, Délvidék és Észak-Erdély, Újvidék, Kamenyec-Podolszkij

10. A jelenkor (1945-től napjainkig)

kronológia	1945 (az ENSZ létrejötte), 1946 (a fultonai beszéd), 1947 (a Truman-elv, a párizsi béke), 1949 (az NSZK, az NDK, a NATO, a KGST, a szovjet atombomba), 1953 (Sztálin halála), 1955 (a Varsói Szerződés), 1956 (az SZKP XX. kongresszusa, a szuezi válság), 1975 (a helsinki értekezlet), 1989 (a kelet-közép-európai rendszerváltások, a berlini fal lebontása), 1991 (a Varsói Szerződés és a KGST felszámolása, a Szovjetunió szétesése, a détszláv válság és az Öböl-háború kiadóban), 1991–1999 (a détszláv háború), 1992 (a maastrichti szerződés aláírása), 1993 (Csehország és Szlovákia szétválása), 1995 (a schengeni egyezmény életbe lépése), 1999 (a NATO bombázza Szerbiát), 2002 (az euró bevezetése), 2004 (tiz új tagállam csatlakozik az EU-hoz, közöttük Magyarország is)
személyek	Sztálin, Truman, Marshall, Tito, Ceaușescu, Reagan, Gorbacsov, Helmuth Kohl, Lech Wałęsa, Václav Havel, II. János Pál, George Bush, Boris Jelcin
fogalmak	Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ), szuperhatalom, vasfüggöny, hidegháború, fegyverkezési verseny, kétpólusú világ, NATO, Varsói Szerződés, KGST, tervgazdaság, piacgazdaság, Charta '77 mozgalom, Szolidaritás, atomkatasztrófa, Európai Unió, mamutcégek, nemzetközi pénzvilág, globalizáció, fogyasztói társadalom, adósságspirál, globális felmelegedés, ökológiai katasztrófa, fenntarthatóság, környezetvédelem, fiatalodó és öregedő társadalom, migráció, foglalkozási szerkezet, diszkrimináció, integráció, euró
topográfia	Szovjetunió, NSZK, NDK, Berlin, Helsinki, Gdańsk, Csernobil, Temesvár, Ukrajna, Észtország, Lettország, Litvánia, Csehország, Szlovákia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Németország, az EU tagállamai

11. Magyarország 1945-től a rendszerváltozásig

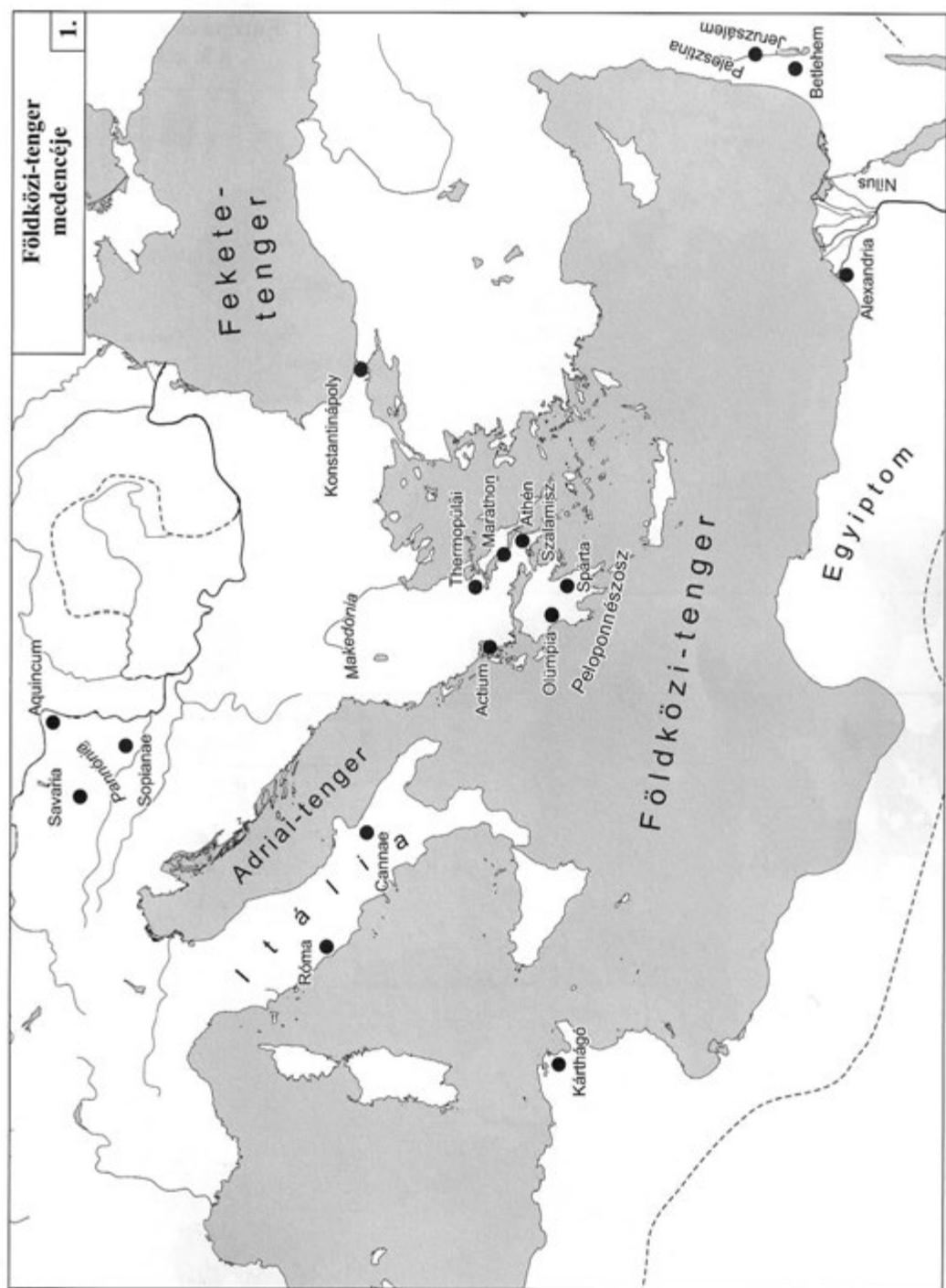
kronológia	1948 (a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulása, a nyilt kommunista diktatúra kezdete, az iskolák államosítása), 1949 (a kommunista alkotmány, a Mindszenty- és a Rajk-per), 1950 (a szerzetesrendek feloszlatása, a tanácsrendszer létrejötte), 1953–55 (Nagy Imre első miniszterelnöksége), 1956. október 23. (a forradalom kiadóban), 1956. október 28. (a forradalom győzelme), 1956. november 4. (szovjet támadás indul Magyarország ellen), 1958 (Nagy Imre kivégzése), 1963 (részleges amneszia), 1968 (az új gazdasági mechanizmus bevezetése), 1971 (magyar-vatikáni megállapodás, Mindszenty József elhagyja Magyarországot), 1978 (az Egyesült Államok visszaadja a Szent Koronát), 1980 (Farkas Bertalan a világürben), 1989. június 16. (Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése), 1989. október 23. (a harmadik Magyar Köztársaság kikiáltása), 1989 (társasági és egyesületi törvény), 1990 (szabad országgyűlési és önkormányzati választások), 1991 (a szovjet csapatok kivonása Magyarországról) 1996 (a magyar honfoglalás milcentenáriuma), 1999 (Magyarország a NATO tagjává válik), 2000 (a magyar államalapítás millenniuma), 2004 (Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz).
-------------------	--

személyek	Mindszenty József, Tildy Zoltán, Kéthly Anna, Esterházy János, Márton Áron, Rákosi Mátyás, Rajk László, Kádár János, Nagy Imre, Maléter Pál, Bibó István, Pozsgay Imre, Tökés László, Antall János, Göncz Árpád, Sólyom László, Horn Gyula, Orbán Viktor, Medgyessy Péter
fogalmak	internálás, kitelepítés, Magyar Dolgozók Pártja (MDP), államosítás, népköztársaság, osztályharc, ÁVH, besúgó hálózat, ügynök, egypártrendszer, pártállam, reakciós, koncepciók perek, tervgazdaság, kollektivizálás, kulák, szövetkezet, beszolgáltatás, iparosítás, tömegpropaganda, kétkeresős családmodell, arancsapat, Petőfi Kör, MEFESZ, intervenció, Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP), disszidens, munkásorség, konszolidáció, amneszia, puha diktatúra, új gazdasági mechanizmus, háztáji, második gazdaság, „három T”, lakótelep, televízió, Rubik-kocka, ellenzéki mozgalmak, szamizdat, besúgó, ügynök, pluralizmus, ellenzéki kerekasztal, demokratikus ellenzék, népfelkelés, rendszerváltás/rendszerváltozás, (spontán) privatizáció, falurombolás, MDF, SZDSZ, FIDESZ, MSZMP, FKgP, KDNP, MSZP, nemzeti kerekasztal, többpártrendszer, gyűlélésezési jog, demokratikus intézményrendszer, jogállam, sarkalatos törvények, Alkotmánybíróság, privatizáció, kárpótlás, foglalkozási szerkezet, munkanélküliség, integráció, népszavazás
topográfia	Sztálinváros (Dunaújváros), Debrecen, Recsk, Hortobágy, az 1956-os forradalom főbb fővárosi helyszínei, Mosonmagyaróvár, Salgótarján, Százhalombatta, a határon túli magyarlakta területek, Erdély, Kárpátalja, Felvidék, Délvidék, Várváros (Burgenland)

12. Társadalmi, állampolgári, pénzügyi és munkavállalói ismeretek

fogalmak	alapvető emberi jog, hivatal, egyenlőség, társadalmi különbség, társadalmi egyenlötlenesség, előítélet, kirekesztés, gyűlőletkeltés, gyűlőlet-bűncselekmény, kisebbség, többség, identitás, hátrányos helyzet, felelősségvállalás, szolidaritás, hatalmi ág, érdekképviselet, állampolgári jogok, állampolgári kötelességek, közjö, politikai intézmény, választás, választási rendszer, országgyűlés, helyhatóság, politikai részvétel, közvetett demokrácia, közvetlen demokrácia, önkormányzat, párt, parlamenti küszöb, állampolgári jogok biztosa, Állami Számvevőszék, piacgazdaság, háztartás, vállalat/vállalkozás, költségvetés, bevétel, kiadás, egyenleg, megtakarítás, betét, kötvény, befektetési jegy, hitelfelvétel, kamat, árfolyam, infláció, háztartás, társadalmi juttatás, tulajdonból származó jövedelem, örökség, nyeremény, vagyon, létszükségleti kiadás, nem létszükségleti kiadás, beruházás, befektetés, hitel, kamat, bank, bankszámla, bankkártya, banki művelet, lakossági folyószámla, adó, járulék, személyi jövedelemadó, áfa, társadalombiztosítás, nyugdíjjárulék, állás, biztosítás, szerződés, munkaeröpiac, munkaadó, munkavállaló, foglalkoztatás, munkaviszony, önéletrajz, motivációs levél, munkajog, munkaszerződés, munkaidő, munkabér, adózás, adóbevallás, egészségbiztosítás, munkanélküliség, munkanélküli ellátás, álláskeresési támogatás
-----------------	---

Térképmelléklet

Európa és a Közel-Kelet
a 9. században

2.

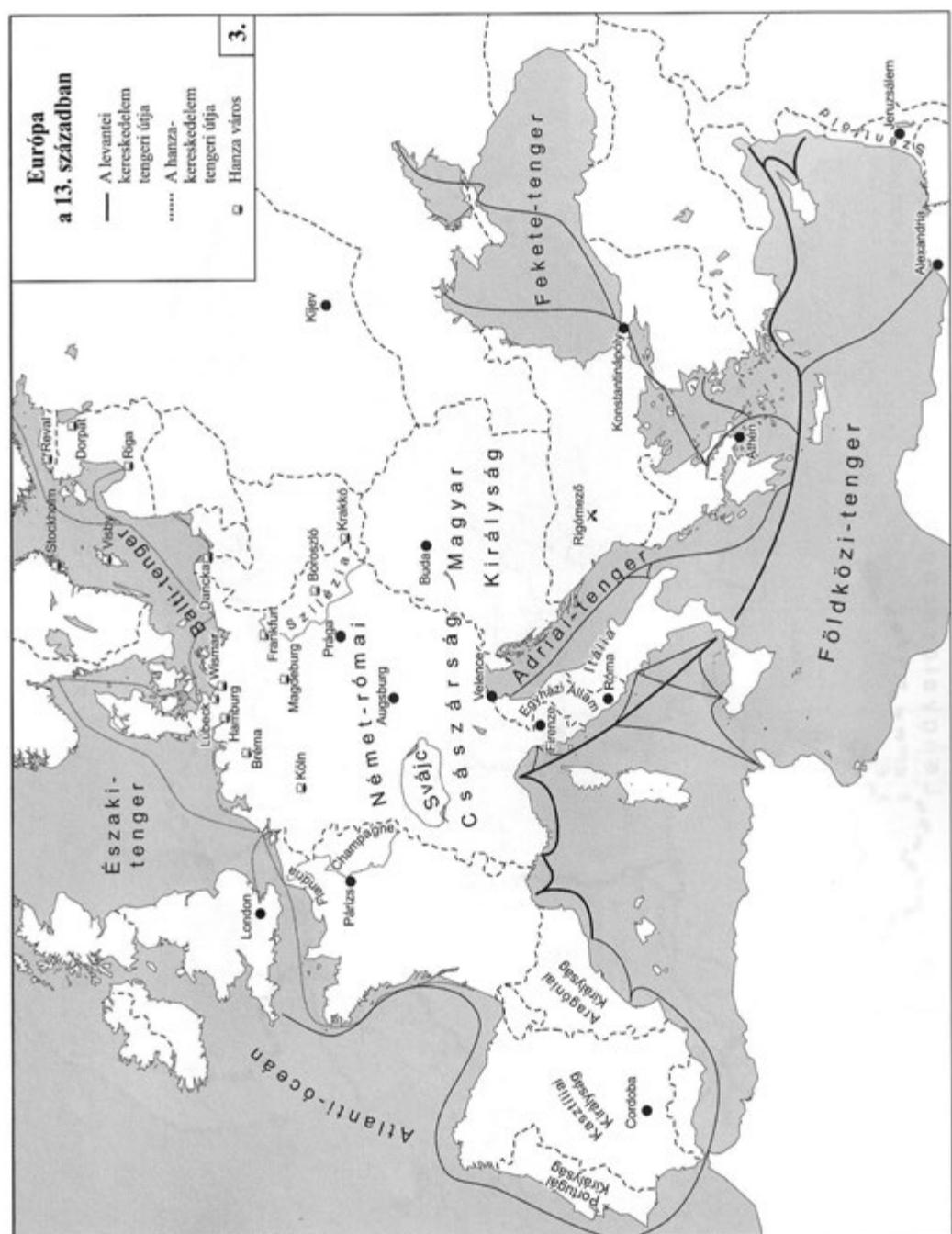

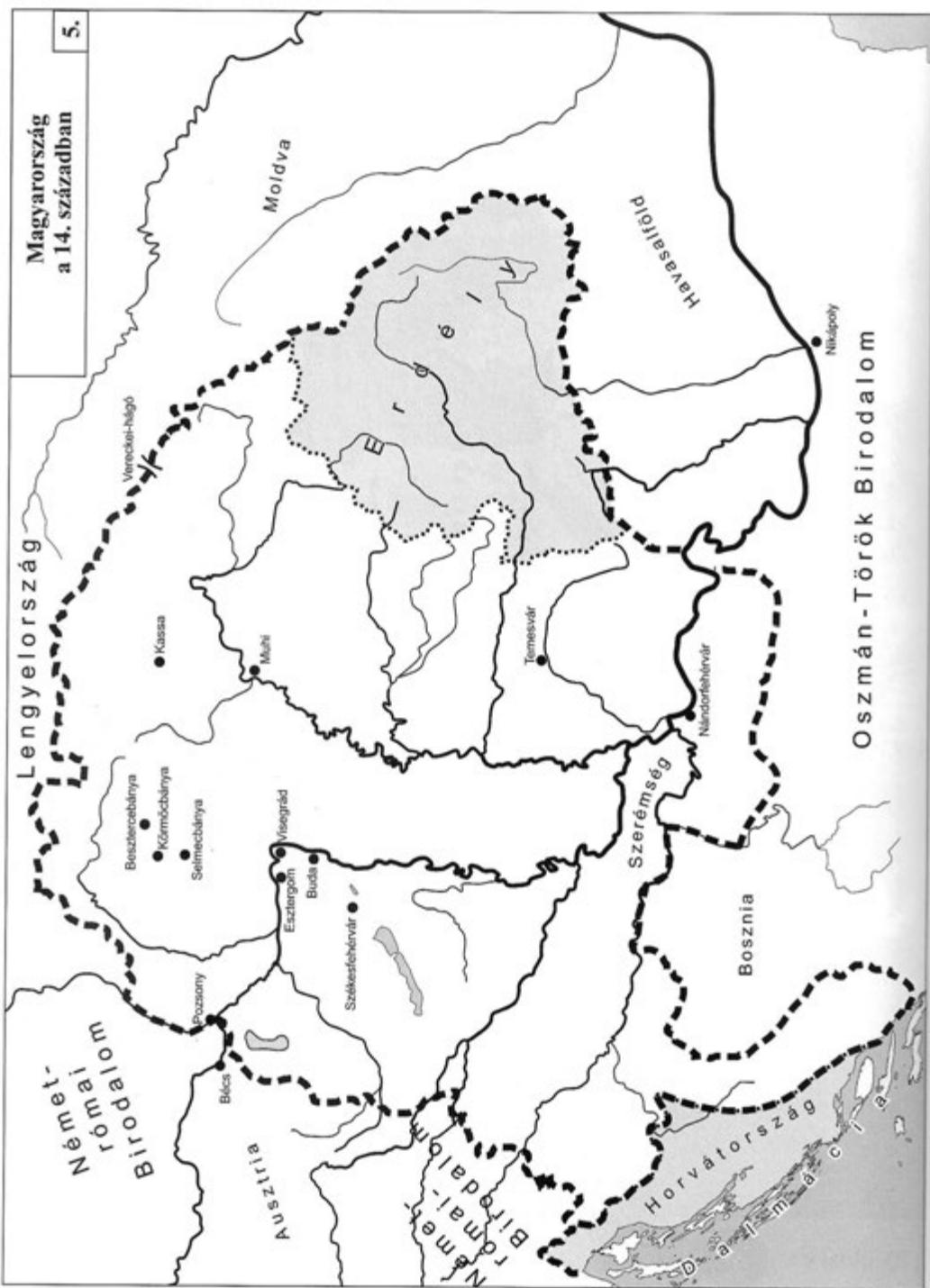
⇒ 171. oldal

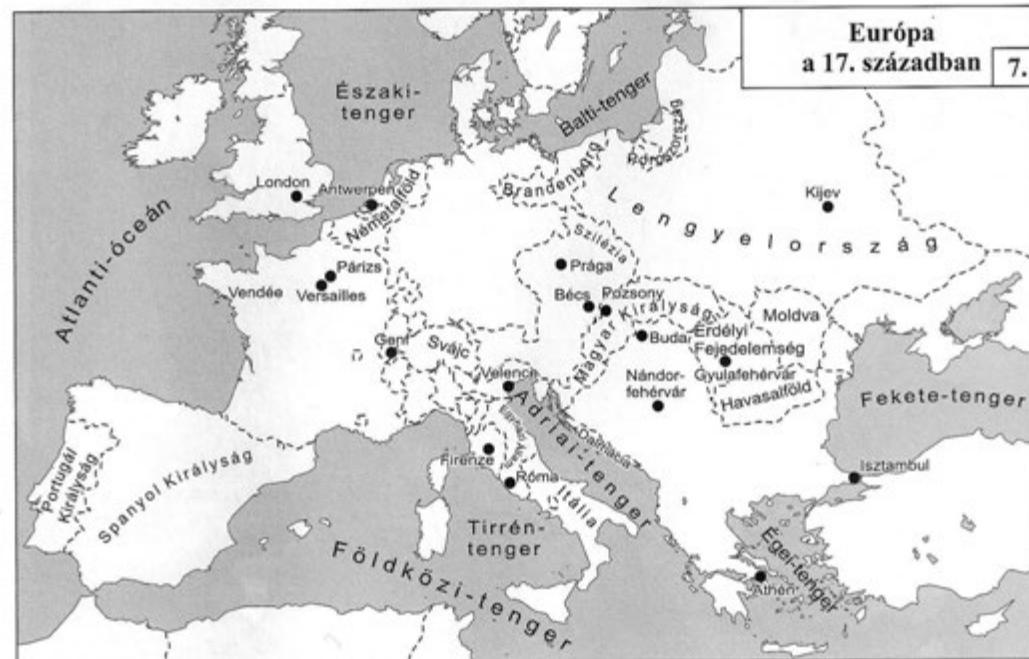
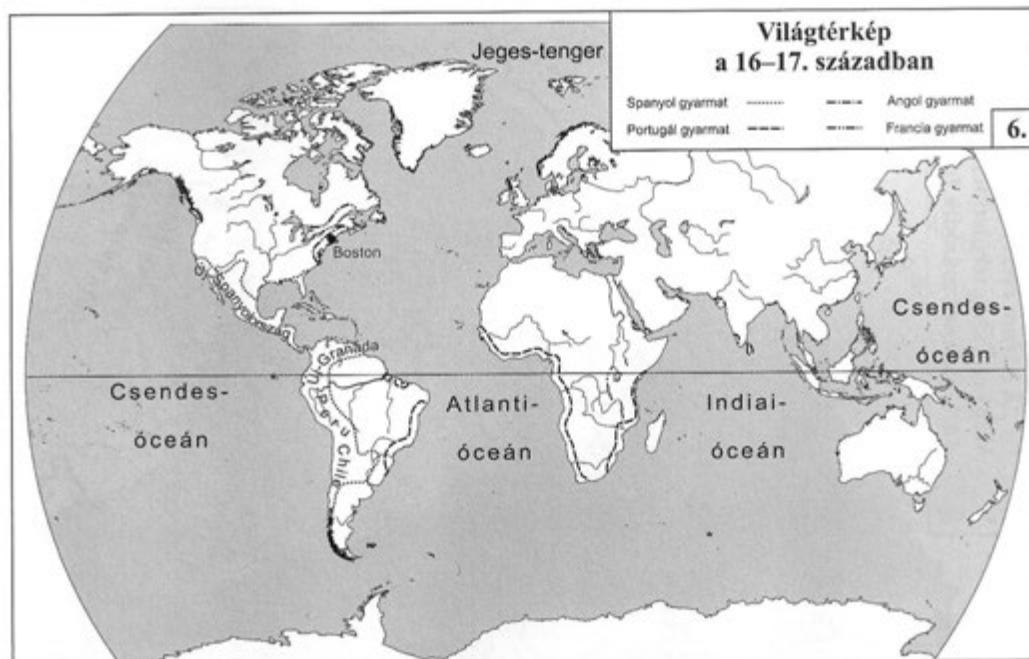
Kelet-Európa, magyar őshazák
(6–9. század)

4.

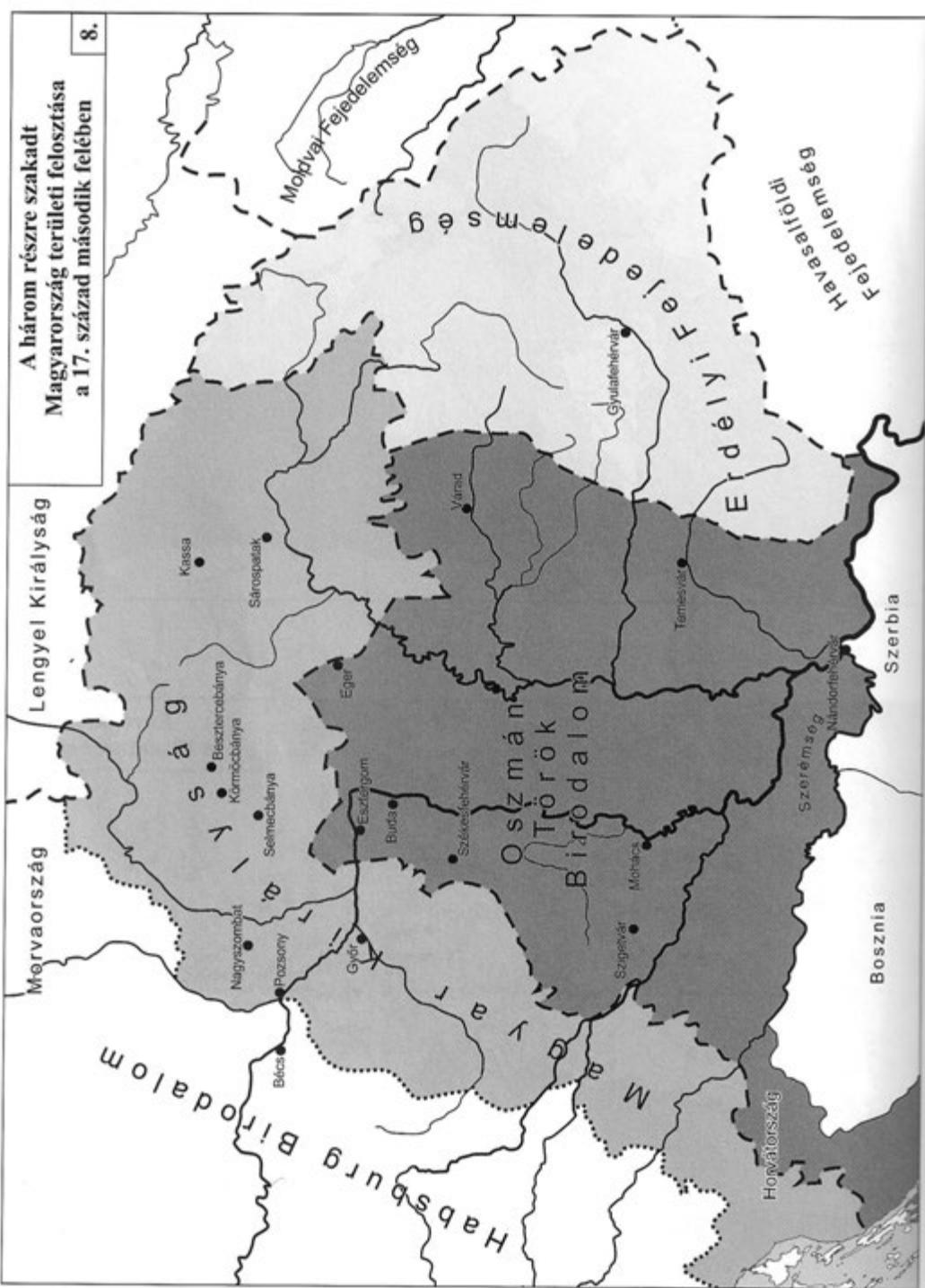

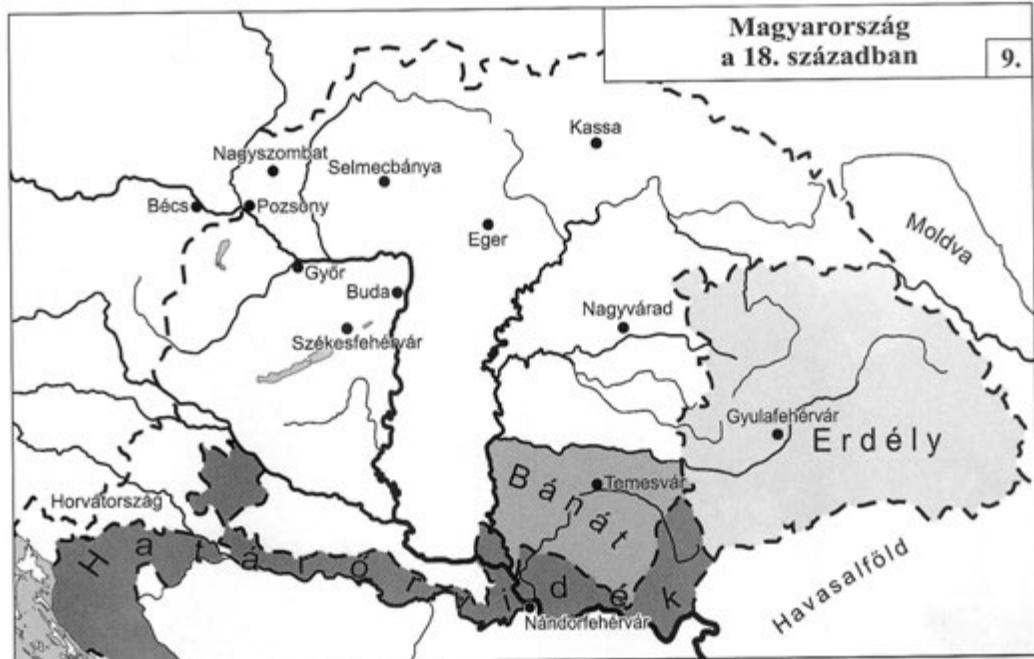

8.

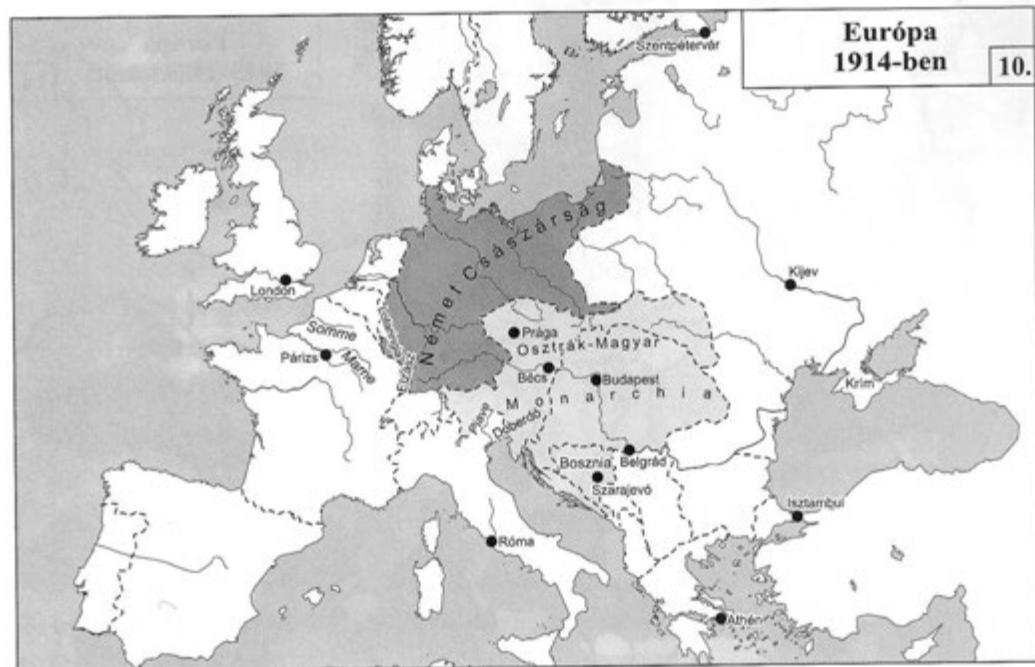
9.

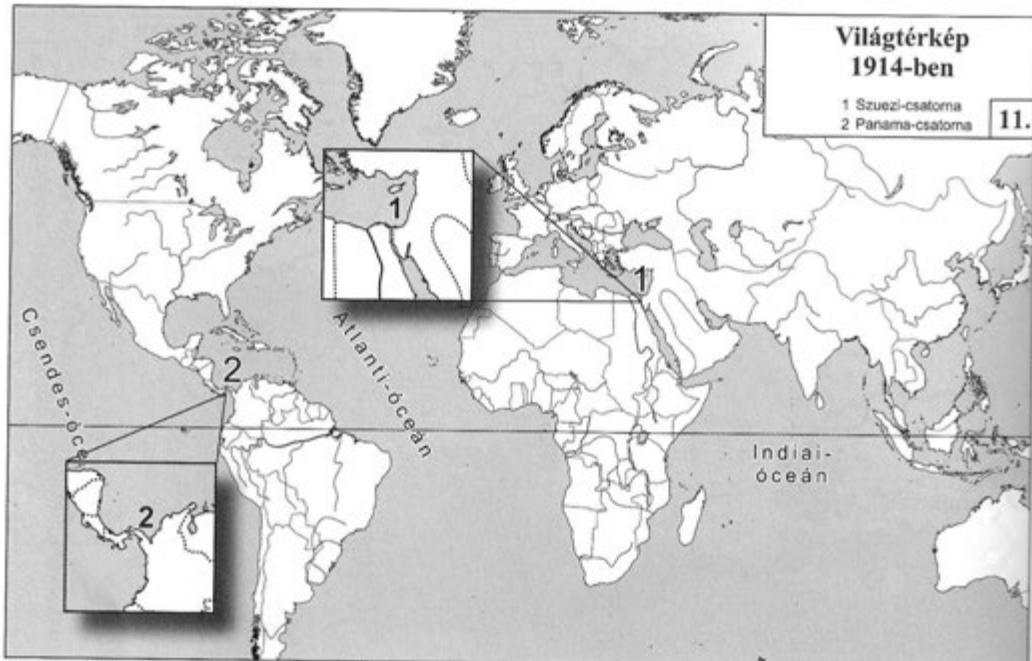
Magyarország
a 18. században

10.

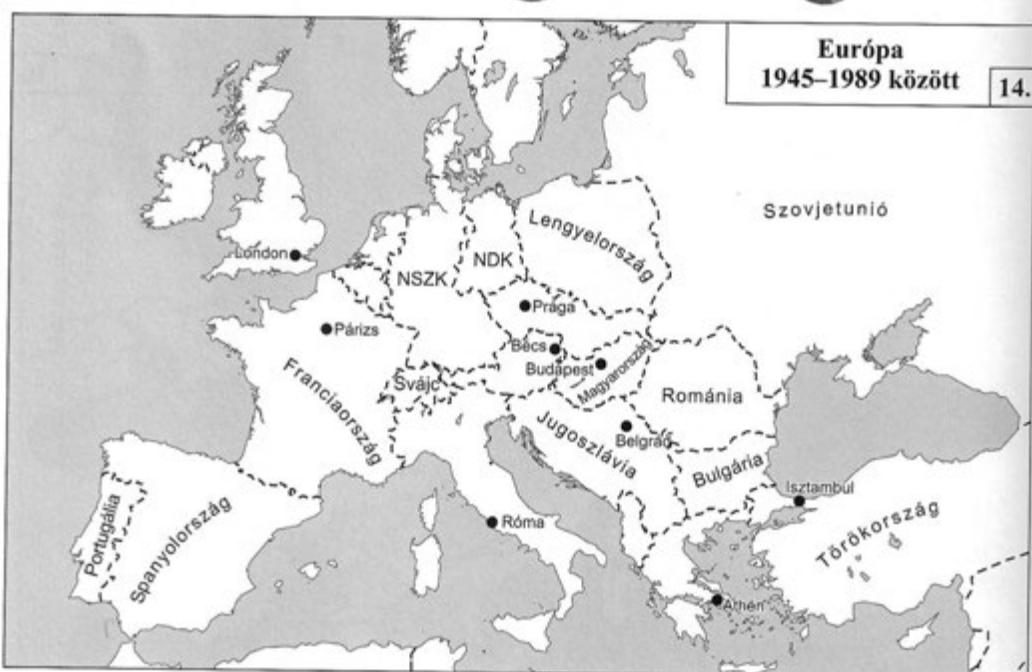
Európa
1914-ben

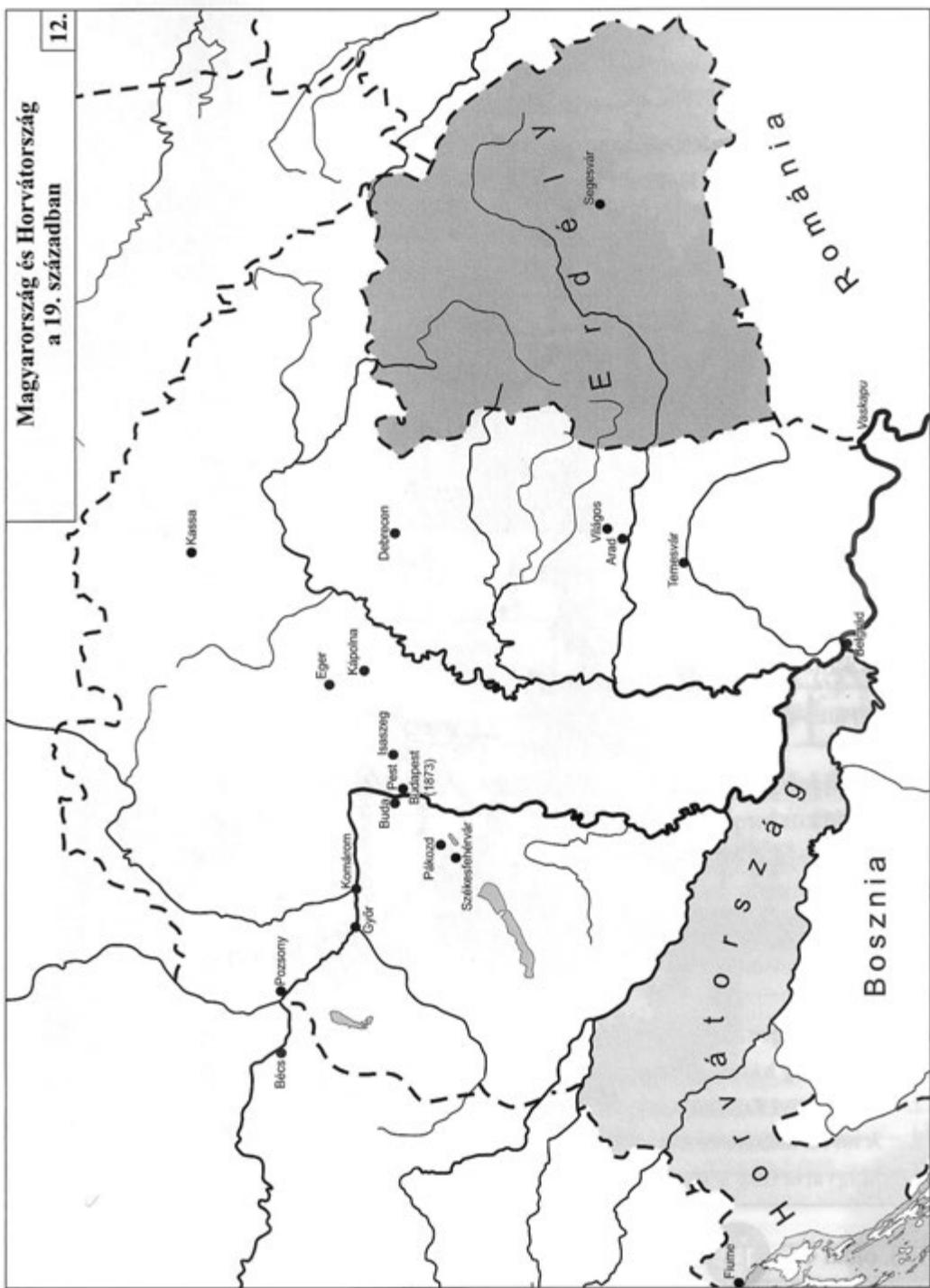

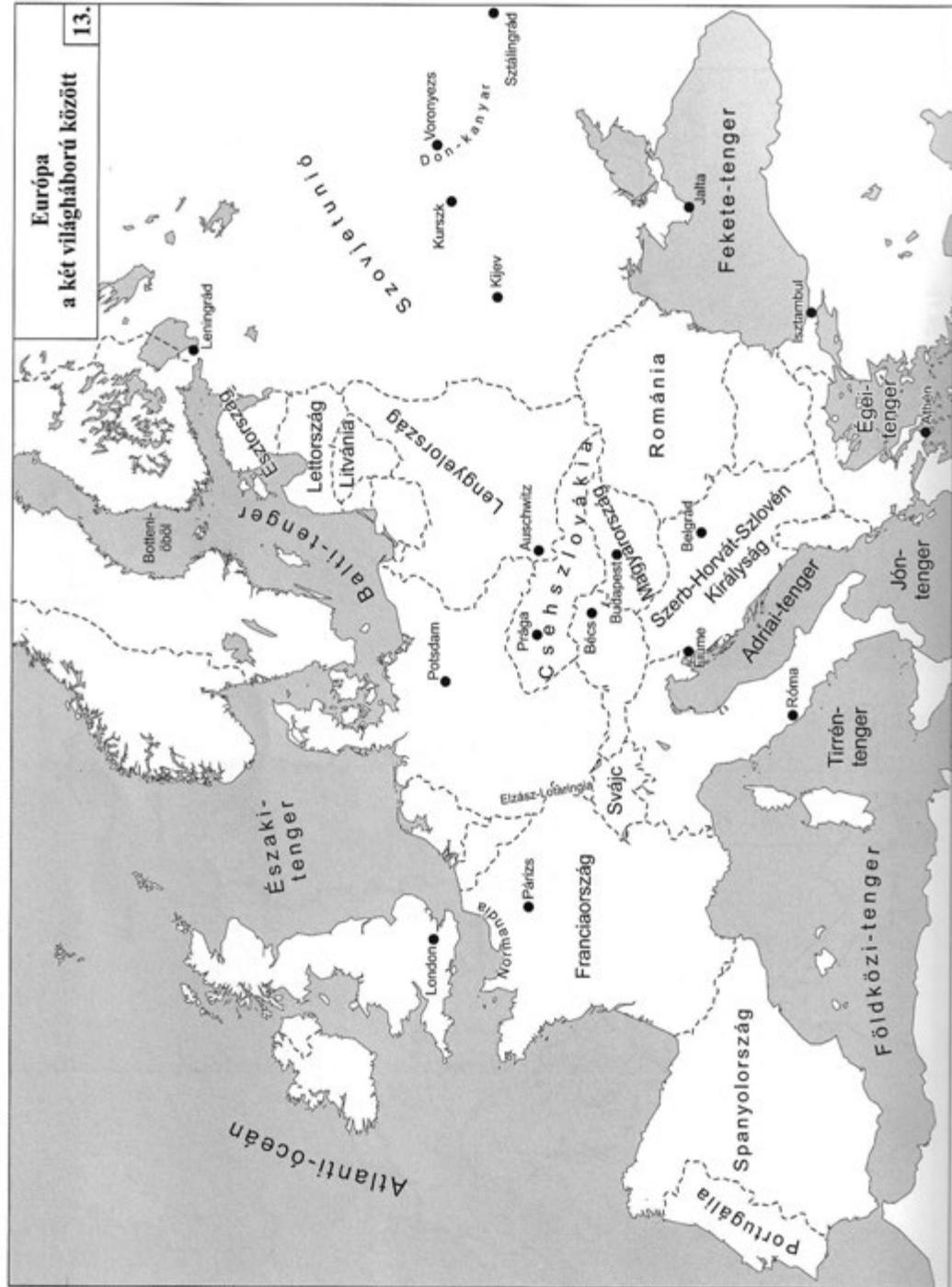
12. ⇒ 177. oldal

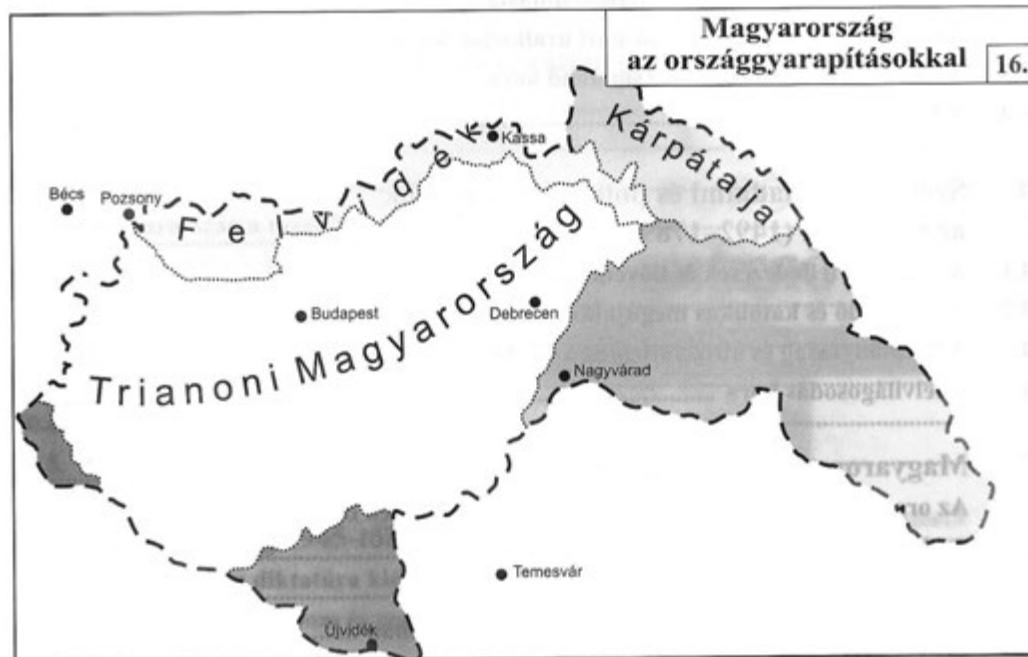
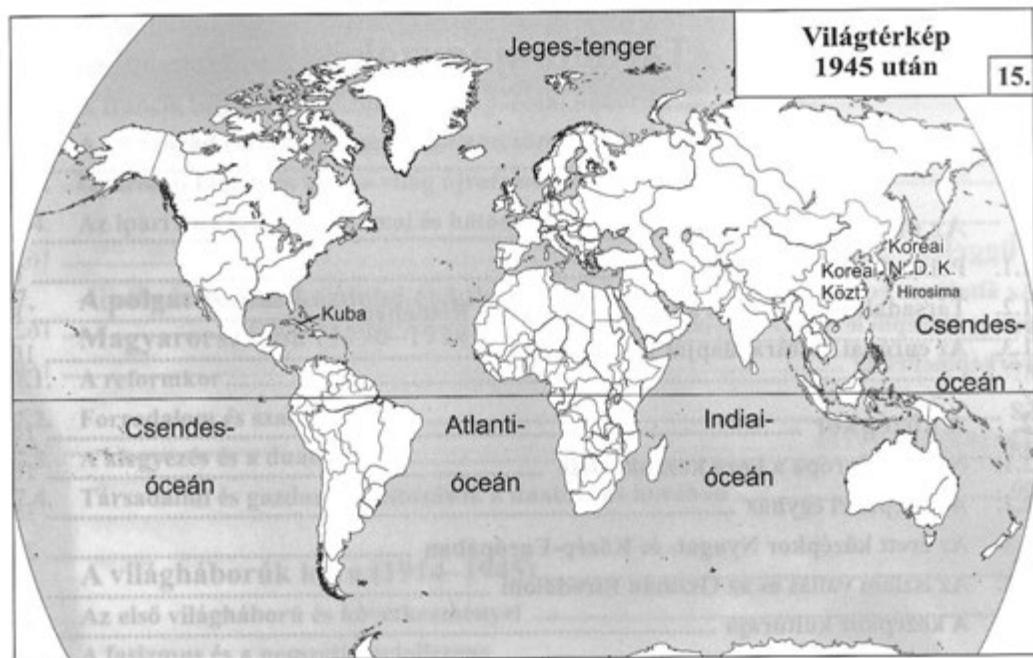
13. ⇒ 178. oldal

13.
Europa
a két világháború között

Tartalomjegyzék

Előszó	5
1. Az ókor és kultúrája	6
1.1. Poliszok az ókori Hellában	6
1.2. Társadalmi és politikai küzdelmek az ókori Rómában	8
1.3. Az európai kultúra alapjai	10
2. A középkor	16
2.1. Nyugat-Európa a kora középkorban	16
2.2. A középkori egyház	18
2.3. Az érett középkor Nyugat- és Közép-Európában	22
2.4. Az iszlám vallás és az Oszmán Birodalom	25
2.5. A középkor kultúrája	26
3. A középkori magyar állam megeremtése és virágkora	28
3.1. A magyar nép története az államalapításig	28
3.2. Az államalapítás és az Árpád-házi uralkodók kora	30
3.3. Az Anjouk és Luxemburgi Zsigmond kora	34
3.4. A Hunyadiak	35
4. Szellemi, társadalmi és politikai változások az újkorban (1492–1789)	38
4.1. A földrajzi felfedezések és következményeik	38
4.2. Reformáció és katolikus megújulás	41
4.3. Alkotmányosság és abszolutizmus a 17–18. században	45
4.4. A felvilágosodás kora	46
5. Magyarország a kora újkorban (1490–1790)	50
5.1. Az ország három részre szakadása és az országrészek berendezkedése	50
5.2. Az Erdélyi Fejedelemség virágkora	53
5.3. A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc	54
5.4. Magyarország a 18. századi Habsburg Birodalomban	57

6. A polgári átalakulás, a nemzetállamok és az imperializmus kora (1789–1914)	65
6.1. A francia forradalom eszméi és a napóleoni háborúk	65
6.2. A 19. század eszméi és a nemzetállami törekvések Európában	67
6.3. Gyarmati függés és harc a világ újrafelosztásáért	72
6.4. Az ipari forradalom hullámai és hatásai	74
7. A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon (1790–1914)	78
7.1. A reformkor	78
7.2. Forradalom és szabadságharc	82
7.3. A kiegyezés és a dualizmus	86
7.4. Társadalmi és gazdasági változások a dualizmus korában	90
8. A világháborúk kora (1914–1945)	94
8.1. Az első világháború és következményei	94
8.3. A fasizmus és a nemzetiszocializmus	100
8.4. A kommunista diktatúra	103
8.5. A második világháború	107
9. Magyarország a világháborúk korában (1914–1945)	111
9.1. Az első világháború és következményei	111
9.2. A Horthy-korszak	113
9.3. Művelődési viszonyok és társadalom	117
9.4. Magyarország a második világháborúban	120
10. A jelenkor (1945-től napjainkig)	124
10.1. A kétpólusú világ kialakulása	124
10.3. A kétpólusú világrend megszűnése	128
10.4. Az európai integráció	131
10.5. A globális világ sajátosságai	133
11. Magyarország 1945-től a rendszerváltozásig	137
11.1. A kommunista diktatúra kiépítése és a Rákosi-korszak	137
11.2. Az 1956-os forradalom és szabadságharc	139
11.3. A Kádár-korszak	142
11.4. A rendszerváltozás és a piacgazdaságra való áttérés	146
11.5. Demográfiai folyamatok és a határon túli magyarság	149

12. Társadalmi, állampolgári, pénzügyi és munkavállalói ismeretek	152
12.1. Társadalmi tagozódás és felelősségvállalás	152
12.2. Az aktív és felelős állampolgárság alapja	155
12.3. Alapvető pénzügyi és gazdasági fogalmak, folyamatok. A munkaviszonyhoz kapcsolódó ismeretek.	160
Függelék	162
Az általános és középiskolai kerettantervekben és a középszintű érettségi tematikájában is szereplő lexika (középszintű érettségin csak ez kérhető számon)	162
Térképmelléklet	169
Tartalomjegyzék	180

DR. BORONKAI SZabolcs

ÉRETTSÉGI TÉMAKÖRÖK VÁZLATA TÖRTÉNELEMBŐL

középszinten

Kiadványunk összefoglalja azokat az elméleti ismereteket, amelyeket a vizsgázónak tudnia kell történelemből a sikeres középszintű érettségi vizsgához. Az összeállításnál figyelembe vettük a korábban megjelent és a 2017-től érvényes érettségi követelmények alapján nyilvánosságra hozott hivatalos mintatételeket és mintafeladatsorokat. Teljes mondatokból álló szöveg formájában, mégis vázlatszerűen tagolva tárgyaljuk a kisebb egységekre lebontott érettségi témaköröket.

A könyv tartalmazza a 2017-ben életbe lépő érettségi vizsgakövetelmények témaköreit, a fogalmak meghatározását, illetve az új kerettantervben megadott kulcsfogalmak is hiánytalanul megjelennek. Összefoglaló táblázatok, ábrák segítik az ismeretek rendszerezését.

Könyvünket ajánljuk az érettségi előtt állóknak, illetve alsóbb évfolyamok tanulóinak is önellenörzésre és az adott témakor áttekintésére.

ISBN 978-963-261-537-0

2480 Ft

MX-1121

9 789632 615370